

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 3⁽¹¹⁹⁾ 2018

Журнал визнано ДАК МОН України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

МАЗАРАКІ А., БОЙКО М., ОХРИМЕНКО А.	Форсайт розвитку національної туристичної системи	5
ПРИТУЛЬСЬКА Н., ЛИГА А.	Система захисту прав споживачів: досвід ЄС	22
ЛАГУТІН В.	Можливості інституційного аналізу суспільної стабільності та розвитку	37
БЕГЛАРАШВІЛІ О., КУЛІК А.	Роздрібна торгівля в Україні: динаміка змін	52
ЧЕРКАС Н.	Концепції глобальних мереж та ланцюгів створення вартості	60

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ЯСІНСЬКА Й.	Управлінські компетентності в умовах кризи	71
ДУТКА Г.	Розвиток рурального туризму в Україні	79
ДАНИЛЕНКО М.	Пошуковий маркетинг готелів	90

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ЧУГУНОВ І., СОБЧУК С.	Формування бюджетної політики економічного розвитку країни	103
ПАСІЧНИЙ М.	Фіскальна результативність податкової системи України	116

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ "Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
БАЙ С.І., ВЕДМІДЬ Н.І., ГУЛЯЄВА Н.М., ДОБІЯ М. (Польща), КАЛУСЬКІ Я. (Польща),
ЛАГУТІН В.Д., ЛАЦЕ Н. (Латвія), ПАНКОВ Д.О. (Білорусь), ПИРОЖКОВ С.І.,
РОМАТ Є.В., СИМОНЕНКО В.К., СОПКО В.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І.,
ФЕДУЛОВА Л.І., ФІЛІС К. (Греція), ЧУГУНОВ І.Я. – члени редакційної колегії
з економічних наук; **БЕЛІНСЬКА С.О., МЕРЕЖКО Н.В., МОКРОУСОВА О.Р.,**
СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К.,**
ГУРЖІЙ Т.О., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М., МИРОНЕНКО Н.М.,
ЯРМИШ О.Н. – члени редакційної колегії з правових наук; **ІВАНОВА Н.В.,**
КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є., СТАСІЮК В.В.,
ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії з психологічних наук;
ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., ЗАМКОВА Н.Л., КОНВЕРСЬКИЙ А.С., ЛАТИГІНА Н.А.,
МОРОЗОВ А.Ю., ОПАРА С. (Польща), ОСТАЩУК І. Б., ХОРУЖИЙ Г.Ф. –
члени редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д.,**
КОРОЛЬОВ Б.І., КОЦУРА А.П. – члени редакційної колегії з історичних наук
МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Заступник директора з наукової періодики ЦПНМВ,
завідувач редакції С.Л. ОЛІОНІНА

Редактори: Е. Ю. КИРИЧЕНКО, І. Й. РАССКАЗОВА
Художньо-технічний редактор С. В. АНДРУШКО

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2018 рік – 21910.

Підписано до друку 14.06.2018. Ум. друк. арк. 10,9. Тираж 250 пр. Зам. 574.

Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19,
м. Київ-156, Україна, 02156.

Телефон редакції 529-50-24, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 9 від 26.04.2018).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (*Index Copernicus*);
реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (*Google Scholar*).

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

МАЗАРАКИ А., БОЙКО М., ОХРИМЕНКО А.	Форсайт развития национальной туристической системы.	5
ПРИТУЛЬСКАЯ Н., ЛЫГА А.	Система защиты прав потребителей: опыт ЕС	22
ЛАГУТИН В.	Возможности институционального анализа общественной стабильности и развития	37
БЕГЛАРАШВИЛИ О., КУЛИК А.	Розничная торговля в Украине: динамика изменений	52
ЧЕРКАС Н.	Концепции глобальных сетей и цепочек создания стоимости	60

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ЯСИНЬСКАЯ И.	Управленческие компетентности в условиях кризиса	71
ДУТКА А.	Развитие рурального туризма в Украине	79
ДАНИЛЕНКО М.	Поисковый маркетинг отелей	90

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ЧУГУНОВ И., СОБЧУК С.	Формирование бюджетной политики экономического развития страны	103
ПАСЕЧНЫЙ Н.	Фискальная результативность налоговой системы Украины	116

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

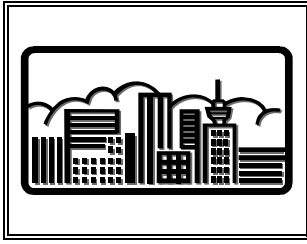
MAZARAKI A., BOIKO M., OKHRIMENKO A.	Foresight of the development of the national tourism system	5
PRITULSKA N., LYGA A.	System of consumer rights protection: experience of the EU	22
LAGUTIN V.	Possibilities of institutional analysis of social stability and development	37
BEGLARASHVILI O., KULIK A.	Retail trade in Ukraine: dynamics of change	52
CHERKAS N.	Concept of global networks and value chains	60

ENTERPRISE

JASINSKA J.	Managerial competencies in a crisis	71
DUTKA H.	Development of rural tourism in Ukraine	79
DANYLENKO M.	Search Engine Marketing of the hotels	60

FINANCE AND BANKING

CHUGUNOV I., SOBCHUK S.	Formation of budget policy for the economic development of the country	103
PASICHNYI M.	Fiscal efficiency of the Ukrainian tax system	116

УДК 338.48.071.2

МАЗАРАКІ Анатолій, д. е. н., професор, ректор Київського національного торговельно-економічного університету

БОЙКО Маргарита, д. е. н., професор, завідувач кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

ОХРИМЕНКО Алла, к. е. н., доцент кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

ФОРСАЙТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СИСТЕМИ*

Досліджено теоретичні засади та методичні аспекти застосування форсайту розвитку національної туристичної системи з метою визначення домінант її трансформації у глобальному середовищі. Проаналізовано вплив технологічних трендів на національну туристичну систему. Представлено потенціал форсайту та пріоритети розвитку національної туристичної системи.

Ключові слова: туризм, національна туристична система, форсайт, технологічні тренди в туризмі, блокчейн у туризмі, прогнозування.

Мазараки А., Бойко М., Охрименко А. Форсайт развития национальной туристической системы. Исследованы теоретические основы и методические аспекты применения форсайта развития национальной туристической системы с целью определения доминант ее трансформации в глобальной среде. Проанализировано влияние технологических трендов на национальную туристическую систему. Представлены потенциал форсайта и приоритеты развития национальной туристической системы.

Ключевые слова: туризм, национальная туристическая система, форсайт, технологические тренды в туризме, блокчейн в туризме, прогнозирование.

Постановка проблеми. Світові інтеграційні процеси характеризуються високим динамізмом, впливаючи на всі сфери економіки, і без превентивного реагування на зовнішні дисбаланси соціально-економічний розвиток буде ускладнений. Особливо це актуально для

* Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Інтеграція туристичної системи України до світового ринку послуг" (номер державної реєстрації 0117U000503).

туристичної системи, яка, маючи глобальний характер, взаємопов'язана з економічними циклами розвитку суспільства. Спад або підйом економіки країни істотно впливає на динаміку туристичних потоків. Нині світова туристична система формує 9.5 % ВВП і забезпечує 266 млн робочих місць в економіці. На основі поточної тенденції і прогнозу на майбутнє аналітики Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО, від англ. *World Tourism Organization, UNWTO*) припускають, що кількість міжнародних туристичних візитів у світі у 2018 р. зросте на 4–6 % [1].

Україна демонструє політику відкритості й готовності до інтеграції у світове господарство. Відтак, прогнози щодо розвитку національної туристичної системи (НТС) також позитивні, проте рівень невизначеності та волатильності є високим. За даними Державної служби статистики України [2], у 2016 р. нашу країну відвідало 13,3 млн іноземних осіб і осіб без громадянства, що на 7.3 % більше, ніж у 2015 р., коли цей показник складав 12,4 млн осіб. Це досить позитивні тенденції на фоні рекордного падіння в'їзного та внутрішнього туристичних потоків (відповідно на 48.5 % та 54.1 %), що спостерігалось у 2014 р., порівняно з 2013 р. і було пов'язане з анексією АР Крим та російською збройною агресією проти України. Ці фактори призвели також й до змін структури в'їзного туристичного потоку (*табл. 1*).

До 2014 р. 93.3 % в'їзного потоку забезпечувало всього 10 країн, причому майже половина (41.7 %) припадала на РФ. Нині домінують громадяни Молдови (32.2 %), на другій позиції – Білорусі (13.7 %) і лише на третій – РФ (11.1 %). Тобто потік з цієї країни скоротився більше ніж у 2 рази. Натомість, порівняно з 2013 р. у 2016 р. кількість відвідувань України громадянами Угорщини зросла на 64.5 %, Туреччини – на 32 %, Ізраїлю – більше ніж у 2 рази. Незначно скоротились потоки громадян Польщі (на 5 %), Румунії (на 11.7 %), Словаччини (на 3.3 %). Крім того, частка країн "першої десятки", громадяни яких відвідували Україну у 2016 р., скоротилась до 88.7 %, що вказує на зміну структури в'їзного туристичного потоку.

Таким чином, трансформаційні фактори дедалі сильніше впливають на НТС України [3, с. 71], вона змінюється, набуваючи нових рис, якостей, модифікуються механізми її функціонування та визначаються нові можливості подальшої трансформації. Це пов'язано з тим, що за нинішніх умов потужними чинниками неоднозначних тенденцій соціально-економічного розвитку країни в цілому і складових НТС зокрема стали кризові явища, які загострили ступінь ринкової невизначеності, зумовили відчутне скорочення споживчого попиту, виявили нові господарські ризики та скоротили часові горизонти планування. Цей аспект слід підкреслити особливо, оскільки для суб'єктів господарської діяльності, які формують національну туристичну систему, важливо у відповідь на неоднозначність впливу фінансової та економічної кризи використовувати арсенал інноваційних методів для нівелювання дисфункцій у визначенні пріоритетів стратегічного розвитку.

Таблиця 1

Рейтинг країн за обсягом в'їзного потоку до України у 2013–2016 рр.

Рейтинг	2013			2014			2015			2016		
	Країна	Кількість прибуттів, осіб	%	Країна	Кількість прибуттів, осіб	%	Країна	Кількість прибуттів, осіб	%	Країна	Кількість прибуттів, осіб	%
1	РФ	10284782	41.7	Молдова	4368355	34.4	Молдова	4393528	35.4	Молдова	4296409	32.2
2	Молдова	5417966	22.0	РФ	2362982	18.6	Білорусь	1891518	15.2	Білорусь	1822261	13.7
3	Білорусь	3353652	13.6	Білорусь	1592935	12.5	РФ	1231035	9.9	РФ	1473633	11.1
4	Польща	1259209	5.1	Польща	1123945	8.8	Польща	1156011	9.3	Угорщина	1269653	9.5
5	Румунія	877234	3.6	Угорщина	874184	6.9	Угорщина	1070035	8.6	Польща	1195163	9.0
6	Угорщина	771038	3.1	Румунія	584774	4.6	Румунія	763228	6.1	Румунія	774585	5.8
7	Словаччина	424306	1.7	Словаччина	416158	3.3	Словаччина	412519	3.3	Словаччина	410508	3.1
8	Німеччина	253318	1.0	Німеччина	131244	1.0	Німеччина	154498	1.2	Ізраїль	216638	1.6
9	Узбекистан	235361	1.0	Туреччина	116302	0.9	Ізраїль	149386	1.2	Туреччина	199618	1.5
10	Туреччина	151706	0.6	Ізраїль	101799	0.8	Туреччина	140691	1.1	Німеччина	171118	1.3
Інші країни		1642655	6.7	Інші країни	1038829	8.2	Інші країни	1065837	8.6	Інші країни	1503510	11.3
Усього		24671227	100	Усього	12711507	100	Усього	12428286	100	Усього	13333096	100

Джерело: розраховано авторами на основі [2].

Відтак, у складних реаліях сьогодення ключовим фактором успіху і конкурентної переваги у глобалізованому світі є довгострокове прогнозування трендів та сценаріїв розвитку – форсайтні дослідження, які надають можливість спрогнозувати майбутнє з урахуванням принципово нового змісту, форм і структур трендів соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи праці науковців щодо сутності форсайту як інноваційного методу наукових досліджень, встановлено, що його метою є визначення можливого майбутнього, створення його бажаного образу і визначення стратегій досягнення [4, с. 141; 5, с. 9]. Одне з перших визначень форсайту надав американський експерт Б. Мартін, який розумів його як систематичну спробу спрогнозувати довгострокове майбутнє науки, технології, економіки і суспільства з метою ідентифікації зон стратегічного дослідження і технологій, що спроможні привнести найбільші економічні та соціальні вигоди [6]. Дослідниця М. Конвей, аналізуючи методологію форсайту, визначає його як систематичний процес, пов'язаний з узгодженою експертною оцінкою стратегічних перспектив розвитку економіки і суспільства, який є основою визначення рівнів стратегії, формату сканування зовнішнього середовища для прийняття управлінських рішень у коротко- і довгостроковій перспективі [7, с. 3].

У науковій праці [8, с. 11] доведено, що активне застосування форсайту розвитку менеджменту є реакцією на зміни в об'єктах управління і дає змогу розробляти довгострокові (10–15 років) стратегії розвитку управлінської думки. Тобто за своєю суттю форсайт розвитку менеджменту являє собою прогнозування можливих шляхів розвитку і формування на основі цього довгострокових пріоритетів у різних напрямках науки управління.

Науковці Л. Баккер та Л. Іохансон обґрунтовують наукову позицію щодо сутності корпоративного форсайту як методу прогнозування для впровадження інновацій у компанії із залученням стейкхолдерів [9]. Організацією національного індустріального розвитку (*UNIDO*) [10] розроблено методичні рекомендації застосування форсайту для розробки дорожніх карт підтримки та розвитку бізнесу.

Опрацювання наукового базису форсайту дали змогу виділити наукову позицію дослідників, які обґрунтували метод, зворотний форсайту – хіндсайт. Тобто це оцінка проєктів, які не досягли мети, аналіз причин їх неспішності [11, с. 66].

Ідея форсайту сформувалася в результаті конвергенції стратегічного аналізу і прогнозування. Також погоджуємося з позиціями дослідників, що в контексті макроекономічних досліджень, технологія проведення форсайту, *по-перше*, включає вибір цільової установки стосовно технологічної або соціально-економічної спрямованості прогнозів щодо розвитку економічних систем; *по-друге*, є основою визначення майбутнього соціально-економічного розвитку з виокремленням

галузей, які зможуть сформувати основу стратегічного розвитку економіки; *по-третє*, включає прогнозування розвитку нових технологій та виходу на ринок принципово нових видів продуктів.

Зазначені аспекти є вкрай важливими для функціонування НТС. Її економічна активність, динамічність та масштабність сприяють тому, що види економічної діяльності, які формують НТС, навіть в умовах несприятливої кон'юнктури туристичного ринку спроможні зберегти позитивні тенденції розвитку. Це обумовлюється поліфункціональним характером господарської діяльності, яка виявляється у високому ступені автономності та універсальності усіх субсистем НТС. Саме тому екстраполяція форсайту у поле наукових методів досліджень НТС зумовлена такими чинниками, як: загострення конкуренції на ринку туристичних послуг, обмеження державного фінансування проектів у сфері туризму, підвищення вагомості технологічної компетенції у розвитку складових НТС. Крім того, форсайт НТС необхідний для того, щоб оптимізувати процес прийняття рішень, управляти вибором технологій, створювати альтернативні напрями для стратегічного розвитку, активізувати процес навчання персоналу, мотивувати зміни, які відповідають трендам туристичних систем у глобальному вимірі. Це стане суттєвим каталізатором зміцнення конкурентних позицій НТС. До того ж перед Україною постають завдання, які впливають з узятих зобов'язань у рамках угод з ЄС.

Важливість наведених аргументів актуалізує наукове завдання застосування форсайту для визначення вектору розвитку національної туристичної системи, що забезпечить її конкурентоспроможність як на локальному, так і глобальному туристичних ринках і надасть можливість розвиватися на основі моделі інноваційного розвитку і відповідної йому господарської системи – "нової економіки".

Метою статті є визначення мейнстріму розвитку національної туристичної системи за результатами форсайту глобальних змін, які впливають на розвиток туристичних систем.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті є наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців з проблем форсайту, а також матеріали Всесвітньої туристичної організації (*UNWTO*), Всесвітнього економічного форуму (*The World Economic Forum*), Державної служби статистики України, Національного банку України, Департаменту туризму та курортів Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, аналітичні дослідження провідних світових компаній (*Amadeus IT Group S.A, Sabre Corporation, Booking, Google*) щодо сучасних трендів у туризмі. У процесі дослідження використано сукупність наукових методів та підходів: системний, структурно-функціональний, аналізу та синтезу, порівняння, прогнозування.

Результати дослідження. В умовах нестабільності зовнішнього середовища, коливання кон'юнктури, загострення конкуренції на ринку послуг зростає необхідність визначення нових технологій для прогнозування розвитку національної туристичної системи з метою мінімі-

зації протиріч між цілями функціонування її субсистем і соціально-економічними трендами національної економіки. Така постановка проблеми обумовлює актуальність дослідження сутності форсайту, методологія якого узгоджується зі стратегічним розумінням необхідності врахування ментального, інституційного, культурного, інформаційного впливів на споживчі очікування та економічні інтереси суб'єктів взаємовідносин туристичного ринку, що дасть змогу визначати цільові пріоритети розвитку НТС з урахуванням кон'юнктурних змін.

У форматі методології форсайту дослідники виділяють три основні функції: діагностика; прогноз; визначення перспектив та дорожня карта [12, с. 7]. Форсайт-методи умовно поділяють на 3 групи: *методи експертної думки Дельфі та сценування*, що роблять акцент на побудові міжособистісного партнерства; *моделювання та морфологічний аналіз*, що передбачають використання аналітичних інструментів, які стають все більш комп'ютеризованими; *сканування/моніторинг і трендова екстраполяція* – передбачають ступінь майбутнього, визначеного умовами даного моменту [4, с. 142].

На відміну від традиційного прогнозування, технологія форсайту є активною відносно майбутніх подій. Це означає, що для прогнозування доцільно не тільки оцінювати ймовірні ризики виникнення певних подій, а й проектувати поточний стан таким чином, щоб посилити позитивні тренди, збільшити ймовірність бажаних подій і попередити посилення негативних трендів. Отже, ця методологія надає можливість уявити майбутнє, яке не може бути інтерпретоване як звичайне продовження минулого, оскільки з позиції форсайту майбутнє набуває принципово нового змісту, форм і структур [13].

У дослідженні, присвяченому форсайту туризму, І. Айві [14, с. 35] формує систему стратегічного бачення розвитку туризму, яка базується на 3-х горизонтах: *"Горизонт 1"* – однорічна перспектива; *"Горизонт 2"* – 2–5-ти річна; *"Горизонт 3"* – 10–20-річна. Вчений зазначає, що довгострокові тренди (10–20-річні) розвитку туристичних систем можна розробити завдяки передбаченню і, відповідно за зворотним зв'язком із третього до першого горизонту здійснити планування діяльності (рис. 1). При цьому результати форсайту – це варіанти можливого майбутнього, які можуть настати при виконанні певних умов: правильного визначення сценаріїв розвитку, досягнення консенсусу щодо вибору того чи іншого бажаного сценарію, вжитих заходів стосовно його реалізації.

Одним із суттєвих складових форсайту є виявлення глобальних мегатрендів за результатами обговорення провідними світовими форсайт-експертами вектору системних змін. Міжнародні проектні платформи, які об'єднують експертів у сферах: економіки – Всесвітній економічний форум (*The World Economic Forum*), освіти – Глобальний форсайт освіти (*GEF – Global Educational Futures*), туризму – Всесвітня туристична організація (*UNWTO*), визначили одним із завдань реалізацію стратегічних проектів у сфері туризму. Базовою основою

для визначення мегатрендів готельного бізнесу як вагомої складової туристичної системи є результати роботи форсайт-експертів компанії "Amadeus", які представили глобальний огляд майбутніх стратегій та бізнес-моделей у цьому секторі національної туристичної системи. До форсайтних досліджень залучено 610 експертів, які визначили драйвери змін, і за результатами їх опрацювання підготовлено "Hotels 2020: Beyond Segmentation" [15].

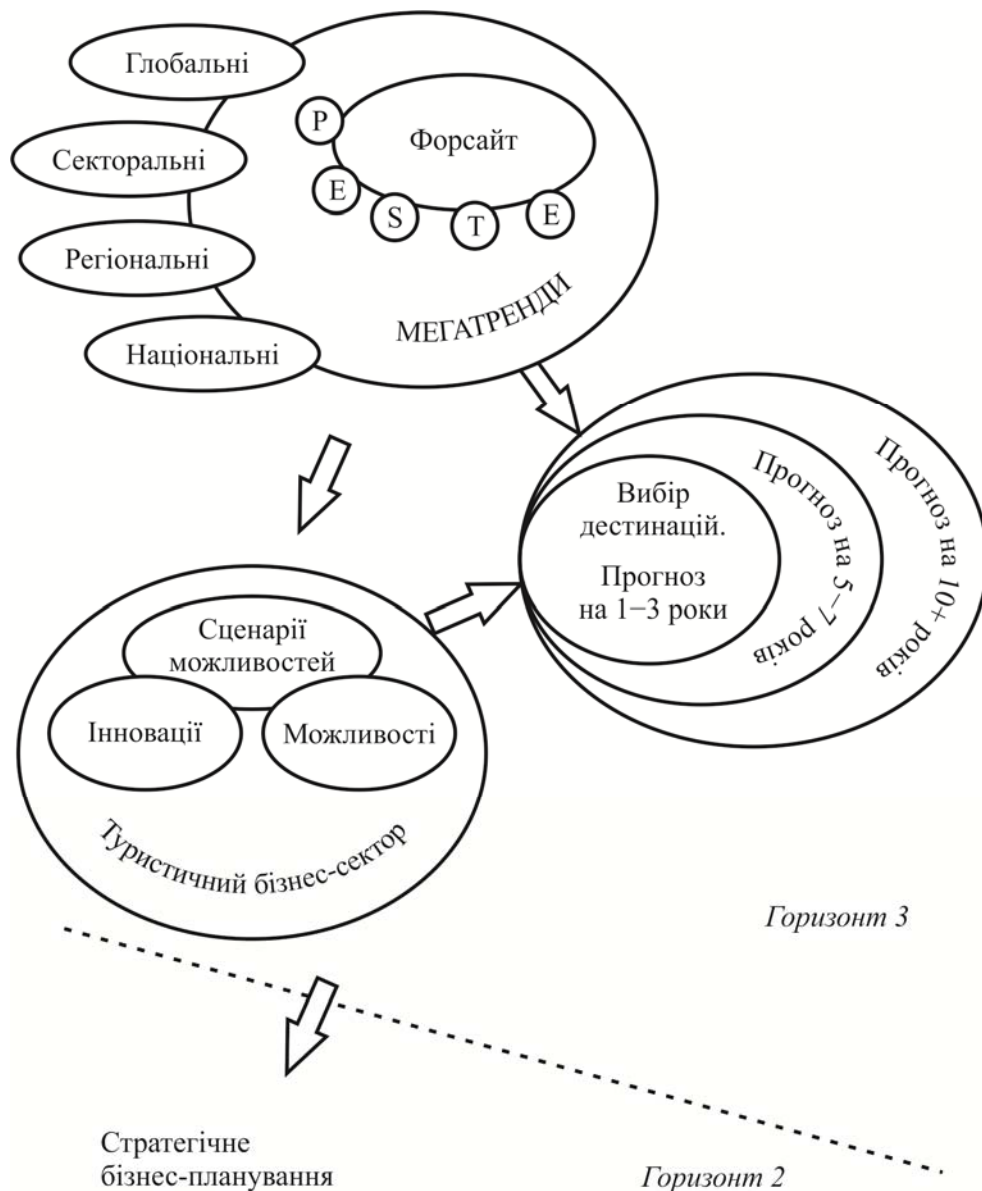

Рис. 1. Інструментарій форсайту туризму як системи

Джерело: [14, с. 35].

На рис. 2 узагальнено форсайтні дослідження експертів компанії "Amadeus" щодо майбутнього готельного та туристичного бізнесу.

Рис. 2. Форсайтні дослідження готельного та туристичного бізнесу

Джерело: розроблено авторами на основі [15].

Опрацьовуючи практику форсайту, доречно зазначити, що в Україні представлено результати форсайтних досліджень розвитку економіки України на середньо- (2015–2020 рр.) та довгостроковому (2020–2030 рр.) часових горизонтах [13]. Науковцями наведено версії для обговорення вектору розвитку економіки України, а саме головні кластери, які можуть забезпечити успішну інтеграцію країни в міжнародну кооперацію праці за часовими горизонтами (табл. 2).

Таблиця 2

Кластери економіки України та їх внесок у загальне зростання [13]

Кластер економіки	Внесок у загальне зростання економіки, %		Оцінка внеску у загальне зростання економіки, 1–10		Часовий інтервал зростання кластерів економіки, роки
	2015-2020 рр.	2020-2030 рр.	2015-2020 рр.	2020-2030 рр.	
Аграрний сектор	14	17	6.0	7.0	2015–2020
Військово-промисловий комплекс	13	15	5.0	6.0	2015–2030
Інформаційно-телекомунікаційні технології	8	12	4.0	5.5	2015–2020
Створення нових речовин і матеріалів, нанотехнології	7	12	4.25	5.5	2020–2025
Енергетика	7	11	4.0	4.5	2017–2025
Високотехнологічне машинобудування	6	8	3.5	4.0	2020–2025
Розвиток транзитної інфраструктури	2	5	2.0	3.0	2030–2030
"Науки про життя" (біомедична інженерія, клітинна медицина, фармація)	1	5	1.5	3.0	2020–2025
Туризм	2	5	2.0	3.0	2017–2025
Інші кластери (переважно низькотехнологічні та сировинні)	40	10	9.5	4.25	2017–2020

Аналізуючи результати форсайтних досліджень щодо виявлення головних драйверів майбутньої економіки України з використанням методу Делфі, можна констатувати, що туризм визначено експертами як кластероутворюючий чинник.

В умовах переходу туристичної системи до постіндустріальної (інформаційної) ери зростає необхідність орієнтування на характерні їй "проривні інновації", якими є продукти і сервіси, що відповідають запитам інформаційної економіки, – технологічні стартапи. Як наголошує віце-президент глобальної дистрибуційної мережі у готельному бізнесі "Sabre Corporation" М. МакСпадден, наступне покоління буде жити, працювати і відпочивати вже у зовсім нових умовах. Тому перед бізнесом відриваються величезні можливості, і зараз вже можна починати експериментувати та впроваджувати технології блокчейн, додаткової реальності, достовірної присутності, щоб зробити подорожі ще більш комфортними, безпечними і персоналізованими [16].

Поєднання онтологічного аналізу та форсайту глобальних ланцюгів доданої вартості, які продукує НТС, надало можливість встановити, що всеохоплюючою тенденцією розвитку стають технологічні тренди [15–20], відповідно можна спроектувати їх вплив на туристичну систему (табл. 3).

Таблиця 3

Форсайтні дослідження впливу технологічних трендів на національну туристичну систему

Вид технологічного тренду	Сутність	Прогнозування впливу на туристичну систему
Штучний інтелект	Поширення технологій інтегрованої співпраці людей та машин	Передача значних обсягів робіт суб'єкту штучного інтелекту (прийняття бізнес-рішень, бронювання, документообіг, архівування тощо). Збільшення вільного часу для людей і, відповідно, зростання потреби його використання за рахунок туризму. Формування нових стандартів надання туристичних послуг Підбір "ідеального" туру
Додаткова реальність	Можливості проектування на будь-який об'єкт інформації в реальному часі	Зростання потреби у подорожах, у більш глибокій взаємодії людини і світу. Отримання більш широких відомостей про будь-який об'єкт. Зменшення потреби у гідах, екскурсоводах
Автономна доставка	Розширення сервісних технологій	Поширення дронів-кур'єрів та розширення послуг доставки (документів, товарів). Автоматизовані реєстрації та замовлення (готелі, аеропорти, вокзали, ресторани, заклади з надання супутніх послуг)
Блокчейн	Спроможний здійснити революцію у сфері туризму. Надійний розподіл зберігання записів – інтернет-довіри; стартапи <i>Civic, Loyal</i>	Спрощена та безпечна процедура ідентифікації туристів (зокрема пасажирів авіарейсів). Покращання відслідковування багажу. Спрощення та зростання надійності фінансових процедур між суб'єктами туристичної діяльності. Єдина карта лояльності, що накопичує бали з усіх готелів, авіакомпаній чи інших сервісів. Підвищення якості обслуговування за рахунок зведення до мінімуму помилок на "накладок" при бронюванні готелів, квитків, додаткових послуг. Здешевлення вартості туристичних послуг за рахунок зменшення кількості посередників. Підвищення відповідальності постачальників послуг. Зведення до мінімуму або зникнення шахрайства. Спрощення процедури повернення коштів при страхових випадках. Заохочення до відвідувань менш відомих дестинацій чи окремих об'єктів за допомогою отримання балів на карту лояльності. Миттєвий моніторинг ланцюга постачання продукту (визначення походження продукту, впевненість у його цінності, виявлення підробок тощо). Можливості відслідковування потоку туристів для формування статистичних баз даних та управління цими потоками
Криптовалюта	Поєднання ідей блокчейну та криптовалюти. Подібно до появи криптовалюти для індустрії кіберспорту <i>Skincoin</i>	Подібно до появи криптовалюти для індустрії кіберспорту <i>Skincoin</i> , можлива поява туристичної криптовалюти, зокрема передумовою може стати проект <i>TravelChain</i> . Перетворення балів згідно з програмою лояльності (готелі, авіакомпанії, компанії, що надають супутні послуги, окремі дестинації), у криптовалюту

Закінчення табл. 3

Вид технологічного тренду	Сутність	Прогнозування впливу на туристичну систему
Нейро-інтерфейси	Обмін інформацією між мозком людини і електронним пристроєм	Додатки, які дають змогу керувати предметами силами думки. Нагадування, визначення часу, хронології дій. Поширення чат-ботів у туристичній та супутній сферах
Квантові обчислення	Використання квантово-механічних пристроїв для обробки інформації	Спрощення архівування, обліку даних. Надшвидка обробка та передання значних масивів інформації
Космічний туризм	Розвиток на системних (не періодичних і одноразових) засадах нового виду туризму – космічного	Поява нових типів туристів. Поява нових інфраструктурних об'єктів туризму (космічних кораблів, космічних, іншопланетних готелів) та засобів (видів харчування, одягу, засобів зв'язку, фото-, відеофіксації, іншого обладнання). Зростання швидкості транспортного забезпечення в туризмі
Достовірність присутності	Поширення біометричних технологій	Швидка ідентифікація особи. Зменшення (зникнення) потреби у документах, що підтверджують особу, оплату товарів і послуг. Зменшення (зникнення) готівкових та карткових розрахунків
Віртуальна реальність	Можливості всебічного занурення в об'єкти, що є потенційно цікавими певним особам	Зростання прагнень до нових відкриттів, відчуттів. Стимулювання людей до реальних подорожей після віртуального ознайомлення з певними об'єктами, країнами, регіонами. Можливо (для певної частини людей) зникнення потреби у подорожах. Розширення переліку додаткових послуг та обладнання
Поєднання мобільних додатків автоматичного перекладу	Розумний навушник-перекладач	Розширення можливостей подорожей. Зниження та/або зникнення потреби у спеціалістах-перекладачах

Джерело: розроблено авторами.

Поширення технологічних мегатрендів є результатом глобалізації. Вони можуть спричинити кардинальні зміни у світовій туристичній системі, відповідно й у туристичній системі України. При цьому практичне втілення впливу технологічних трендів на НТС – це технології блокчейн та її потенційні можливості, пов'язані з процедурами ідентифікації туристів, покращанням якості обслуговування, появою кардинально інших механізмів організації подорожей, можливостями моніторингу ринку тощо. Україна, маючи досить потужну ІТ-індустрію, повинна вже зараз закладати інноваційні основи туристичної діяльності. Вже нині НБУ вивчає можливість запровадження е-гривні (електронної національної валюти), в основу якої покладено технологію блокчейн. Такий дослідницький проект НБУ стартував у кінці 2016 р. [21]. Крім того, Україна першою у світі запустила електронний державний аукціон на основі технології блокчейн – систему державних електронних торгів із заставним майном (*CETAM*), після ребрендингу – торгова марка *OpenMarket* [22], а також частково – державний земельний кадастр. Формування моделі національної цифрової економіки може здійснити функції акселератора розвитку як загалом країни, так і її національної туристичної системи.

Також, крім зазначених у *табл. 3* технологічних трендів впливу на туристичну систему, можна спрогнозувати:

- подальше зростання торгівлі послугами у світі за обсягами і вартістю, що й надалі перевищуватиме динаміку товарів (наразі туризм на 4-й позиції у світовому експорті після експорту палива, хімічних речовин і продуктів харчування, а частка туризму і пасажирських перевезень становить 30 % доходу світового експорту послуг) [23];
- посилення впливу централізованих (*Ctrip, Booking (Priceline Group), Airbnb*) та децентралізованих платформ (так звані "убивці *Airbnb*", що звільняють готелі та споживачів від сплати комісійних зборів) бронювання засобів розміщення; соціальних мереж, хостингів, мобільних технологій (*Facebook, Instagram, Youtube, Viber, TripAdvisor*);
- поширення мобільних додатків та можливостей "ефекту присутності";
- зростання придбань туристичних продуктів і послуг в інтернет-середовищі (зараз показник онлайн-продажів у туризмі в середньому в світі 30 % [24]);
- зростання залежності послуг бронювань від кількості відвідувань сайту (конверсія);
- впровадження технологій спільного споживання (*Sharing Economy*);
- посилення впливу на вибір подорожі масової культури (фільмів, музичних кліпів, подій), занурення під час туру у місцеве середовище, розуміння необхідності виконання принципів сталого розвитку туризму та активізацію різних видів оздоровчо-медичного туризму (велнес-, йога-, детокс-тури, медитація).

Для прогнозування одного з важливих маркерів розвитку НТС України – обсягів обслуговуваних іноземних громадян визначено такі тенденції:

- значне розширення ринку авіаперевезень (темп зростання авіаційних пасажиропотоків у 2016 р. порівняно з 2010 р. становить 35.6 %; прихід та/або повернення на український ринок світових авіакомпаній (*Ryanair, Ernest Airlines, Wizz Air, Emirates, Vueling Airlines, Qatar Airways, El Al, Flydubai, Air Arabia, Alitalia* тощо); формування національного *low cost* – перевізника *Sky Up*; перспективи лібералізації повітряного сполучення з країнами ЄС);
- зростання автомобільних перевезень у міжнародному сполученні (за даними 2016 р. порівняно з 2010 р., темп зростання авіапасажирів становить 35.6 %);
- запровадження біометричних технологій та електронних віз і активізація діяльності державних органів влади щодо спрощення/відміни візових режимів з окремими країнами та, навпаки, посилення біометричного контролю на кордонах країни щодо громадян окремих держав;
- запровадження інноваційних технологій (спеціалізовані сайти та портали (*TripMyDream, ZruchnoTravel*), Національна програма лояльності "Турист України", туристичний хакатон (проекти в сфері цифрового туризму);

- започаткування діяльності щодо створення регіональних туристичних продуктів "Україна – Туреччина", "Україна – Грузія" та відновлення круїзних маршрутів (один з найбільших круїзних операторів світу – швейцарська компанія *Viking Cruises* оголосила про відновлення 10 круїзних маршрутів Дніпром між Києвом та Одесою);

- активізація промоції туристичних можливостей України за кордоном та для зарубіжних партнерів (Китай, США, Канада).

Враховуючи наведені тренди, на *рис. 3* представлено прогноз кількості іноземних громадян, які відвідають Україну у 2018–2023 рр., і визначено позитивні тенденції щодо зростання їх кількості на 67.5 % (реалістичний прогноз) з 14.5 млн у 2017 р. до 24.3 млн у 2023 р.

З метою збільшення обсягів іноземних туристів особливу увагу Україні необхідно звернути на тенденцію активного збільшення "китайського" сектора у міжнародному туризмі. Очікується, що до 2022 р. Китай, випередивши США, стане найбільшим у світі ринком виїзного туризму (128 млн відвідувань) [24]. У вигаші будуть ті дестинації, що готові до прийому китайських туристів.

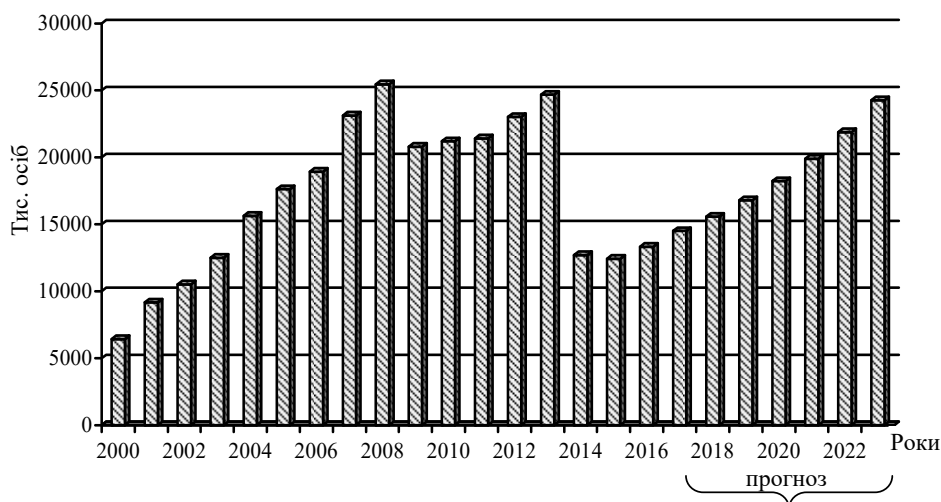

Рис. 3. Динаміка кількості іноземних громадян, які відвідали Україну, за 2000–2017 рр. та прогноз на 2018–2023 рр.

Джерело: розроблено авторами за [2].

При цьому, "проектуючи" окремі бізнес-події, треба враховувати можливості покращання інвестиційної привабливості України завдяки виходу на український ринок авіакомпаній, готельних, ресторанних, туристичних, ритейл-мереж та проведенню івентивних (подієвих) заходів національного, європейського та світового масштабу.

У процесі прогнозування розвитку НТС також доцільно визначати потенційний вплив регуляторних та інституційних механізмів, які формують стейкхолдери НТС (державні органи, галузеві міжнародні організації, бізнес-структури, заклади освіти, громадські організації,

блогери тощо). Доцільним є проведення форсайт-досліджень щодо визначення вектору державної підтримки, за результатами яких конструктивними заходами щодо розвитку національної туристичної системи можуть стати: збільшення інвестування в інтелектуальний капітал; запровадження державної програми підтримки українських технологічних стартапів та суміжних програм, що забезпечить синергетичний ефект; посилення інформаційної забезпеченості стартапів щодо можливостей участі у міжнародних програмах підтримки ("Горизонт-2020") [25, с. 85].

Таким чином, прогнозування розвитку національної туристичної системи повинно враховувати економічні інтереси ключових агентів та взаємодію між ними. Необхідність форсайтних досліджень НТС вмотивовано, з одного боку, інноваційними можливостями цієї методології, а з іншого – особливостями НТС і потреби різноаспектних її досліджень (рис. 4).

Національна туристична система	Форсайт	Форсайт національної туристичної системи
<ul style="list-style-type: none"> • Пріоритетність її розвитку визнано на державному рівні • Потребує довгострокових інвестицій, масштабних проєктів, ресурсів • Ефективно розвивається за наявності позитивного іміджу серед іноземних та внутрішніх споживачів • Детермінується впливом трансформаційних факторів • Характеризується поліструктурністю, тому потребує поєднання різних методів досліджень • Бюджетні витрати на її розвиток визначаються за «залишковим» принципом • Характеризується високою технологічністю 	<ul style="list-style-type: none"> • Стосується визначення напрямів розвитку різноманітних сфер діяльності, які у майбутньому будуть пріоритетними у світовій, національній чи регіональній економіці • Є фундаментом у прийнятті стратегічних рішень щодо довгострокових інвестицій, використання ресурсів • Є фактором формування позитивного іміджу та зростання конкурентоспроможності • Використовує інноваційні знання про розвиток економічних систем • Є комплексним інструментом • Передбачає врахування різних альтернатив майбутнього розвитку • Стосується визначення довгострокових трендів 	<ul style="list-style-type: none"> • Формування майбутнього стану з урахуванням державних преференцій • Розробка довгострокових стратегій розвитку • Вироблення консенсусу (системного та узгодженого погляду) щодо подальшого розвитку в цілому національної туристичної системи, так і її елементів • Координація інтересів різнопрофільних стейкхолдерів

Рис. 4. Потенціал форсайту у розвитку національної туристичної системи

Джерело: розроблено авторами.

Запропоновані та окреслені концептуальні засади форсайту національної туристичної системи спрямовані на забезпечення ефективної інтеграції всіх її складових. Використання форсайту у розвитку НТС сприятиме залученню експертів до визначення вектору економічного розвитку для реалізації інтересів національних суб'єктів туристичної діяльності та презентації позиції країни як привабливої дестинації.

Висновки. Особливо важливою для активізації виходу вітчизняного бізнесу на зовнішній ринок туристичної пропозиції є необхідність фокусування на ключових напрямках мейнстріму глобальних тенденцій. Застосування форсайту набуває вирішального значення для визначення подальших перспектив розвитку національної туристичної системи завдяки можливості ідентифікації потенційного впливу інноваційних факторів, побудови відповідних сценарних умов, виявленню глобальних довгострокових трендів та часового діапазону їх імплементації, що посилить позицію національної туристичної системи України, її імідж та стратегічну стійкість на міжнародному ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Tourism Highlights 2017*. World Tourism Organization. URL : http://wto/wto_highlights_2017.pdf.
2. *Туристичні потоки* : Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Mazaraki A., Voiko M., Bosovska M., Vedmid N., Okhrimenko A.* Formation of National Tourism System of Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2018. №16 (1). С. 68–84. URL : [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(1\).2018.07](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(1).2018.07).
4. *Васильконова Е.* Використання методів форсайт у формуванні позитивного іміджу регіонів : зб. наук. праць ЧДТУ. 2014. № 37 (2). С.140–145.
5. *Квітка С. А.* Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства. Аспекти публічного управління. 2016. № 8 (34). С. 5–15. URL : [doi:10.15421/151635](https://doi.org/10.15421/151635).
6. *Martin B.* Research Foresight and the exploitation of science base. HSMO, London, 1993.
7. *Conway M.* Foresight: an introduction. A Thinking Futures Reference Guide. Melbourne, Australia. Thinking Futures. 2015. 45 p.
8. *Масленников В. В., Шмелева А. Н.* Форсайт развития теории и технологии менеджмента (основы методологии) : монография. М. : Русайнс, 2014. 128 с.
9. *Bakker L., Johansson L.* Managing foresight for innovation in large firms : Master Degree Project in Innovation and Industrial Management. University of Gothenburg. School of Business, Economics and Law. 2014. 102 p.
10. *United Nations Industrial Development Organization.* Vienna International Centre, P.O. Box 300, A-1400 Vienna, Austria. URL : https://www.tc.cz/files/istec_publications/textbook2revisedcf_1171283006.pdf.
11. *Савченко А. М.* Методи форсайт як інструмент розвитку корпоративного сектора національної економіки України. БізнесІнформ. 2014. № 12. С. 62–68.
12. *Foresight analysis & roadmap for fisheries related tourism at EUSAIR level.* – Nemo project 1M-MED14-11 wp2. action 2.4. 29 p.
13. *Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти (версія для обговорення) /* наук. керів. проекту М. З. Згуровський. Міжнар. рада з науки (ICSU); Нац. техн. ун-т України "Київ. політех. ін-т"; Ін-т прикладного системного аналізу НАН України МОН України ; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ : НТУУ "КПІ", 2015. 36 с.

14. Ivey I. The T&T Foresight Project (Tourism Global Foresight Report). Trinidad : NIHERST, 2006. 35 p.
15. *Hotels 2020: Beyond Segmentation. Strategies for growth in an era of personalization and global change.* Amadeus. FastFuture. 2010. URL : www.amadeus.com.
16. *Radar Report 2017.* Sabre Corporation. URL : <https://www.sabre.com/insights/labs>.
17. Dredge D. Of things to come: Tourism and hospitality education in a post-industrial age. *The Business of Tourism.* 2016. № 17, June. P.19–23.
18. *The future of the world: a forecast up to the year 2099.* International news. The Earth Chronicles of Life. May 13, 2016. URL : <https://earth-chronicles.com/science/the-future-of-the-world-a-forecast-up-to-the-year-2099.html>.
19. 9 технологических трендов, способных изменить путешествия в XXI веке. ProHotelia. 05.09.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/09/nine-tech-trends-shaping-the-travel-landscape>.
20. Прогноз Booking.com: 8 основных тенденций в сфере путешествий в 2018 году. ProHotelia. 26.01.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/10/travel-predictions-2018>.
21. Технологія блокчейн: НБУ розглядає можливість запровадження е-гривні. Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2358334-tehnologia-blokcejn-nbu-rozgladae-mozlivist-zaprovadzenna-egrivni.html>.
22. CETAM. OpenMarket. Офіційний сайт. URL : <https://setam.net.ua>.
23. Украина и мир: 10 глобальных трендов, от которых зависит Украина. BusinessViews. 09.02.2018. URL : <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/globalnye-ekonomicheskie-trendy-1756>.
24. Что ждет мировой туризм в 2018 году. ProHotelia. 15.10.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/10/global-tourism-2018>.
25. Курченко О. О. Становлення та розвиток стартапів в Україні: проблеми та шляхи вирішення. Укр. соціум. 2016. № 2 (57). С. 80–87.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2018.

Mazaraki A., Boiko M., Okhrimenko A. Foresight of the development of the national tourism system.

Background. In today's complex reality, the key factor of success and competitive advantage in the globalized world is the long-term forecasting of trends and scenarios of development namely the foresight research that provides an opportunity to predict the future taking into account fundamentally new content, forms and structures of the trends of socio-economic development. Aggravation of competition in the market of tourist services, restriction of state financing of projects in the field of tourism, increase of the importance of technological competence in the development of components of the national tourism system require extrapolation of foresight in the field of scientific methods of its research.

Analysis of recent research and publications. Analyzing the works of scientists on the essence of foresight as an innovative method of scientific research, it has been established that its use in studies of the national tourism system is fragmentary and requires more in-depth and systematic research.

The aim of the article is to define the mainstream of the development of the national tourism system based on the foresight of global changes that affect the development of tourist systems.

Materials and methods. In the course of the research a set of scientific methods and approaches was used: systematic, structural and functional, analysis and synthesis, comparison, forecasting.

Results. *The theoretical principles and methodical aspects of the use of the foresight of the development of the national tourism system (NTS) with the purpose of determining the transformation dominant in the global environment have been studied. The influence of technological trends on the national tourism system has been analyzed. One of the important markers of development of the NTS of Ukraine, namely volumes of serviced foreign citizens, has been forecasted. The emphasis is placed on the fact, that forecasting the development of a national tourism system, the economic interests of key agents and the interaction between them should be taken into account. The potential of NTS foresight has been presented, the idea of which is based, on the one hand, on the innovative possibilities of this methodology, and on the other hand, on the features of the NTS and the need of various aspects of its research.*

Conclusion. *In order domestic business to enter the foreign market of tourist offers, it is necessary to focus on key directions of the global trends mainstream. In view of this, the use of foresight becomes crucial for determining the future prospects for the development of the national tourism system by identifying the potential impact of innovation factors, designing the appropriate scenario conditions, identifying global long-term trends and the timeframe for their implementation, which will strengthen the position of the national tourism system of Ukraine, its image and strategic stability in the international market.*

Keywords: tourism, national tourism system, foresight, technological trends in tourism, blockchain in tourism, forecasting

REFERENCES

1. *Tourism Highlights 2017.* World Tourism Organization. URL : http://wto/wto_highlights_2017.pdf.
2. *Turystychni potoky* : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. *Mazaraki A., Boiko M., Bosovska M., Vedmid N., Okhrimenko A.* Formation of National Tourism System of Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2018. №16(1). С. 68–84. URL : [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(1\).2018.07](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(1).2018.07).
4. *Vasyl'konova E.* Vykorystannja metodiv forsajt u formuvanni pozytyvnogo imidzhu regioniv : zb. nauk. prac' ChDTU. 2014. № 37 (2). S.140–145.
5. *Kvitka S. A.* Forsajt jak tehnologija proektuvannja majbutn'ogo: novitni mehanizmy vzajemodii' publichnoi' vlady, biznesu ta gromadjans'kogo suspil'stva. Aspekty publichnogo upravlinnja. 2016. № 8 (34). S. 5–15. URL : [doi:10.15421/151635](https://doi.org/10.15421/151635).
6. *Martin B.* Research Foresight and the exploitation of science base. HSMO, London, 1993.
7. *Conway M.* Foresight: an introduction. A Thinking Futures Reference Guide. Melbourne, Australia. Thinking Futures. 2015. 45 p.
8. *Maslennikov V. V., Shmeleva A. N.* Forsajt razvitija teorii i tehnologii menedzhmenta (osnovy metodologii) : monografija. M. : Rusajns, 2014. 128 s.
9. *Bakker L., Johansson L.* Managing foresight for innovation in large firms : Master Degree Project in Innovation and Industrial Management. University of Gothenburg. School of Business, Economics and Law. 2014. 102 p.
10. *United Nations Industrial Development Organization.* Vienna International Centre, P.O. Box 300, A-1400 Vienna, Austria. URL : https://www.tc.cz/files/istec_publications/textbook2revisedcf_1171283006.pdf.
11. *Savchenko A. M.* Metody forsajt jak instrument rozvytku korporatyvnogo sektora nacional'noi' ekonomiky Ukrainy. BiznesInform. 2014. № 12. S. 62–68.
12. *Foresight analysis & roadmap for fisheries related tourism at EUSAIR level.* – Nemo project 1M-MED14-11 wp2. action 2.4. 29 p.
13. *Forsajt ekonomiky Ukrainy: seredn'ostrokovyj (2015–2020 roky) i dovgestrokovyj (2020–2030 roky) chasovi goryzonty (versija dlja obgovorennja) / nauk. keriv. proektu M. Z. Zgurovs'kyj.* Mizhnar. rada z nauky (ICSU); Nac. tehn. un-t Ukrainy "Kyiv. politeh. in-t"; In-t prykladnogo systemnogo analizy NAN Ukrainy MON Ukrainy ; Svitovyj centr danyh z geoinformatyky ta stalogo rozvytku. Kyi'v : NTUU "KPI", 2015. 36 s.

14. Ivey I. The T&T Foresight Project (Tourism Global Foresight Report). Trinidad : NIHERST, 2006. 35 p.
15. *Hotels 2020: Beyond Segmentation. Strategies for growth in an era of personalization and global change.* Amadeus. FastFuture. 2010. URL : www.amadeus.com.
16. *Radar Report 2017.* Sabre Corporation. URL : <https://www.sabre.com/insights/labs>.
17. *Dredge D.* Of things to come: Tourism and hospitality education in a post-industrial age. *The Business of Tourism.* 2016. № 17, June. P.19–23.
18. *The future of the world: a forecast up to the year 2099.* International news. *The Earth Chronicles of Life.* May 13, 2016. URL : <https://earth-chronicles.com/science/the-future-of-the-world-a-forecast-up-to-the-year-2099.html>.
19. 9 tehnologicheskikh trendov, sposobnyh izmenit' puteshestvija v XXI veke. *ProHotelia.* 05.09.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/09/nine-tech-trends-shaping-the-travel-landscape>.
20. *Prognoz Booking.com: 8 osnovnyh tendencij v sfere puteshestvij v 2018 godu.* *ProHotelia.* 26.01.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/10/travel-predictions-2018>.
21. *Tehnologija blokchejn: NBU rozgljadaje mozhlyvist' zaprovadzhennja e-gryvni.* *Ukrinform.* URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2358334-tehnologia-blokchejn-nbu-rozgladae-mozhlyvist-zaprovadzenna-egrivni.html>.
22. *SETAM.* OpenMarket. Oficijnyj sajт. URL : <https://setam.net.ua>.
23. *Ukraina i mir: 10 global'nyh trendov, ot kotoryh zavisit Ukraina.* *BusinessViews.* 09.02.2018. URL : <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/globalnye-ekonomicheskije-trendy-1756>.
24. *Chto zhdet mirovoj turizm v 2018 godu.* *ProHotelia.* 15.10.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/10/global-tourism-2018>.
25. *Kurchenko O. O.* Stanovlennja ta rozvytok startapiv v Ukrai'ni: problemy ta shljahy vyrishennja. *Ukr. socium.* 2016. № 2 (57). S. 80–87.

УДК 366.5(061.1ЄС)

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія, д. т. н., професор, перший проректор
Київського національного
торговельно-економічного університету

ЛИГА Андрій, член правління ГС Всеукраїнська
федерація споживачів
"ПУЛЬС" ГО "Новий день України"

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ДОСВІД ЄС

Досліджено структуру системи захисту прав споживачів як на рівні Європейського Союзу, так і національному рівні країн – його членів. Охарактеризовано основні рівні, компоненти, елементи європейської системи захисту прав споживачів. Визначено головні напрями та інституції європейської споживчої політики.

Ключові слова: захист прав споживачів, національна система захисту прав споживачів, європейська система захисту прав споживачів, європейська споживча політика, структура системи захисту прав споживачів, рівні, компоненти, елементи системи захисту прав споживачів.

© Притульська Н., Лига А., 2018

14. *Ivey I.* The T&T Foresight Project (Tourism Global Foresight Report). Trinidad : NIHERST, 2006. 35 p.
15. *Hotels 2020: Beyond Segmentation. Strategies for growth in an era of personalization and global change.* Amadeus. FastFuture. 2010. URL : www.amadeus.com.
16. *Radar Report 2017.* Sabre Corporation. URL : <https://www.sabre.com/insights/labs>.
17. *Dredge D.* Of things to come: Tourism and hospitality education in a post-industrial age. *The Business of Tourism.* 2016. № 17, June. P.19–23.
18. *The future of the world: a forecast up to the year 2099.* International news. *The Earth Chronicles of Life.* May 13, 2016. URL : <https://earth-chronicles.com/science/the-future-of-the-world-a-forecast-up-to-the-year-2099.html>.
19. 9 tehnologicheskikh trendov, sposobnyh izmenit' puteshestvija v XXI veke. *ProHotelia.* 05.09.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/09/nine-tech-trends-shaping-the-travel-landscape>.
20. *Prognoz Booking.com: 8 osnovnyh tendencij v sfere puteshestvij v 2018 godu.* *ProHotelia.* 26.01.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/10/travel-predictions-2018>.
21. *Tehnologija blokchejn: NBU rozgljadaje mozhlyvist' zaprovadzhennja e-gryvni.* *Ukrinform.* URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2358334-tehnologia-blokchejn-nbu-rozgladae-mozhlyvist-zaprovadzenna-egrivni.html>.
22. *SETAM.* OpenMarket. Oficijnyj sajт. URL : <https://setam.net.ua>.
23. *Ukraina i mir: 10 global'nyh trendov, ot kotoryh zavisit Ukraina.* *BusinessViews.* 09.02.2018. URL : <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/globalnye-ekonomicheskie-trendy-1756>.
24. *Chto zhdet mirovoj turizm v 2018 godu.* *ProHotelia.* 15.10.2017. URL : <http://prohotelia.com/2017/10/global-tourism-2018>.
25. *Kurchenko O. O.* Stanovlennja ta rozvytok startapiv v Ukrai'ni: problemy ta shljahy vyrishennja. *Ukr. socium.* 2016. № 2 (57). S. 80–87.

УДК 366.5(061.1ЄС)

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія, д. т. н., професор, перший проректор
Київського національного
торговельно-економічного університету

ЛИГА Андрій, член правління ГС Всеукраїнська
федерація споживачів
"ПУЛЬС" ГО "Новий день України"

СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: ДОСВІД ЄС

Досліджено структуру системи захисту прав споживачів як на рівні Європейського Союзу, так і національному рівні країн – його членів. Охарактеризовано основні рівні, компоненти, елементи європейської системи захисту прав споживачів. Визначено головні напрями та інституції європейської споживчої політики.

Ключові слова: захист прав споживачів, національна система захисту прав споживачів, європейська система захисту прав споживачів, європейська споживча політика, структура системи захисту прав споживачів, рівні, компоненти, елементи системи захисту прав споживачів.

© Притульська Н., Лига А., 2018

Притульская Н., Лыга А. Система защиты прав потребителей: опыт ЕС. Исследована структура системы защиты прав потребителей как на уровне Европейского Союза, так и национальном уровне государств – его членов. Охарактеризованы основные уровни, компоненты и элементы европейской системы защиты прав потребителей. Определены главные направления и институции европейской потребительской политики.

Ключевые слова: защита прав потребителей, национальная система защиты прав потребителей, европейская система защиты прав потребителей, европейская потребительская политика, структура системы защиты прав потребителей, уровни, компоненты, элементы системы защиты прав потребителей.

Постановка проблеми. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом зобов'язала нашу державу забезпечити високий рівень захисту прав споживачів та досягнути сумісності відповідних систем. Україна сподівається за умови ефективних економічних перетворень стати членом ЄС, а гарантії додержання споживчих прав є однією з головних передумов таких перетворень.

Існуючий наразі в Україні рівень державних гарантій цих прав є досить низьким, адже він забезпечується недосконалим та суперечливим законодавством, що поєднується з неефективним та корумпованим державним захистом та майже повною відсутністю недержавних інститутів, притаманних європейській системі споживчого захисту.

Невідповідність між зобов'язанням побудувати сумісну з країнами ЄС систему захисту прав споживачів, що має забезпечити високий рівень цих прав з існуючим станом відповідної системи в Україні утворює практичну проблему, яка потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам європейської системи захисту прав споживачів присвячено праці таких українських вчених, як Н. Дочинець [1], С. Дубенко [2], О. Письменна [3], А. Мазараки [4], І. Царук, Ю. Шпільова [5] та ін.

Наукові доробки дослідників значною мірою зберігають свою актуальність та наукову значущість, проте в їх працях висвітлено лише деякі аспекти, правові засади та елементи споживчої політики у сфері захисту прав споживачів (ЗПС) на рівні ЄС та України, вони не визначають загальної структури європейської системи захисту прав споживачів. Особливо це питання не досліджене на національному рівні.

Визначення структури цієї системи дасть змогу заповнити певні прогалини в існуючих наукових дослідженнях та сформуванню "еталон", який надалі може використовуватись як наукове підґрунтя для об'єктивної оцінки ефективності існуючої української системи ЗПС, розробки рекомендацій щодо створення в цій сфері нової (сумісної з європейською) системи тощо.

Метою статті є дослідження структури європейської системи захисту прав споживачів на наддержавному та національному рівні країн-членів ЄС через реалізацію таких завдань: визначення законодавчого підґрунтя для формування загальноєвропейської споживчої

політики, її основних принципів та порядку законодавчого врегулювання споживчих питань наддержавними інституціями ЄС; формування структури системи ЗПС, що використовуються в ЄС для оцінки діяльності країн-членів у цій сфері; аналіз основних рівнів, компонентів та елементів цієї системи.

Матеріали та методи. В основу дослідження покладено системний метод – для дослідження структури європейської системи ЗПС на наддержавному та національному рівні країн-членів ЄС, методи аналізу та синтезу – для розкладання цієї системи на складові частини та встановлення зв'язків між ними. Інформаційною базою дослідження є європейське законодавство, веб-сайти європейських інститутів споживчої політики та аналітичні матеріали вітчизняних та закордонних науковців, економістів і фахівців у сфері ЗПС.

Результати дослідження. Одними з основних завдань Європейського Союзу є формування єдиного внутрішнього ринку та подолання бар'єрів у торгівлі, що перешкоджають вільному обігу товарів та послуг між державами-членами.

До утворення ЄС кожна країна мала свої історичні, культурні та соціально-економічні особливості, які обумовлювали відмінності у чинних системах національного законодавства, формах державного управління та механізмах взаємодії між учасниками національних ринків. Незважаючи на це, ЄС зміг відшукати компроміс, що врахував національні особливості, та подолав існуючі розбіжності.

Договір про функціонування ЄС, підписаний державами, що увійшли до його складу, став основою для формування спільного європейського законодавства. Він надає повноваження ЄС вживати заходи, що підтримують, координують та доповнюють дії держав-членів у певних сферах згідно з умовами, визначеними у договорах, не обмежуючи при цьому повноважень країн-членів.

Договір про функціонування ЄС у ч. 2 ст. 4 визначає, що у сфері захисту прав споживачів ЄС держави-члени мають спільні повноваження [6]. Це дає право державам-членам реалізовувати свою компетенцію в цій сфері як з врахуванням національних особливостей, так і мінімальних обов'язкових вимог, встановлених законодавством ЄС. При цьому національні системи можуть передбачати більш високий рівень ЗПС.

Велике значення системи ЗПС підкреслено у ст. 12 Договору про функціонування ЄС, адже небагато європейських політик мають посилення на необхідність їх обов'язкового врахування при визначенні інших політик та дій ЄС.

Така підвищена увага до процесу врахування всіма сторонами споживчих прав не випадкова: споживач є основним інвестором економіки ЄС. На ринок споживчих товарів та послуг припадає лівова частка економіки. Підраховано, що ринок споживчих товарів та послуг генерує 56 %

ВВП ЄС [7]. Функціонування ефективної системи ЗПС є об'єктивною необхідністю, спрямованою на захист прав головного інвестора, підтримку його активності та довіри до ринку, і, як наслідок, пришвидшення розвитку економіки країни. Система створюється завдяки комплексу заходів, передбачених споживчою політикою ЄС.

Європейська споживча політика – це партнерство між ЄС, його країнами-членами та громадянами, що базується на двох ключових принципах, визначених у Договорі про функціонування ЄС: *по-перше*, це вжиття повного комплексу заходів для захисту здоров'я, безпеки та економічних інтересів споживачів; *по-друге*, це забезпечення їх права на інформацію, освіту та об'єднання для захисту своїх інтересів [8].

Метою споживчої політики ЄС до 2020 р. є розширення можливостей для споживачів та їх довіри до ринку [9].

На міжнародному рівні питання ЗПС вирішуються Європейським Парламентом, Радою ЄС та Європейською Комісією. Важливо, що наднаціональні та національні системи не є замкненими та активно співпрацюють.

Таку співпрацю демонструє процедура розробки і прийняття законодавства ЄС, спрямованого на врегулювання проблеми, що потребує законодавчого вирішення. Виявлення відповідної проблеми відбувається на рівні національних та наднаціональних інститутів споживчої політики. Безпосередня робота зі споживчим ринком є компетенцією національних органів із захисту прав споживачів *NCO (National consumer organisations)* та трьох агентств, створених ЄС з метою захисту прав та реалізації споживчої політики на міжнародному рівні. Це виконавче агентство з питань споживачів, здоров'я та харчування *CHAFEA (Consumers, Health, Agriculture and Food Executive Agency)*; Європейське агентство з безпеки продуктів харчування *EFSA (European Food Safety Authority)* Європейська організація страхових та професійних пенсій *EIOPA (European Insurance and Occupational Pensions Authority)*. Ці органи виявляють та аналізують проблему, яку не можна вирішити в межах чинних законів, здійснюють фахові та наукові дослідження, дають їй оцінку, надають експертні висновки та рекомендації щодо законодавчого врегулювання такої проблеми.

Далі директорат юстиції та споживачів при Європейській Комісії *DG JUST (Directorate-general Justice and Consumers)*, ґрунтуючись на вказаних матеріалах, розробляє законопроект, який Європейська комісія пропонує до розгляду Європейському Парламенту та Раді ЄС.

Європейське законодавство – це спільне напрацювання Ради ЄС та європейського парламенту, що є частинами двопалатного законодавчого органу ЄС, які мають погодити запропоновані законопроекти. У сфері ЗПС Рада ЄС складається з 28 національних міністрів, відповідальних за формування та реалізацію споживчих політик, та одного єврокомісара (який не голосує).

Законопроекти в цій сфері надходять на розгляд до комітетів внутрішнього ринку та захисту споживачів *IMCO* (*European Parliament Committee on the Internal Market and Consumer Protection*) або (відповідно до спрямування законопроекту) навколишнього середовища, громадського здоров'я та продовольчої безпеки *ENVI* (*European Parliament Committee on the Environment, Public Health and Food Safety*) європейського парламенту та до Ради ЄС з питань зайнятості, соціальної політики, охорони здоров'я та споживчої політики *EPSCO* (*Council of the European Union of the Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs Council configuration*).

Спочатку Європарламент висловлює свою позицію та надсилає її для схвалення Раді ЄС, а та, в свою чергу, формує "спільну позицію" та надсилає її до Європарламенту, який або її приймає, або відхиляє, або пропонує доопрацювати. У такому випадку створюється узгоджувальний комітет, що усуває розбіжності та виносить узгоджений варіант на затвердження Європарламенту.

Важливо, що відповідно до статей 114 та 169 Договору про функціонування ЄС Рада ЄС і Європарламент не можуть приймати рішень щодо політики захисту прав споживачів без проведення консультацій та погодження Економічного і соціального комітету *EESC* (*European Economic and Social Committee*), а саме з його групою, яка має назву "споживачі та навколишнє середовище". Члени групи – здебільшого експерти громадських організацій споживачів, що рекомендовані до участі країнами-членами, фактично є цільовою групою, на яку спрямовується законопроект.

Схематично ці зв'язки та процедури продемонстровані на *рис. 1*.

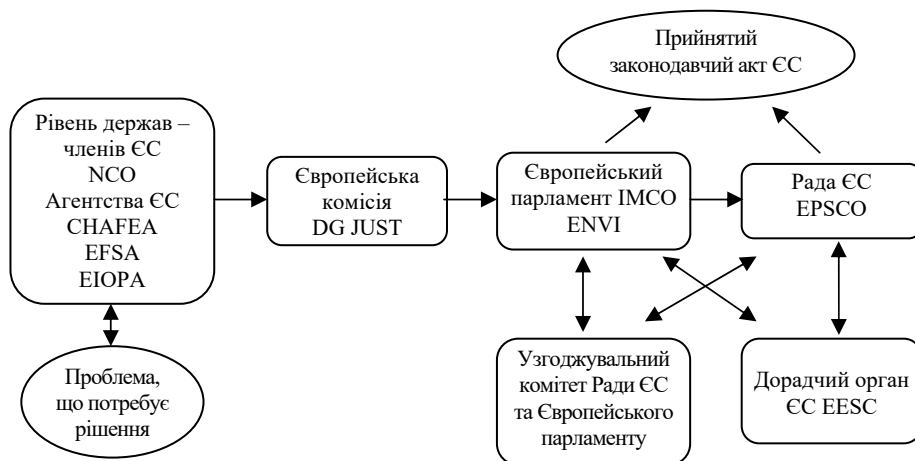

Рис. 1. Процедура ЄС з врегулювання проблеми у сфері захисту прав споживачів, що потребує законодавчого вирішення

Джерело: побудовано авторами.

За описаною процедурою прийнято все європейське законодавство в цій сфері, що станом на 01.01.2018 складається з 1448 нормативно-правових актів ЄС [10].

Такими актами є регламенти, директиви, рішення та рекомендації. При цьому перші діють поряд з національним законодавством країн-членів у цій сфері. Другі імплементують у національне законодавство протягом визначеного часу. Рекомендації належать до так званої системи *soft law* (з англ. "м'яке право"). Ці акти Європейського Союзу не мають загальнообов'язкової сили.

Створивши єдину правову базу, ЄС успішно долає національні розбіжності, не зачіпаючи національні особливості країн-членів, та формує експертне споживче законодавство, яке найкраще відповідає потребам споживачів. Додержання цього законодавства досягається через співпрацю національних державних органів (регулюються законодавством ЄС, зокрема Регламентом ЄС № 2006/2004) та недержавних органів. До останніх слід віднести Європейську асоціацію з координації та представництва споживачів у сфері стандартизації *ANEC (European Association for Coordinating Consumer Representation in Standardisation)* та Європейську споживчу організацію *BEUC (European Consumer's Organisation)*.

Кожна національна система ЗПС країн-членів застосовує свої підходи до формування та реалізації споживчої політики, але всі вони мають однакову структуру. Тому кожен рівень (підсистема), компонент та елемент однієї національної системи гармонійно пов'язаний з відповідними рівнями, компонентами та елементами інших національних систем країн-членів, незважаючи на можливі істотні відмінності у їх побудові на національних рівнях країн-членів ЄС. Зокрема, питання взаємодії національних агентств таких країн реалізуються через системи швидкого сповіщення щодо небезпечної непродовольчої *RAPEX (Rapid Alert System for dangerous non-food products)* та продовольчої *RASFF (Food and Feed Safety Alerts)* продукції, завдяки яким небезпечна продукція виявляється та видаляється з кожної країни ЄС спільними силами.

Європейською комісією застосовується *єдина структура оцінки національних систем* країн-членів у цій сфері. Її можна представити рівнями (підсистемами), компонентами та елементами системи ЗПС (рис. 2).

Національна система ЗПС країн ЄС будується на 2-х рівнях (підсистемах): споживчої політики та інститутів споживчої політики. Кожен з них має по декілька компонентів, а вони – по кілька елементів. Поділ на дві глобальні підсистеми врегульовує всі питання, що стоять перед системою. Адже на одній чаші терезів питання теоретичного та інформаційного забезпечення споживчої політики, а на іншій – практична складова її реалізації.

Розглянемо характеристику компонентів рівня національної споживчої політики. Так, елементами для компоненту *національне законодавство у сфері захисту прав споживачів* для країн-членів є обов'язкові до виконання нормативно-правові акти законодавства ЄС (Регламенти) та національні нормативно-правові акти, в яких імплементовано норми європейських директив та рекомендацій. При цьому акти національного законодавства можуть гарантувати споживачам більш високий рівень захисту, ніж гарантує загальноєвропейське право.

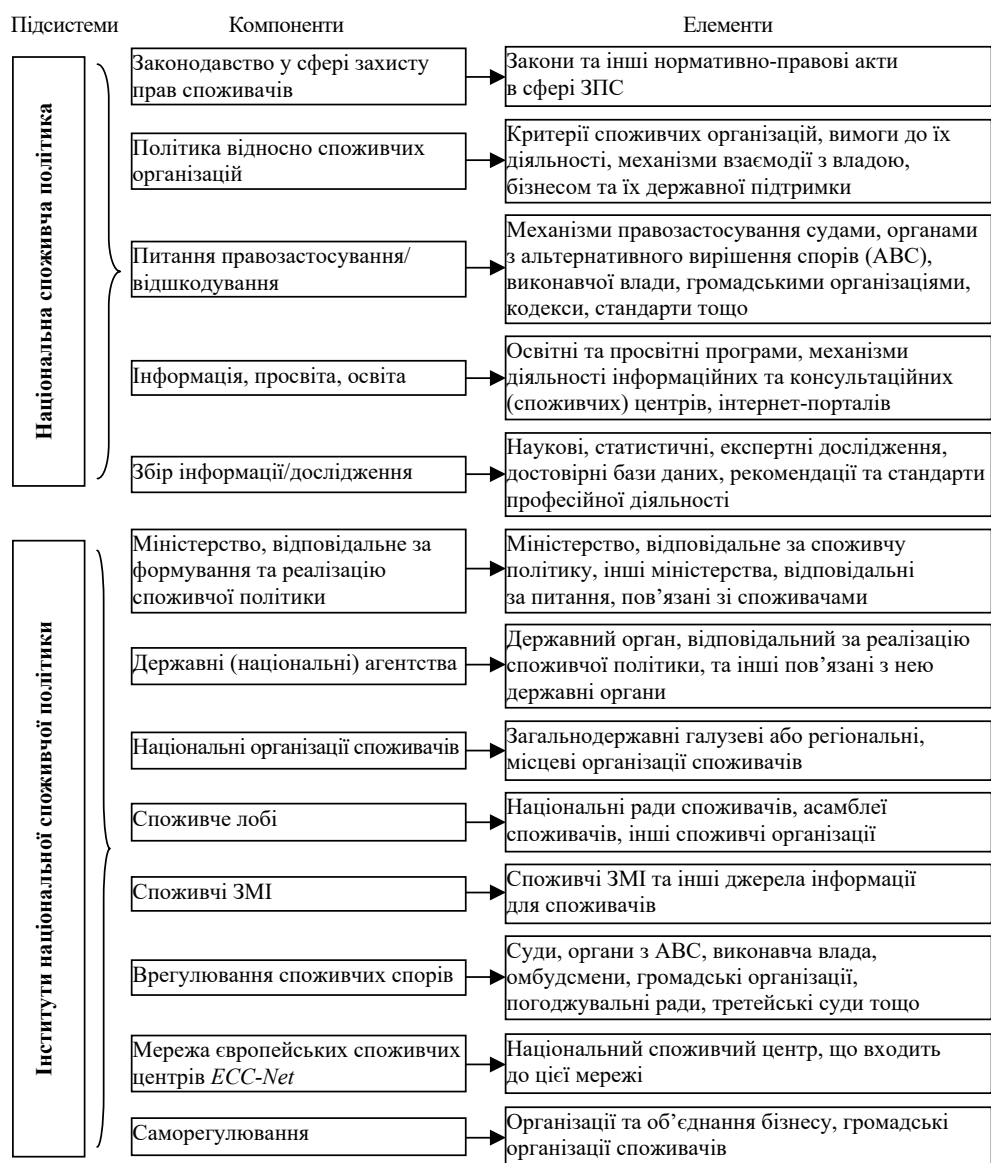

Рис. 2. Структура системи захисту прав споживачів країни-члена ЄС

Джерело: сформовано авторами за [11].

Таким чином, споживач країни ЄС, купуючи товар (послугу) з іншої країни, у разі виникнення проблем з товаром або послугою, може обирати законодавство, за яким може вирішити свою проблему (лише якщо йому пропонуються більш високий рівень прав, ніж мінімальний в ЄС).

Такий механізм сприяє постійному покращанню законодавства в цій сфері на національному рівні. Адже споживач, бажаючи отримувати

вати більш високий рівень захисту своїх прав, обирає товари та послуги країни, яка йому даний рівень гарантує. Це дає змогу таким країнам отримувати певні економічні переваги, тому європейські країни зацікавлені в тому, щоб їх законодавство було найкращим з сучасних аналогів.

Одні країни мають спеціальні закони у сфері ЗПС (Латвія, Болгарія, Польща) або навіть споживчі кодекси (Італія, Франція), а інші – ні (наприклад, Німеччина), і відповідні питання врегульовано низкою нормативно-правових актів за певними галузями як на загальнонаціональному, так і місцевому рівнях.

Національне законодавство – один з найважливіших компонентів системи захисту прав споживачів, адже фактично воно є базою для функціонування всіх інших.

Елементами компоненту *політика відносно споживчих організацій* є: критерії та вимоги, яким має відповідати споживча організація; механізми та процедури взаємодії з владою, бізнесом, гарантії участі у прийнятті важливих для споживачів рішень на державному (міждержавному) рівні; документи, що визначають правову та фінансову базу їх діяльності. Так, вимогою до споживчих ЗМІ є заборона розміщувати комерційну рекламу та замовні статті, а для організацій споживачів – заборона отримання прибутку або залежності від будь-якої форми професійної діяльності. В свою чергу, держава фінансово підтримує суспільно важливу діяльність організацій споживачів та поширює інформацію про їх діяльність.

Компонент підсистеми національної споживчої політики, що має назву *питання правозастосування/відшкодування* фактично врегульовує всі організаційні та функціональні питання роботи органів, що відносять до компоненту врегулювання споживчих спорів, які належать вже до рівня інститутів споживчої політики. Його елементами є відповідним чином прописані механізми, спрямовані на безпосереднє відновлення споживчих прав. Вони можуть застосовуватися у діяльності як судових органів, так і органів з АВС національними (державними) агентствами, омбудсменами, місцевим самоврядуванням, громадськими організаціями. При цьому не тільки організаціями споживачів, але і добропорядного бізнесу, що самостійно або спільно з провідними громадськими організаціями споживачів розробляють кодекси добропорядної підприємницької практики і механізми приєднання до них та контролю за їх додержанням. Також елементами цього компоненту можуть бути механізми, що забезпечують організаційну діяльність зазначених органів.

Компонент *інформація, освіта та просвіта* орієнтований на формування компетентного та освіченого споживача, який знає свої права, вмє та готовий їх відстоювати. Його елементами є як освітні

програми для навчальних закладів, так і просвітні програми, семінари для дорослих, механізми діяльності інформаційних та консультаційних (споживчих) центрів, інтернет-порталів тощо. Наприклад, у системі освіти, крім підручників та методичних посібників, для викладання можуть використовуватись такі цікаві засоби навчання, як аудіовізуальні постановки, комікси на споживчу тематику, розмальовки для дітей, онлайн-ігри, що знайомлять молодь з основними правами та обов'язками споживачів.

Компонент *збір інформації/дослідження* включає такі елементи, як: методології, рекомендації та програми наукових, статистичних, експертних досліджень, організація достовірних баз даних, розробка стандартів професійної діяльності, а також результати досліджень та інформація, якими споживачі можуть безпосередньо скористатись. Так, німецький інститут з незалежного тестування товарів та послуг *Stiftung Warentest* у 2015 р. оприлюднив 153 дослідження ринку, які стали приводом до розслідувань з метою захисту споживчих прав. Завдяки ним досліджено 5621 товарів та 2740 послуг.

Далі наведемо характеристику компонентів рівня інститутів національної споживчої політики.

Міністерство, відповідальне за формування та реалізацію споживчої політики, включає не тільки відповідний державний орган виконавчої влади, але й інші міністерства, відповідальні за питання, пов'язані зі споживачами. Це значить, що при кожному національному міністерстві країн-членів передбачено наявність підрозділів, відповідальних за аналіз впливу політики міністерства на споживачів. Координацію такої діяльності покладено на профільне міністерство. В *таблиці* надано перелік відповідальних національних міністерств станом на 01.01.2018.

Компонент *державні (національні) агентства* має істотні розбіжності у функціонуванні в різних країнах ЄС. Так, у Німеччині фактично відсутні загальнодержавні контрольні органи у сфері ЗПС. Нагляд відбувається на федеральному (місцевому) рівні та за галузями (федеральне мережеве агентство з досліджень сфер енергетики, газу, телекомунікацій, поштових та залізничних послуг). Франція і Польща мають більш звичну для України структуру наглядового органу: у Франції це функція генерального директорату з питань конкуренції, споживачів та протидії шахрайству, а в Польщі – управління захисту конкуренції та прав споживачів.

Наступні три компоненти можна об'єднати в один блок: *національні споживчі організації; споживчі лобі та споживчі ЗМІ*. Фактично всі вони представлені споживчими організаціями, але останні два компоненти виділяються внаслідок певних важливих особливостей, які, як правило, потребують високого рівня співпраці, координації та об'єднання зусиль.

Національні міністерства, відповідальні за споживчу політику

Країна	Назва
Австрія	Федеральне міністерство праці, соціальних справ, захисту прав споживачів
Бельгія	Загальна функція уряду (Федеральна служба зайнятості, економіки малого та середнього підприємництва)
Болгарія	Міністерство економіки
Великобританія	Загальна функція уряду (Департамент у справах бізнесу, енергетики та промислової стратегії)
Греція	Міністерство зайнятості та соціального страхування
Данія	Міністерство у справах економіки та комунікацій
Естонія	Міністерство економіки і комунікацій
Ірландія	Загальна функція уряду (Департамент торгівлі, підприємництва та інновацій)
Іспанія	Загальна функція уряду (Міністерство охорони здоров'я та соціальної рівності)
Італія	Міністерство економічного розвитку
Кіпр	Міністерство енергетики, торгівлі, промисловості та туризму
Латвія	Міністерство економіки
Литва	Міністерство юстиції
Люксембург	Міністерство економіки і комерції та Міністерство у справах сім'ї
Мальта	Міністерство соціального діалогу, у справах споживача та громадянських свобод
Нідерланди	Міністерство економіки
Німеччина	Міністерство юстиції і захисту прав споживачів та Міністерство продовольства та сільського господарства
Польща	Управління з конкуренції та захисту прав споживачів (підпорядковано безпосередньо прем'єр-міністру)
Португалія	Міністерство економіки, інновацій та розвитку
Румунія	Загальна функція уряду (Національний орган із захисту прав споживачів)
Словаччина	Міністерство економіки
Словенія	Міністерство економічного розвитку і технологій
Угорщина	Міністерство національного розвитку
Фінляндія	Міністерство зайнятості та економіки
Франція	Міністерство економіки, фінансів і промисловості
Хорватія	Міністерство економіки
Чехія	Міністерство промисловості та торгівлі
Швеція	Міністерство фінансів. Міністр по фінансових ринках і у справах споживачів

Джерело: сформовано авторами за інформацією з веб-сайту Європейської комісії.

Значення громадських організацій споживачів в ЄС важко переоцінити, оскільки на них покладено велику частину реалізації європейської споживчої політики. Наприклад, у Німеччині головну роль у цьому елементі системи ЗПС відіграє Федеральний союз споживачів (*Verbraucherzentrale Bundesverband* – www.vzbv.de), до якого входять 16 земельних союзів споживачів та 25 галузевих організацій. Федеральна асоціація пасажирів *PRO BAHN* представляє інтереси споживачів послуг залізниці. Існує ще низка організацій споживачів, які не входять до об'єднань, найбільш відомою з яких є *Stiftung Warentest*, що здійснює незалежні тестування товарів та послуг і доводить їх результати до споживачів. Практично вся інформаційна, просвітня, освітня, дослідницька, аналітична та наукова діяльність є сферою інтересів і відповідальності вказаних організацій, вони лобюють інтереси споживачів при прийнятті законодавчих актів, відстоюють їх права в судах (особливо наочна така діяльність при розгляді справ щодо захисту прав невизначеного кола осіб), беруть участь у позасудовому (альтернатив-

ному) вирішенні споживчих спорів, розробленні стандартів на товари та послуги, консультують споживачів з актуальних питань, активно співпрацюють з державними органами та добropорядним бізнесом. Споживчі організації, що фінансуються значною мірою за рахунок державного бюджету, не стають "кишеньковими", адже держава, як правило, платить їм за активний пошук існуючих недоліків та загроз системі ЗПС. Фактично їм платять за "порушення спокою", демонстрацію проблем, які потребують термінового вирішення [12]. Пошуком недоліків та загроз їх робота не обмежується. Актуальність порушених питань обґрунтовують споживчими дослідженнями, за результатами яких пропонують механізми їх вирішення. Крім того, споживчі організації конкурують за державні ресурси, тому постійно підвищують якість інформування, консультацій, аналітики та досліджень. Жоден державний орган не зможе організувати такий пласт роботи та таку її якість за відносно малі гроші.

Стосовно споживчого лобі, то це певні визначені законодавством інститути, наприклад, національні ради з питань ЗПС. Це органи, в які входять посадовці вищого рангу (президент, прем'єр-міністр або принаймні міністр, відповідальний за споживчу політику), представники всіх гілок влади та державних органів, діяльність яких впливає на споживачів, органи місцевого самоврядування, бізнес і безпосередньо споживчі організації. При цьому в них законодавчо забезпечено домінування організацій споживачів у процесі прийняття рішень. Без погодження зі споживчим лобі не приймається жодне важливе законодавче або політичне рішення в цій сфері. На наднаціональному рівні ЄС прикладом споживчого лобі певною мірою є економічний і соціальний комітет *EESC (European Economic and Social Committee)*.

Споживчі ЗМІ, як правило, є колективними інформаційними рупорами провідних національних коаліцій громадських споживчих організацій, що представляють інтереси всіх споживачів або споживачів певної галузі економіки, країни-члена ЄС.

Таким чином, споживчі організації, лобі та ЗМІ, хоча й мають певні відмінності (розміри, територіальне та галузеве охоплення тощо), але у комплексі утворюють дієвий механізм прямої участі самих споживачів у всіх ключових питаннях.

Описуючи компонент *врегулювання споживчих спорів* (судове та позасудове), потрібно відзначити, що для їх врегулювання часто застосовуються спрощені процедури. Наприклад, у Великобританії передбачена можливість звертатись до судів за спрощеною процедурою при розгляді споживчих спорів до 5000 фунтів стерлінгів [13]. Як правило, така процедура передбачає можливість швидкого розгляду споживчих спорів протягом одного засідання. При цьому у разі визнання факту порушення прав споживачів завжди вирішується питання додаткової компенсації. Штрафи і компенсація достатньо суттєві для суб'єктів

господарювання, тому вони унеможливають подальші порушення та з надлишком компенсують споживачу витрати часу та ресурсів на відстоювання споживчих прав. Так, в Італії сума компенсації коливається від 1000 до 100 000 євро [5].

Крім економічних збитків, такі справи можуть завдати суб'єктам господарювання непоправну шкоду діловій репутації. У Німеччині вони потрапляють до інформаційного банку даних щодо недобросовісних суб'єктів господарювання [14].

З огляду на те, що споживач на законодавчому рівні визнаний найбільш слабкою, найменш поінформованою та професійною стороною на споживчому ринку, суди виходять з необхідності надання доказів відсутності порушення споживчих прав суб'єктом господарювання. Особливе місце в судових справах займають справи із захисту інтересів невизначеного кола осіб.

Органи державної влади або місцевого самоврядування також можуть бути ефективними інститутами врегулювання споживчих спорів. Їх втручання часто сприяє швидкому досудовому врегулюванню спорів. Також до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані економічні санкції або компенсації на користь споживачів. Як правило, вони є достатньо істотними для того, щоб "відбити" у суб'єкта господарювання бажання порушувати права споживачів.

У деяких країнах (наприклад, у Латвії ст. 26³ Закону цієї країни про ЗПС) передбачено можливість створення на базі державного органу спеціальних комісій з розгляду споживчих спорів. Такий орган є колегіальним, до нього, крім представників державного органу, входять представники громадських організацій споживачів та бізнес-асоціацій. Комісія розглядає спори на суму від 20 до 14 000 євро і фактично є ефективним органом з альтернативного (досудового) їх вирішення [15].

Компонент *саморегулювання* в основному здійснюється громадськими об'єднаннями представників бізнесу, які у співпраці зі споживчими організаціями самостійно вирішують питання забезпечення високого рівня споживчих прав (часто набагато вищого ніж передбачено законодавством). Це здійснюється здебільшого через кодекси добропорядної підприємницької практики, жорсткі вимоги їх додержання бізнес-організаціями, що долучились до кола їх підписантів, налагодження системи ефективного прозорого контролю та звітності щодо їх додержання.

Останнім із зазначених у цьому блоці компонентів і єдиним його елементом є *мережа європейських споживчих центрів ECC-Net (European Consumer Centres Network)*. Такий центр існує в кожній з країн ЄС, що приєднані до європейської мережі, яка допомагає споживачам однієї з країн-членів у вирішенні споживчих спорів при купівлі товарів та послуг в інших країнах ЄС, а також в Ісландії і Норвегії. Важливість таких центрів постійно підвищується, особливо внаслідок розвитку електронної комерції, яка є одним з найголовніших пріоритетів їх діяльності.

Висновки. Досліджено та проаналізовано систему захисту прав споживачів на загальноєвропейському рівні та на рівні національних систем країн-членів ЄС. Визначено загальну структуру, яка використовується у ЄС для оцінки відповідних національних систем. Вона поділена на рівні, компоненти та елементи, що тісно пов'язані та утворюють повноцінну систему ЗПС, яка забезпечує беззастережну гарантію всіх споживчих прав, сприяє збереженню довіри споживачів до всього ринку. Це стимулює їх активність, дає змогу відчувати впевненість при купівлі нових, ще не перевірених часом товарів та послуг, а отже, утворює потужну основу для економічного розвитку та постійного впровадження інновацій. Закладений принцип вибору кращого механізму захисту споживчих прав між національним законодавством та законодавством країни-імпортера створює умови для постійного самовдосконалення власних національних систем ЗПС країн-членів. Абсолютно всі європейські системи включають як державні, так і недержавні органи, що взаємодоповнюють, розробляють та впроваджують механізми, які найкращим чином реагують на виклики споживчого ринку.

Питання формування та збереження довіри споживача до ринку є ключовим для європейської споживчої політики. Таку довіру неможливо забезпечити за умови функціонування недобросовісних, агресивних та відверто шахрайських торговельних практик, тому система повинна мати достатньо різноманітних ефективних інструментів як державного, так і недержавного впливу, що їх унеможливають. Для цього, крім заходів державного впливу на суб'єктів господарювання, проводиться робота з оперативного інформування та консультування споживачів, підвищення споживчої грамотності. Це поширює добропорядну конкуренцію, сприяє постійному підвищенню якості та конкурентоспроможності товарів і послуг, формуванню їх позитивного іміджу як усередині країни, так і за її межами, долає бар'єри у торгівлі.

Для вирішення важливих соціально-економічних питань, а також виконання міждержавних зобов'язань України щодо побудови системи захисту прав споживачів високого рівня та досягнення сумісності з національними системами країн-членів ЄС наша держава має застосувати зазначені принципи та підходи як при формуванні національної політики ЗПС, так і побудові й оцінці відповідної національної системи. Подальші дослідження в цій сфері нададуть можливість оцінити ефективність існуючої української системи захисту прав споживачів та розробити рекомендації щодо повномасштабного її реформування та повноцінної інтеграції у загальноєвропейську.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дочинець Н.* Організаційно-економічні основи захисту інтересів споживачів. Львів : Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. 2008. 20 с.
2. *Дубенко С.* Споживча політика в системі державного управління. Київ : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Тютюкін, 2009. 248 с.

3. *Письменна О.* Політика Європейського Союзу щодо захисту прав споживачів. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 46. С. 132–140.
4. *Мазаракі А., Пригудельська Н.* Захист прав споживачів: соціально-правовий аспект. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. С. 311.
5. *Царук И., Шпилевая Ю.* Защита прав потребителей: зарубежный опыт и уроки для Украины. Вісн. Маріуполь. держ. ун-ту. 2014. Вип. 7. С. 65–77. Серія : Економіка.
6. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 Article 4.* EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.
7. *European consumer agenda* European Commission. Official website of the European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>.
8. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 Article 169.* EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>.
9. *European Consumer Agenda – Boosting confidence and growth Part 1.* Official website of the European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>.
10. *EUR LEX* Access to European Union law. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : http://eurlex.europa.eu/search.html?displayProfile=allRelAllConsDocProfile&qid=1501043046270&type=named&CC_1_CODED=15&name=browse-by:legislation-in-force&CC_2_CODED=1520.
11. *National consumer organisations – Official website of the European Commission.* URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/consumers/consumer-protection/our-partners-consumer-issues/national-consumer-organisations_en.
12. *Как защищены в Германии права потребителей.* 29.04.2007. Deutsche Welle (DW). URL : <http://chemodan.com.ua/news/2007/05/3828.html>.
13. *National consumer organisations United Kingdom.* Official website of the European Commission. URL : http://collections.internetmemory.org/haeu/20171123130248/http://ec.europa.eu/consumers/eu_consumer_policy/consumer_consultative_group/national_consumer_organisations/docs/national-consumer-organisations_uk_listing.pdf.
14. *О системе защиты прав потребителей в Германии. Что отличает ее от российской системы?* URL : <http://89.rospotrebnadzor.ru/documents/ros/8323>.
15. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums.* Likumi.lv – vietne Latvijas Republikas tiesību aktiem oficiālais – izdevējs "Latvijas Vēstnesis". URL : <https://likumi.lv/doc.php?id=23309>.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2018.

Pritulska N., Lyga A. System of consumer rights protection: experience of the EU.

Background. *An effective consumer rights protection system is extremely important for the modern economy. The Association Agreement between Ukraine and the European Union obliged our state to ensure a high level of protection of consumer rights and achieve the compatibility of the relevant systems. Ukraine hopes that if it conducts effective economic transformations, it will be able to become a member state of the EU. In turn, guaranteeing consumer rights is one of the main prerequisites for such transformations.*

Unfortunately, the level of state guarantees of these rights existing in Ukraine is nowadays rather low. Such a mismatch between the commitments entered into and the actual state of the consumer rights protection system creates a practical problem that needs to be addressed.

The **aim** of the article is to study the structure of the European system of consumer protection at the supranational and national level of the EU member states.

Materials and methods. The basis of the research is the systematic method and methods of analysis and synthesis. The information base is European law, websites of European consumer policy institutes and analytical materials of native and foreign scholars, economists and specialists in the field of consumer rights protection.

Results. The following issues have been determined: the legislative basis for the formation of a pan-European consumer policy and its main principles; the procedure for the legislative resolution of problematic consumer issues with the help of supra-state institutions of the EU; the structure of the consumer rights protection system used by the EU to assess the activities of member countries in this area. The basic levels, components and elements of this system and the links between them are analyzed.

According to the analysis, the consumer protection system in the EU provides an unconditional guarantee of all consumer rights, promotes a high level of consumer confidence in the consumer market and stimulates their activity. The principle of choosing a better mechanism for protecting consumer rights between the national legislation and the legislation of the importing country enshrined in the legislation creates conditions for the constant self-improvement of their own national systems of consumer protection of the member states. Absolutely all European systems include both state and non-state bodies that complement each other, develop and implement mechanisms that best respond to the challenges of the consumer market.

Conclusion. In order to address important socio-economic issues, as well as fulfillment of Ukraine's interstate commitments related to the construction of a high-level consumer protection system and to achieve compatibility with national systems of EU member states, our state should apply the European principles and approaches described in the article in the formation of a national consumer protection policy, as well as in the construction and evaluation of the relevant national system.

Keywords: consumer rights protection, national system of consumer rights protection, European system of consumer rights protection, European consumer policy, structure of the consumer rights protection system, levels, components, elements of the consumer rights protection system.

REFERENCES

1. *Dochynec' N.* Organizacijno-ekonomichni osnovy zahystu interesiv spozhyvachiv. L'viv : Nac. akad. nauk Ukrai'ny, In-t region. doslidzh. 2008. 20 s.
2. *Dubenko S.* Spozhyvcha polityka v systemi derzhavnogo upravlinnja. Kyi'v : Nac. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrai'ny. Tjutjukin, 2009. 248 s.
3. *Pys'menna O.* Polityka Jevropejs'kogo Sojuzu shhodo zahystu prav spozhyvachiv. Odesa : Feniks, 2012. Vyp. 46. S. 132–140.
4. *Mazaraki A., Pritulska N.* Zahyst prav spozhyvachiv: social'no-pravovyj aspekt. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t , 2002. S. 311.
5. *Caruk I., Shpilevaja Ju.* Zashhita prav potrebitel'ej: zarubezhnyj opyt i uroki dlja Ukrainy. Visn. Mariupol'. derzh. un-tu. 2014. Vip. 7. S. 65–77. Serija : Ekonomika.
6. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 Article 4.* EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>.
7. *European consumer agenda European Commission.* Official website of the European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>.

8. *Consolidated* versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 Article 169. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>.
9. *European Consumer Agenda – Boosting confidence and growth Part 1*. Official website of the European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>.
10. *EUR LEX* Access to European Union law. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : http://eurlex.europa.eu/search.html?displayProfile=allRelAllConsDocProfile&qid=1501043046270&type=named&CC_1_CODED=15&name=browse-by:legislation-in-force&CC_2_CODED=1520.
11. *National consumer organisations – Official website of the European Commission*. URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/consumers/consumer-protection/our-partners-consumer-issues/national-consumer-organisations_en.
12. *Kak zashhishheny v Germanii prava potrebitelej*. 29.04.2007. Deutsche Welle (DW). URL : <http://chemodan.com.ua/news/2007/05/3828.html>.
13. *National consumer organisations United Kingdom*. Official website of the European Commission. URL : http://collections.internetmemory.org/haeu/20171123130248/http://ec.europa.eu/consumers/eu_consumer_policy/consumer_consultative_group/national_consumer_organisations/docs/national-consumer-organisations_uk_listing.pdf.
14. *O sisteme zashhity prav potrebitelej v Germanii. Chto otlichaet ee ot rossijskoj sistemy?* URL : <http://89.rospotrebnadzor.ru/documents/ros/8323>.
15. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums*. Likumi.lv – vietne Latvijas Republikas tiesību aktiem oficiālais – izdevējs "Latvijas Vēstnesis". URL : <https://likumi.lv/doc.php?id=23309>.

УДК 330.341.2

ЛАГУТІН Василь, д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

МОЖЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СУСПІЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ*

Розглянуто інституційні підходи до дослідження суспільної стабільності і розвитку. Проаналізовано актуальні проблеми взаємозв'язку стабільності і розвитку у контексті їх інституційного забезпечення в Україні. Доведено, що неефективність інститутів стабільності не дає змоги забезпечити необхідні соціально-економічні умови для суспільного розвитку.

Ключові слова: стабільність, розвиток, інституційний аналіз, інститути, громадянське суспільство, держава.

* Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Парадигмальні та концептуальні зрушення в економічній теорії XXI століття" (номер державної реєстрації 0118U000126).

© Лагутін В., 2018

8. *Consolidated* versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union 2012/C 326/01 Article 169. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT>.
9. *European Consumer Agenda – Boosting confidence and growth Part 1*. Official website of the European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2012:0225:FIN>.
10. *EUR LEX* Access to European Union law. EUR-Lex is an official website of European Union law. URL : http://eurlex.europa.eu/search.html?displayProfile=allRelAllConsDocProfile&qid=1501043046270&type=named&CC_1_CODED=15&name=browse-by:legislation-in-force&CC_2_CODED=1520.
11. *National consumer organisations – Official website of the European Commission*. URL : https://ec.europa.eu/info/strategy/consumers/consumer-protection/our-partners-consumer-issues/national-consumer-organisations_en.
12. *Kak zashhishheny v Germanii prava potrebitelej*. 29.04.2007. Deutsche Welle (DW). URL : <http://chemodan.com.ua/news/2007/05/3828.html>.
13. *National consumer organisations United Kingdom*. Official website of the European Commission. URL : http://collections.internetmemory.org/haeu/20171123130248/http://ec.europa.eu/consumers/eu_consumer_policy/consumer_consultative_group/national_consumer_organisations/docs/national-consumer-organisations_uk_listing.pdf.
14. *O sisteme zashhity prav potrebitelej v Germanii. Chto otlichaet ee ot rossijskoj sistemy?* URL : <http://89.rospotrebnadzor.ru/documents/ros/8323>.
15. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums*. Likumi.lv – vietne Latvijas Republikas tiesību aktiem oficiālais – izdevējs "Latvijas Vēstnesis". URL : <https://likumi.lv/doc.php?id=23309>.

УДК 330.341.2

ЛАГУТІН Василь, д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

МОЖЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО АНАЛІЗУ СУСПІЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ*

Розглянуто інституційні підходи до дослідження суспільної стабільності і розвитку. Проаналізовано актуальні проблеми взаємозв'язку стабільності і розвитку у контексті їх інституційного забезпечення в Україні. Доведено, що неефективність інститутів стабільності не дає змоги забезпечити необхідні соціально-економічні умови для суспільного розвитку.

Ключові слова: стабільність, розвиток, інституційний аналіз, інститути, громадянське суспільство, держава.

* Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Парадигмальні та концептуальні зрушення в економічній теорії XXI століття" (номер державної реєстрації 0118U000126).

© Лагутін В., 2018

Лагутин В. Возможности институционального анализа общественной стабильности и развития. Рассмотрены институциональные подходы к исследованию общественной стабильности и развития. Проанализированы актуальные проблемы взаимосвязи стабильности и развития в контексте их институционального обеспечения в Украине. Доказано, что неэффективность институтов стабильности не позволяет обеспечить необходимые социально-экономические условия для общественного развития.

Ключевые слова: стабильность, развитие, институциональный анализ, институты, гражданское общество, государство.

Постановка проблеми. Зміст категорій "стабільність" і "розвиток" виходить за рамки виключно економічної теорії, і вони стають міждисциплінарними. Тому важливим є вдосконалення інституційних розробок у цьому напрямку. Міждисциплінарні дослідницькі завдання притаманні інституційному аналізу. Першочерговими завданнями повинні бути поглиблений пошук єдності і відмінностей інститутів стабільності та інститутів розвитку, нове розуміння їх ролі в громадянському суспільстві та переосмислення змісту соціально-економічної стратегії держави.

Введення інститутів у процес теоретичного дослідження стабільності та розвитку суспільства дає змогу провести більш ґрунтовний аналіз, ніж це можливо без використання інститутів. Інституційний аналіз й полягає у цьому випадку у розумінні суспільної стабільності та розвитку як континууму інститутів та послідовності інституційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї інституціоналізму розроблені такими видатними зарубіжними економістами, як Дж. Аджемоглу, О. Вільямсон, Р. Коуз, Д. Норт, Е. де Сото, Дж. Ходжсон [1–6] та ін. Серед українських економістів-інституціоналістів варто відмітити, насамперед, В. Гейця, А. Гриценко, В. Небрат, В. Тарасевича, А. Філіпенка [7–11]. Методологічна та евристична цінність інституційної теорії (у сучасних умовах – неоінституціоналізму) є очевидною. Теоретико-методологічний потенціал неоінституціоналізму дає змогу застосовувати інституційний інструментарій до аналізу різноманітних суспільних проблем. Інституційний аналіз, зосереджуючись на механізмах функціонування і взаємодії інститутів, долає недоліки неокласичного підходу, який ґрунтується на однобічній методології індивідуалізму. Інституційний аналіз повинен широко застосовуватися при дослідженні широкоформатних проблем суспільної стабільності та розвитку.

Метою статті є дослідження проблеми забезпечення суспільної стабільності та розвитку на основі інституційного інструментарію. Суспільні інститути, з точки зору їх впливу на стабільність та розвиток суспільства, є у цій статті головними відправними точками інституційного аналізу. Можливості інституційного аналізу стабільності та розвитку найбільш повно виявляються при міждисциплінарному підході до розуміння природи цих понять. Йдеться про триєдину сутність суспільної стабільності та розвитку: економічну, соціальну та духовно-гуманітарну.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою статті стали фундаментальні положення наукових праць зарубіжних і віт-

чизняних економістів за означеною проблематикою. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: абстрактно-логічний при аналізі суспільних інститутів, що забезпечують стабільність та розвиток, індукції та дедукції – при з'ясуванні взаємозв'язку трансакційних витрат та розвитку інституційного середовища, системний підхід у контексті інституційних змін у суспільстві, історико-логічний аналіз – при розгляді неузгодженості формальних та неформальних інститутів в Україні.

Результати дослідження. Інституціоналізм у цій статті розуміється в достатньо широкому сенсі, тобто включає всі основні напрями сучасної неоінституціональної теорії у контексті широкої інтерпретації різноманітних механізмів суспільних (колективних) форм життєдіяльності. Первісна цілісність та специфічність інституціоналізму виникає з його походження як особливої частини знань про "інститути" і, як наслідок, соціально-економічну поведінку суб'єктів у певних духовно-гуманітарних координатах. Ігнорування значущості інститутів підкреслює помилковість недооцінки неекономічних чинників суспільного розвитку, особливо культурного та етико-гуманітарного характеру.

Основним положенням інституціоналізму можна вважати те, що економіка може функціонувати лише у відповідних інституційних формах. Тобто інститути мають значення, а інституціоналізм спрямовує їх на потреби стабільності і розвитку суспільства. Інститути завжди мають специфічний характер залежно від конкретних історичних, культурних і політичних контекстів даного суспільства.

У ході інституційного аналізу необхідно обов'язково враховувати залежність теперішнього стану суспільства від траєкторії попереднього розвитку. При цьому виділяються три типи взаємозв'язку між змістом старих і нових інститутів: *path dependence* – глибокий зв'язок, сильна залежність нових інститутів від старих; *path determinacy* – менш сильна залежність, що залишає місце для виникнення принципово нових інститутів; *path indeterminacy* або *path independence* – відсутність явного зв'язку між старими і новими інститутами [12].

У системі інститутів суспільства виділяються як неформальні правила (традиційні умовності, звичаєве право), так й формальні (писані правила, контракти між індивідами). Неформальні норми мають власні (неформальні) механізми контролю і покарання за їх невиконання більш гнучкі й тонкі, ніж у формальних механізмів. Модифікація неформальних норм і правил поведінки, які легітимізують (або не легітимізують) нові правові акти є довготривалим процесом. За відсутності тут належного спонукального механізму суспільство не може бути стабільним.

Розуміння інститутів як обмежень щодо поведінки членів суспільства комплементарно до ідей неокласичної теорії вибору. Поєднання індивідуального вибору з обмеженням, що накладають інститути на весь перелік альтернатив, є вагомим кроком до інтегрального інституційного аналізу. При цьому суперечливим виявляється набір стандарт-

них передумов, на яких побудована модель "економічної людини" ("*homo oeconomicus*") – повна ринкова інформація, вільна конкуренція, максимізація вигоди, досконалі (повні) права власності, одержання ринкової інформації без витрат, раціональна поведінка, заснована на егоїстичному інтересі. Неокласична теорія передбачає, що притаманні вільному ринку саморегулюючі механізми координації поведінки його суб'єктів автоматично призводять до економічного оптимуму. Якщо доводити ідею "людини економічної" до логічного кінця, то виявляється, що їй не потрібна мораль і культура, останні повинні бути виведені за межі цієї ідеї.

Інститути мають значення для суспільства тоді, коли ринкові трансакції супроводжуються витратами. В умовах, коли трансакційні витрати фактично наявні завжди, інститути стають основоположним принципом функціонування економіки, впливаючи на ці витрати.

Зниження трансакційних витрат обумовлено гарантіями прав власності і дотримання контрактів. Згідно з наслідками, що випливають з теореми Р. Коуза, саме факт зростання трансакційних витрат пояснює існування неефективних прав власності. Нераціональні моделі поведінки ринкових суб'єктів, низька спроможність "сприймати" ринкову інформацію обумовлюють сталість цих неефективних прав власності.

Будь-яке суспільство характеризується поєднанням стабільності (постійності) і розвитку (змін). При цьому суспільство закономірно прагне інституціоналізувати своє функціонування таким чином, щоб знизити невизначеність і забезпечити стабільність та розвиток. Вибір як вихідних одиниць дослідження понять "стабільність" та "розвиток" дає змогу, з одного боку, розглядати з єдиних методологічних позицій як інститути стабільності, так й інститути розвитку, а з іншого – створює передумови для формування релевантного понятійного апарату інституційного аналізу.

Стабільність та суспільний розвиток – відносно цілісні, але внутрішньо неупорядковані процеси. Важливим в інституційному аналізі є так званий іманентний підхід, коли стабільність суспільного розвитку розглядається як сутнісно суспільний феномен, похідний від суспільного, суспільний за своїм походженням. Стабільність і розвиток є залежними від потреб суспільства і його функцій, коли саме існування суспільства стає неможливим поза його стабільністю та розвитком. При цьому нестабільність суспільного розвитку має короткостроковий (тимчасовий) характер. Тим самим стабільність по суті розглядається як функція суспільства. Однак можливий й інший – трансцендентний підхід у ході інституційного аналізу, за якого суспільний розвиток розуміється як перманентний відхід від нестабільного, коли стабільність досягається всупереч переважанню нестабільності в суспільстві. За такого підходу стабільність суспільного розвитку виступає як явище, що безпосередньо не є функцією суспільства, але є затребуваним суспільством.

Стабільність як багатоаспектне поняття з позицій інституціональної теорії передбачає збереження соціально-економічної системи, інституційного порядку і нівелювання загрози нестабільності. Інституційний інструментарій дослідження особливо важливий в умовах, коли досягнення стабільності та забезпечення розвитку відбувається в несприятливому середовищі, для якого характерні волатильність і неоднорідність, перманентні кризові процеси, радикальні зміни в економіці, політиці і соціально-гуманітарній сфері.

Стабільність суспільства забезпечується складним набором обмежень, які включають формальні правила, пов'язані одне з одним ієрархічними залежностями, де зміна кожного рівня ієрархії вимагає більших витрат, ніж зміна попереднього рівня. У цей набір входять також неформальні обмеження, які є продовженням, розвитком і конкретизацією формальних процесів та добре здатні до виживання завдяки тому, що становлять частину звичної поведінки індивідів [4, с. 56–57].

У співвідношенні між стабільністю і розвитком у сучасному українському суспільстві на перше місце висувається стабільність. Етап стабільності характеризується тим, що структура і механізм функціонування суспільства залишаються практично незмінними. Навіть незначні зміни займають тривалий час. Розвиток забезпечує перехід суспільства на новий рівень, вибір ним такого шляху розвитку (аттрактора), коли відбувається прогресивна зміна структури суспільства і механізму його функціонування. Кожне суспільство створює механізми, що забезпечують стабільне відтворення властивих йому відносин в усіх сферах суспільного життя і одночасно сприяють розвитку як утвердженню нових інститутів, зміні інституційних характеристик.

Розвиток характеризується багатовимірною природою. Він починається в точках біфуркації й готується в ході етапу стабільності численними економічними і позаекономічними флуктуаціями. Флуктуації в суспільстві відіграють роль рушійних сил розвитку, тому їх аналіз є одним з необхідних етапів дослідження проблеми суспільної стабільності та розвитку. Проте вони часто настільки слабкі, а їх сигнали такі незначні, що можливі ефекти будуть надто малими або навіть протилежними очікуванім.

Стабільне суспільство – це суспільство настільки стійке, що може нормально функціонувати протягом життя багатьох поколінь, не підриваючи власну соціально-економічну систему. Стабільне суспільство задовольняє сьогоденні потреби, не ставлячи під загрозу можливості для задоволення потреб майбутніх поколінь. Проте сама стабільність буває різна. Одна справа – низький (дезінтегрований) рівень стабільності, а зовсім інше – високий рівень стабільності, який є характерним для ефективного солідарного громадянського суспільства.

Кожне суспільство бажало б поліпшити результати власної стабільності та розвитку, однак можливості, ресурси та інститути можуть бути недостатніми для цього, а отже, суспільство не здатне

реалізувати відповідні стратегії стабілізації та розвитку. Для будь-якого суспільства все більш актуальним стає мегапроблема – суперечність між стабільністю (у сенсі нормального функціонування і поступового розширення матеріальних і духовних благ, знань і технологій) та розвитку (у сенсі виходу за межі нормальності та прискореного зростання суспільного добробуту).

Важливе методологічне значення для проведення інституційного аналізу стабільності та розвитку суспільства має врахування *технологічного фактору*.

Визначальною прикметою сучасного світу є швидкі технологічні перетворення, зумовлені фундаментальними науковими інноваціями і глибокими технічними зрушеннями глобального масштабу. Це корінним чином змінює і змінюватиме усі параметри функціонування суспільства у XXI ст. Науково-технологічний прогрес формує сприятливі техніко-економічні умови для забезпечення суспільної стабільності та розвитку.

Розвинені країни світу нині опановують результати четвертої промислової революції – "індустрії 4.0" [13; 14]. Економіка в умовах четвертої промислової революції об'єктивно формує здатність до стабільності, а провідні економічні суб'єкти – здатність до усвідомлення своєї системної ролі та значущості власних дій для суспільного розвитку. Отже, одним з найважливіших способів забезпечення суспільного розвитку є наратив про першорядну роль науково-технологічної промислової революції. Зростання науково-інтелектуальної і технологічної потужності суспільства невіддільне від процесу поширення знань, що, як писав Т. Пікетті, залежить, насамперед, від здатності країни мобілізувати фінанси та інститути, що готові здійснювати великі вкладення в освіту населення і разом з тим забезпечувати передбачувані юридичні рамки для різних гравців [15, с. 86].

Четверта промислова революція заснована на цифрових технологіях, що обумовлює виникнення безпрецедентних змін парадигм у суспільстві, економіці і щодо кожного окремого індивіда. Йдеться про "вибуховий" розвиток "цифрової" революції та інформаційно-комунікаційних технологій. Це обумовлюватиме у XXI ст. економічні зміни дійсно фундаментального характеру, що відображає тренди нової технологічної бази виробництва. Значущим у цьому плані є впровадження різного роду розподілених технологій типу "блокчейн", що виступають справжнім ефективним інтерфейсом переходу до нового суспільства.

"Індустрія 4.0" системно впливає на стан суспільства, встановлення високого рівня суспільної стабільності. Суспільство розвивається у цих умовах не лінійними, а експоненціальними темпами. Навпаки, ті країни де ще розвивається "індустрія 3.0" чи навіть "індустрія 2.0", не мають у сучасних умовах шансів на успішний розвиток. Наразі в Україні склалася саме така несприятлива технологічна ситуація.

На основі проведеного теоретичного аналізу можна перейти до розгляду тих аспектів проблеми, які є важливими з точки зору концентрації зусиль на інституційному забезпеченні суспільної стабільності та розвитку в Україні. Наявні сьогодні в Україні інститути та інституційна система в цілому відображає інтереси, насамперед, олігархічних політико-економічних груп. Такі інститути гальмують соціально-економічну активність переважної частини членів суспільства.

Дослідження суспільної стабільності та розвитку передбачає розгляд динаміки не одного якогось показника (як, наприклад, ВВП при аналізі економічного зростання), а цілої системи соціально-економічних показників.

У таблиці відображено динаміку основних показників стабільності та розвитку суспільства в Україні в єдності економічних (ВВП, ВВП у розрахунку на одну особу) і соціально-гуманітарних аспектів (реальний наявний дохід населення, реальна заробітна плата, чисельність населення).

Динаміка основних показників суспільної стабільності та розвитку в Україні у 1996–2016 рр. (середньорічні темпи приросту, %)

Період	ВВП	ВВП у розрахунку на одну особу	Реальний наявний дохід населення	Реальна середньомісячна заробітна плата	Чисельність постійного населення
1996–2000	-1.8	-1.1	-	-4.4	-0.8
2001–2005	7.8	8.9	15.5	19.6	-0.8
2006–2010	1.4	1.9	8.3	7.6	-0.5
2011–2015	-2.1	-1.8	0.0	0.9	-0.3
2016	2.3	2.7	0.3	9.0	-0.4

Джерело: складено автором на основі [16].

Україні властива нерівномірна і нестійка динаміка наведених у таблиці показників: несприятливі тенденції посилюються, а поліпшення майже не виявляється. Погіршення усіх соціально-економічних показників мало місце в кризових 1996–2000 рр. та 2011–2015 рр. За весь 1996–2016 рр. відбувалося зменшення чисельності постійного населення України, що відображає дисбаланси у гуманітарній сфері суспільства. Обсяг природного скорочення населення щорічно становив 140 тис. – 370 тис. осіб. (2000 р. – 373 тис., 2005 р. – 355.9 тис., 2010 р. – 200.5 тис., 2012 р. – 142.4 тис., 2015 р. – 183.0 тис., 2016 р. – 186.6 тис.) [17, с. 26]. Поліпшення в економіці та соціальній сфері, якщо й відбувалося (як наприклад, у 2001–2005 рр.), то було незначним і тимчасовим. Не підвищувався у 2011–2016 рр. реальний наявний дохід населення – важливий соціальний показник стабільності та розвитку суспільства. Достатньо високі показники зростання реальної заробітної плати суперечили низькому обсягу ВВП на одну особу населення.

В Україні в останні роки відбувається відновлення економічного зростання, але воно не має міцних технологічних і макрофінансових передумов у вигляді вагомого збільшення частки нових високопродуктивних технологій, а також доступу до фінансових ресурсів. Параметри суспільної стабільності в Україні є дуже низькими. Конфлікт між низьким рівнем стабільності та несприятливими можливостями забезпечення розвитку (стабільність vs розвиток) полягає в сталому загостренні проблем в усіх сферах суспільного життя. Так, в економіці процеси деградації виявляються у зниженні частки переробної промисловості у ВВП країни, яка й так є досить низькою: 2005 р. – 19.7 %, 2006 р. – 20.1, 2007 р. – 19.9, 2008 р. – 17.4, 2009 р. – 15.5, 2010 р. – 15.0, 2011 р. – 13.8, 2012 р. – 11.3, 2013 р. – 12.8, 2014 р. – 14.0, 2015 р. – 14.0, 2016 р. – 14.2 %. Одночасно зростає частка аграрного виробництва (сільське, лісове та рибне господарство) як низькотехнологічного виду економічної діяльності: 2005 р. – 9.2 %, 2006 р. – 7.5, 2007 р. – 6.6, 2008 р. – 6.9, 2009 р. – 7.2, 2010 р. – 8.4, 2011 р. – 9.5, 2012 р. – 9.1, 2013 р. – 10.0, 2014 р. – 11.7, 2015 р. – 14.2, 2016 р. – 13.7 % [18]. У певних конкретно-історичних умовах і у короткостроковій перспективі аграрне виробництво може позитивно впливати на суспільний розвиток. Однак у середньо- та довгостроковій перспективах лише сучасна високотехнологічна промисловість стає необхідним і надійним базисом суспільного розвитку. Слід погодитися з Е. Райнертом, що "причину бідності становить спосіб виробництва – брак обробної промисловості – а не брак капіталу... Тільки наявність обробної промисловості уможлиблює модернізацію сільського господарства" [19, с. 107].

Сформованість і якість інститутів стабільності та розвитку є одними з основних універсальних критеріїв прогресу. Інститути, які виникли, не стають автоматично ефективними. Неефективність інститутів стабільності та розвитку є наслідком складності самих суспільних проблем й відсутності можливостей для реалізації відповідних державних стратегій. Фактичну відсутність розвитку українського суспільства можна пояснити неефективністю більшої частини інституційних структур, передусім тих, що забезпечують захист прав власності. Кінцевим результатом недосконалості суспільних інститутів є постійні порушення в механізмах узгодження інтересів суб'єктів суспільних взаємодій. На перше місце серед цих порушень усе більше виходить поглиблення нерівності суб'єктів (членів) суспільства. Різна якість і рівень життя в одному суспільстві викликає образи і обурення його членів.

Нерівність в Україні має, насамперед, інституційні коріння. Проте, якщо в останні роки нечисленні радикальні групи стали активними у відході від патерналізму, то великі помірковані групи в Україні так й залишилися багато в чому патерналістські орієнтованими. Держава часто своїми рішеннями і діями лише "підігріває" такі патерналістські настрої.

Важливою є проблема забезпечення інституційної надійності суспільства – його антикрихкості. Антикрихкість – це властивість усіх складних систем забезпечувати свою стабільність і розвиток. Як зазначав Н. Талеб, позбавляючи системи впливу змінюваності, випадковості і стресу, ми їм, по суті, шкодимо. За великим рахунком сучасний жорстко структурований світ шкодить нам нав'язаною владою політикою і "хитрими" теоріями, які це роблять: наносять удар по антикрихкості системи [20, с. 22–23].

Здатність (або нездатність) держави забезпечувати суспільну стабільність прийнято оцінювати за допомогою рейтингу крихких держав (англ. *Fragile States Index*), який складається з 2005 р. Метою рейтингу є виявлення здатності держав контролювати політичну, демографічну, економічну та соціальну ситуацію в країні. Оцінка крихкості держав здійснюється за такими складниками, як: демографічний тиск (визначається густотою населення та наявністю протиборчих етнічних груп); рівень еміграції; рівень економічної нерівності; економічне становище; криміналізація держави; роздрібненість у силових структурах й еліті; переміщення біженців усередині країни; дотримання законів і прав людини; зовнішнє втручання (ризик іноземного втручання в політичні й військові суперечки, а також залежність від зовнішнього фінансування) та ін. Державна крихкість і неіездатність означає нестабільність у суспільстві.

Щодо України, то зміна її рейтингу (вище місце – гірша ситуація) за останні роки відбувалося так: 2005 р. – 39 місце; 2006 р. – 86; 2007 р. – 106; 2008 р. – 108; 2009 р. – 110; 2010 р. – 109; 2013 р. – 117; 2014 р. – 113; 2015 р. – 84; 2016 р. – 85, 2017 р. – 90 місце [21].

В інституційному аналізі суспільної стабільності та розвитку у ХХІ ст. зростатиме значення дослідження соціального і духовно-гуманітарного (культурного) контенту. Це, насамперед, питання справедливості та довіри в громадянському суспільстві. Може здатися, що це відірвані від економіки проблеми, але насправді вони визначаються економічними детермінантами. Справедливість, довіра і розвиток органічно кореспондують одне з одним.

Для суспільства стабільності й розвитку визначальною та самодостатньою цінністю є людина й рівень її життя. Як підкреслював Дж. Ходжсон, найважливішою характеристикою інституціоналізму є ідея про соціальну та інституційну обумовленість індивіда [6, с. 396]. Саме розвиток економіки надає можливість кожному індивіду заробляти на гідне життя власною чесною працею. Лише після того, як будуть досягнуті зримі позитивні зрушення в економічному розвитку, можна говорити про сталий розвиток усіх членів суспільства. Тим самим будуть створюватися інституційні умови для зміни способу життя громадянського суспільства.

Економічний розвиток сам по собі мало що означає для громадянського суспільства. Головне, щоб його перевагами могли скориста-

тися усі члени суспільства, усі соціальні групи. Щоб на цій основі зменшилося соціальне і майнове розшарування суспільства. Інакше звичайні громадяни такого розвитку не відчуватимуть. Найближчими роками гострим інституційним викликом для українського суспільства буде проблема більш справедливого розподілу доходів, підвищення рівня й якості життя людей.

Звернемо увагу ще на один результат проведеного інституційного аналізу: важливою є позитивна соціальна атмосфера в суспільстві. Демократична правова держава створює належний соціоекономічний простір для актуалізації активних і креативних особистостей, дбаючи про створення єдиних для всіх "правил гри" в суспільстві. Держава одночасно будує справедливі "соціальні ліфти", якими можуть скористатися члени суспільства. Навпаки в недемократичному суспільстві закон і порядок не дотримуються, а безпека громадян не забезпечується. Як писав Х. Мінські, коли економіка забезпечує громадянам базову безпеку і почуття власної гідності, тому що робота доступна всім і кожному, багато соціальних проблем "знижуються" до цілком прийнятних розмірів [22, с. 53]. Обмеження рівня соціальної нерівності – важлива інституційна передумова зниження потенціалу нестабільності в українському суспільстві.

В умовах суспільного розвитку кожний індивід, соціальні та національні групи і верстви населення мають найкращі можливості для реалізації своїх інтересів і потенцій. Збалансованість інтересів усіх суб'єктів суспільного життя забезпечує атмосферу співробітництва і солідарності в суспільстві, створюючи, в свою чергу, й найсприятливіші умови для успішного розвитку. У міру того як розвивається національна економіка, зростає суспільне виробництво, створюються більш сприятливі та повноцінні інституційні умови для соціального і духовного розвитку людини, реалізації її потреб та інтересів. Стратегія суспільного розвитку тим самим набуває ознак політико-економічного консенсусу, тобто користується підтримкою більшості членів суспільства.

Зосередженість на приватному житті та повсякденних родинних проблемах не "захистить" окремого індивіда від суспільної нестабільності. Роль "спостерігача" ззовні, здавалося б, дуже вигідна, але фактично вона неефективна. Найнебезпечнішим у ситуації суспільної нестабільності є байдужість людей до втрати шансів на успішну самореалізацію. Реальність така, що Україні ще тривалий час доведеться жити відповідно до наявних (досить низьких) можливостей. І члени суспільства не повинні нарікати, коли не вдається швидко досягнути вищого рівня суспільного добробуту.

Хоча у цій статті на перше місце ставиться інституційний аналіз впливу громадянського суспільства на досягнення стабільності і забезпечення розвитку, дослідження ролі держави є не менш важливим.

У XXI ст. держава не може не зменшувати межі тієї суспільної сфери, якою вона "опікується". У забезпеченні суспільної стабільності зростатиме роль приватних громадян, які, виявляючи свою активність, формуватимуть через неурядові організації дедалі більше владних рішень. Сфера застосування державного імперативу у процесі впливу на суспільні відносини у майбутньому буде лише зменшуватися. Держава поступово й дедалі більше поступатиметься частиною своєї правосуб'єктності на користь інших суб'єктів – суб'єктів громадянського суспільства. Альтернативою цьому може бути лише посилення олігархічної моделі влади, яка організовує суспільство з вигодою для себе за рахунок абсолютної більшості громадян. Олігархічний капіталізм формує своєрідний різновид неопатрімоніальної влади, яка забезпечує доступ до ресурсів лише особам, близьким до політичної влади.

Інститути громадянського суспільства можуть по-різному впливати на ефективність діяльності держави, як за рахунок широкого громадського контролю над процесами формування політики, так і шляхом різних форм делегування компетенцій професіоналам-управлінцям для прийняття і реалізації ефективних політичних рішень. За дієвої взаємодоповнюваності громадянського суспільства і держави створюються умови для ефективного функціонування інститутів стабільності та розвитку. Розвиток суспільства стає при цьому більш скоординованим і цілеспрямованим.

На перший план дедалі більше виходить проблема розроблення й повноцінного втілення стратегічних державних програм стабільності та розвитку. *Стратегія* передбачає як її розроблення (формування), так і реалізацію (виконання). Формування державної стратегії ґрунтується на розробці нормативно-правових актів, основою її реалізації є організаційно-управлінська діяльність. Реалізація обраної стратегії ставить ряд конкретних завдань у сфері інституційного забезпечення суспільної стабільності та розвитку, прийняття рішень, які впливають на функціонування діючих інститутів та їх оновлення. При цьому необхідно враховувати ресурсні та ціннісні обмеження реалізації державної стратегії, забезпечити відповідність між її проведенням і об'єктивними умовами, що відображають інерційність інституційних структур суспільства. Гальмування суспільного розвитку відбувається через ігнорування сенсу соціально-економічної доцільності в реалізації стратегій.

Щоб бути успішними, стратегії та стратегічні реформи повинні відбуватися синхронно, паралельно і взаємопов'язано. Лише за цієї умови виникатимуть ефективні інститути, які доповнюватимуть один одного.

Більшість випадків успішних інституційних реформ у різних країнах мають місце, коли суспільство породжує потужну внутрішню потребу в нових інститутах. Важливим є також імпорт інститутів та їх адаптація до національних умов. Однак це зовнішній чинник. В Україні відсутність якісних інститутів стабільності і розвитку перешкоджає здійсненню реальних, прозорих і ефективних соціально-економічних

реформ. З іншого боку, поза реформами неможливо сформувати нові інститути. Без ефективних реформ та якісних інститутів для забезпечення стабільності державі залишається лише інтенсифікувати трудову міграцію громадян за кордон, знімаючи тим самим надмірну соціально-економічну напругу в суспільстві. Попри зневіру громадянського суспільства в тому, що в Україні можуть відбуватися прогресивні соціально-економічні реформи, на перспективу саме стратегічні реформи є і залишатимуться найприйнятнішим шляхом забезпечення суспільної стабільності та розвитку. Головним пріоритетом повинна стати стратегія національного розвитку.

Важливим об'єктом інституційного аналізу стає *популістська економічна політика* держави. Під терміном популізм прийнято розуміти політичну діяльність, гасла якої популярні в суспільстві, але, як правило, не мають реальних (економічних, матеріальних) підстав для реалізації. У суспільстві, де присутні високі соціально-економічні очікування індивідів, завжди знайдуться політики, які будуть обіцяти "реалізацію" цих очікувань всупереч наявним об'єктивним можливостям. П. Бурдье писав про те, що популістська пристрасть давати народним масам "політику" як наділену від природи властивостями, що впливають з пануючого визначення політики, не враховують те, що практичне засвоєння, яке виражається у щоденному виборі, знаходить своє обґрунтування радше у несвідомому, ніж у свідомості [23, с. 117]. Популізм – це відсутність справжньої економічної свободи і нерівність можливостей, "відвернення" уваги суспільства від корупції. Популізм формує в суспільстві психологію примарних очікувань, що підточує віру індивідів у власні економічні можливості.

Популізм державної політики невіддільний від інформаційного маніпулювання свідомістю суспільства. Технології маніпулювання суспільною свідомістю набули сьогодні найрізноманітніших і витончених форм. У результаті індивіди все більше перетворюються в пасивних суб'єктів суспільних відносин, якими можна управляти за допомогою процесів маніпулювання. На основі інформаційних маніпуляцій вдається "приховувати" від суспільства реальний стан справ у країні, імітувати, а не здійснювати реальні реформи. Маніпуляції, що формують суспільний інфантилізм, є основною складовою теорії і практики концепції "*post-truth world*" [24]. Активно маніпулює громадською думкою експертне середовище шляхом дозування інформації, її викривлення й подання свідомо дезорієнтованої думки. Як наслідок – деморалізація суспільства, його пасивність і неадекватність реагування на соціально-економічні зміни. Формується справжнє суспільство "театру абсурду", в якому на перше місце виходять піар-технології і "видимість" реалізації державної політики.

На цій основі відбувається маргіналізація дійсно професійної соціально-економічної політики. Процес розроблення (формування) державної політики стає важливішим за механізм її практичної реалі-

зації. Вже саме прийняття нормативно-правових документів вбачається кінцевим результатом, а реальна організаційно-управлінська діяльність щодо їх реалізації відходить на другий план. Мета і завдання політики стабільності та розвитку не досягаються тому, що відсутній ефективний державний менеджмент, який втілює їх у життя.

Висновки. Представлено комплексне бачення можливостей інституційного аналізу стабільності та розвитку суспільства. Інституційний аналіз надав можливість здійснити міждисциплінарне дослідження проблем стабільності та розвитку, забезпечив збалансоване бачення відповідних економічних, соціальних і духовно-гуманітарних питань. Теоретичне поєднання аналізу внутрішньої стабільності та інкрементних змін в українському суспільстві дає змогу краще зрозуміти сутність процесів, що відбуваються в ньому.

Ключовим чинником, що впливає на стабільність і розвиток, є інтереси суспільних суб'єктів і забезпечення інституційних умов активної їх участі у соціально-економічній діяльності. Інститути суспільства закономірно відображають конфлікти інтересів та суперечності у суспільстві. Розв'язання цих суперечностей і конфліктів потребує ефективного механізму прийняття державних рішень на основі критичного осмислення наявної практики публічного управління. Усвідомлюючи наявні та перспективні загрози і ризики, держава повинна цілеспрямовано створювати інституційні канали управління стабільністю і розвитком. Іншими словами, йдеться про інституційну оформленість суспільної стабільності та розвитку, розроблення інституційних стратегій, націлених на протидію небезпеці суспільної дестабілізації. Формування суспільства стабільності розглядається не тільки в світлі інституційних перетворень, але і як магістральний шлях довгострокової державної політики, стратегічно орієнтованої на розвиток.

У перспективі питання суспільної стабільності та розвитку й адекватної їм системи інститутів повинні стати об'єктом більш ґрунтовного і повного дослідження. Можливості інституційного аналізу при цьому мають бути поєднані з перевагами традиційного макро- і мікро-економічного аналізу, що дасть змогу суттєво підвищити їх гносеологічне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аджемоглу Д., Робінсон Дж.* Чому нації занепадають. Київ : Наш формат, 2017. 440 с.
2. *Уильямсон О. И.* Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация. СПб. : Лениздат. CEV Press, 1996. 702 с.
3. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право. М. : Новое изд-во, 2007. 224 с.
4. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М. : НАЧАЛА, 1997. 190 с.
5. *Сото де Е.* Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше. Київ : Наш формат, 2017. 332 с.

6. Ходжсон Дж. В чем сущность институциональной экономики? Философия экономики. Антология. М. : Изд. Ин-та Гайдара, 2012. С. 381–398.
7. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ : НАН України, 2009. 864 с.
8. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под. ред. А. А. Гриценко. Харьков : Форт, 2008. 928 с.
9. Небрат В. Теоретичні основи дослідження інституційної трансформації економіки. Економічна теорія. 2017. № 2. С. 34–49.
10. Тарасевич В. М. Четверть століття незалежності України: актуальні контексти та імперативи соціально-економічних реформ. Економіка України. 2017. № 7. С. 3–21; № 8. С. 14–28.
11. Філіпенко А. Економічний світ і методологія. Економічна теорія. 2017. № 3. С. 5–22.
12. Toole M. Institutional adjustment and instrumental value. Review of international political economy. 1994. Vol. 1. № 3. P. 405–443.
13. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum. 2016. 192 p.
14. Bartodziej C. J. The Concept Industry 4.0. An Empirical Analyses of Technologies Applications in Production Logistics. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2017. 150 p.
15. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті. Київ : Наш формат, 2016. 696 с.
16. Індекси основних соціально-економічних показників. Державна служба статистики України : офіц. сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 611 с.
18. Національні рахунки. Державна служба статистики України : офіц. сайт. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Райнерт Е. С. Як багаті країни збагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ : Темпора, 2014. 444 с.
20. Taleb N. N. Antifragile. Things that gain from Disorder. United States : Random House, 2012. 519 p.
21. Fragile states Index 2017: factionalization and group grievance fuel rise in instability. URL : <http://fundforpeace.org>.
22. Мински Х. Ф. Стабилизируя нестабильную экономику. Гл. 1–2. Эконом. политика. 2016. № 2. Т.11. С. 52–91.
23. Бурдье П. Социология политики. М. : Socio-Logos, 1993. 336 с.
24. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. URL : <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era>.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2018.

Lagutin V. Possibilities of institutional analysis of social stability and development.

Background. The institutional development of the problem of stability and development of society is an important condition for achieving real institutional support for social stability and development. The content of the categories "stability" and "development" goes beyond exclusively economic theory and becomes interdisciplinary. Interdisciplinary research tasks are inherent in institutional analysis. Deep search for the unity and differences of the stability and development institutions, new understanding of their role in civil society and rethinking the content of the socio-economic strategy of the state should be the primary tasks.

The *analysis of recent studies and publications* shows that there is a search for effective institutional tools for analyzing various social problems. The methodological and heuristic values of institutional theory (neo-institutionalism in modern terms) are evident. Institutional analysis should be widely used in the study of large-scale problems of social stability and development.

The *aim* of the article is to study the problem of ensuring social stability and development on the basis of institutional tools.

Materials and methods. The basis of the article became the fundamental positions of scientific works of foreign and domestic economists on the identified issues. In the process of research, general scientific and special methods of institutional analysis were applied.

Results. Stability is a multifaceted concept from the standpoint of institutional theory it involves preserving the socio-economic system, institutional order and leveling the threat of instability. Each society creates mechanisms that ensure a stable reproduction of its inherent relationships in all spheres of social life, and simultaneously contributes to the development of both the approval of new institutions and the change of institutional characteristics. The study of social stability and development involves consideration of the dynamics of not one indicator (such as GDP in the analysis of economic growth), but of the whole system of socio-economic parameters of society. In the institutional analysis of social stability and development in the XXI century the significance of the study of spiritual and humanitarian (cultural) content will increase. The strategy of social development becomes a sign of political and economic consensus, supported by the majority of members of society.

Conclusion. Institutional analysis has made it possible to carry out a multidisciplinary study of stability and development issues, providing a balanced vision of the economic, social and spiritual and humanitarian issues of society. The key factor affecting stability and development is the interests of society and the provision of institutional conditions for their active participation in socio-economic activities. The formation of a society of stability is the main path of a long-term state policy, strategically oriented to development.

Keywords: stability, development, institutional analysis, institutes, civil society, state.

REFERENCES

1. Adzhemoglu D., Robinson Dzh. Chomu nacii' zanepadajut'. Kyi'v : Nash format, 2017. 440 s.
2. Uil'jamson O. I. Jekonomicheskie instituty kapitalizma: Firmy, rynki, "otnoshencheskaja" kontraktacija. SPb. : Lenizdat. CEV Press, 1996. 702 s.
3. Kouz R. Firma, rynek i pravo. M. : Novoe izd-vo, 2007. 224 s.
4. Nort D. Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki. M. : NACHALA, 1997. 190 s.
5. Soto de E. Zagadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremagaje na Zahodi i nide bil'she. Kyi'v : Nash format, 2017. 332 s.
6. Hodzhson Dzh. V chem sushhnost' institucional'noj jekonomiki? Filosofija jekononomiki. Antologija. M. : Izd. In-ta Gajdara, 2012. S. 381–398.
7. Gejec' V. M. Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenologija vzajemodii' ta rozvytku. Kyi'v : NAN Ukrai'ny, 2009. 864 s.
8. *Institucional'naja* arhitektonika i dinamika jekonomicheskikh preobrazovanij / pod. red. A. A. Gricenko. Har'kov : Fort, 2008. 928 s.
9. Nebrat V. Teoretychni osnovy doslidzhennja instytucijnoi' transformacii' ekonomiky. Ekonomichna teorija. 2017. № 2. S. 34–49.
10. Tarasevych V. M. Chvert' stolittja nezalezhnosti Ukrai'ny: aktual'ni konteksty ta imperatyvy social'no-ekonomichnyh reform. Ekonomika Ukrai'ny. 2017. № 7. S. 3–21; № 8. S. 14–28.
11. Filipenko A. Ekonomichnyj svit i metodologija. Ekonomichna teorija. 2017. № 3. S. 5–22.
12. Tool M. Institutional adjustment and instrumental value. Review of international political economy. 1994. Vol. 1. № 3. P. 405–443.

13. Schwab K. The Forth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum. 2016. 192 p.
14. Bartodziej C. J. The Concept Industry 4.0. An Empirical Analyses of Technologies Applications in Production Logitics. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2017. 150 p.
15. Piketti T. Kapital u XXI stolitti. Kyi'v : Nash format, 2016. 696 s.
16. Indeksy osnovnyh social'no-ekonomichnyh pokaznykiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofic. sajt. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2016 rik. Kyi'v : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017. 611 s.
18. Nacional'ni rahunky. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofic. sajt. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Rajnert E. S. Jak bagati kraiy zbagatily... i chomu bidni kraiy lyshajut'sja bidnymi. Kyi'v : Tempora, 2014. 444 s.
20. Taleb N. N. Antifragile. Things that gain from Disorder. United States : Random House, 2012. 519 p.
21. Fragile states Index 2017: factionalization and group grievance fuel rise in instability. URL : <http://fundforpeace.org>.
22. Minski H. F. Stabiliziruja nestabil'nuju jekonomiku. Gl. 1–2. Jekonom. politika. 2016. № 2. T.11. S. 52–91.
23. Burd'e P. Sociologija politiki. M. : Socio-Logos, 1993. 336 s.
24. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. URL : <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era>.

УДК 339.37-043.86(477)

БЕГЛАРАШВІЛІ Оксана, к. е. н., доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики Київського національного торговельно-економічного університету

КУЛІК Анна, к. е. н., доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики Київського національного торговельно-економічного університету

РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ЗМІН

Висвітлено деякі аспекти основних показників розвитку магазинів роздрібної торгівлі в Україні. Проаналізовано динаміку показників кількості підприємств, торговельної площі, товарообороту роздрібної торгівлі підприємств-юридичних осіб, забезпеченості населення торговельною площею, індекси споживчих цін.

Ключові слова: роздрібна торговельна мережа, магазин, роздрібний товарооборот.

© Бегларашвілі О., Кулік А., 2018

13. Schwab K. The Forth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum. 2016. 192 p.
14. Bartodziej C. J. The Concept Industry 4.0. An Empirical Analyses of Technologies Applications in Production Logitics. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2017. 150 p.
15. Piketti T. Kapital u XXI stolitti. Kyi'v : Nash format, 2016. 696 s.
16. Indeksy osnovnyh social'no-ekonomichnyh pokaznykiv. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofic. sajt. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2016 rik. Kyi'v : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017. 611 s.
18. Nacional'ni rahunky. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofic. sajt. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Rajnert E. S. Jak bagati kraiy zbagatily... i chomu bidni kraiy lyshajut'sja bidnymi. Kyi'v : Tempora, 2014. 444 s.
20. Taleb N. N. Antifragile. Things that gain from Disorder. United States : Random House, 2012. 519 p.
21. Fragile states Index 2017: factionalization and group grievance fuel rise in instability. URL : <http://fundforpeace.org>.
22. Minski H. F. Stabiliziruja nestabil'nuju jekonomiku. Gl. 1–2. Jekonom. politika. 2016. № 2. T.11. S. 52–91.
23. Burd'e P. Sociologija politiki. M. : Socio-Logos, 1993. 336 s.
24. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. URL : <http://www.ralphkeyes.com/the-post-truth-era>.

УДК 339.37-043.86(477)

БЕГЛАРАШВІЛІ Оксана, к. е. н., доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики Київського національного торговельно-економічного університету

КУЛІК Анна, к. е. н., доцент кафедри торговельного підприємництва та логістики Київського національного торговельно-економічного університету

РОЗДРІБНА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ЗМІН

Висвітлено деякі аспекти основних показників розвитку магазинів роздрібної торгівлі в Україні. Проаналізовано динаміку показників кількості підприємств, торговельної площі, товарообороту роздрібної торгівлі підприємств-юридичних осіб, забезпеченості населення торговельною площею, індекси споживчих цін.

Ключові слова: роздрібна торговельна мережа, магазин, роздрібний товарооборот.

© Бегларашвілі О., Кулік А., 2018

Бегларашвили О., Кулик А. Розничная торговля в Украине: динамика изменений. Освещены некоторые аспекты основных показателей развития магазинов розничной торговли в Украине. Проанализирована динамика показателей количества предприятий, торговой площади, товарооборота розничной торговли предприятий-юридических лиц, обеспеченности населения торговой площадью, индексы потребительских цен.

Ключевые слова: розничная торговая сеть, магазин, розничный товарооборот.

Постановка проблеми. Торгівля, підтримуючи кон'юнктуру товарного ринку, відіграє роль регулятора стану окремих галузей та економіки держави в цілому. Її розвиток – передумова вдосконалення виробничого процесу: вона змушує вітчизняних товаровиробників враховувати запити суспільства. На сьогодні торгівля також є однією з найбільш розвинених бюджетоутворюючих сфер, за допомогою якої стало можливим дотримання більш-менш оптимального балансу між виробництвом і споживанням.

Протягом минулого десятиріччя великого значення набули роздрібні мережі, які забезпечили споживачам можливість швидко, зручно і з мінімальними витратами часу придбавати потрібні товари в умовах вільного вибору і широкого асортименту в необхідній кількості. Крім того, мережеві магазини, як правило, розміщуються недалеко від місця проживання або роботи і працюють майже цілодобово.

Підприємства роздрібної торгівлі (ПРТ) в Україні мають можливість для подальшого підвищення ефективності своєї діяльності, поліпшення якості торговельного обслуговування. Однак більш вагоме значення цієї сфери економіки полягає у створенні умов для повної зайнятості населення, задоволенні потреб споживачів, підтримці виробництва споживчих товарів.

На сучасному етапі розвитку сфери торгівлі основним завданням є підвищення її прибутковості на основі розробки економічної стратегії розвитку, що можливе тільки за умов проведення аналізу стану торгівлі України та виявлення основних тенденцій її розвитку. З огляду на це, актуалізуються питання аналізу динаміки показників стану роздрібно-торгівельної мережі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток роздрібно-торгівлі України вивчається багатьма вітчизняними вченими. Серед них можна виділити наукові праці: А. Мазаракі [1; 2], що висвітлюють соціально-економічний зміст торговельної діяльності, тенденції розвитку внутрішньої торгівлі в Україні, наслідки низького платоспроможного попиту; В. Апопія [3], де досліджено вплив економічної глобалізації на сферу внутрішньої торгівлі; М. Барна [4], в яких наведено цілісну концепцію розвитку системи внутрішньої торгівлі України; О. Корнілової, що встановлює взаємозв'язок між обсягом роздрібного товарообігу та заробітною платою населення [5].

Метою цього дослідження є аналіз сучасного стану та проблем організації роздрібно-торгівлі в магазинах і визначення основних

тенденцій їх розвитку шляхом аналізу таких показників, як обсяг роздрібного товарообороту, запаси товарів, середня торговельна площа магазину та кількість підприємств торгівлі.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень є дані Державної служби статистики України, а саме: статистичні збірники "Роздрібна торгівля України" та "Статистичний щорічник України", що містять такі показники, як: роздрібний товарооборот підприємств роздрібно торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) в Україні; товарні запаси у роздрібній мережі підприємств; кількість магазинів підприємств-юридичних осіб в Україні, їх площа та спеціалізація. У процесі роботи використано методи дедукції, індукції, порівняння, статистичного аналізу, систематизації, графічний, табличний тощо.

Результати дослідження. Одним з ключових показників комерційної діяльності ПРТ є роздрібний товарооборот, який безпосередньо визначає фінансовий стан підприємства, задоволення купівельного попиту, а також рівень витрат обігу, валового доходу й одержаного прибутку. Тобто в сучасних економічних умовах товарооборот має підлеглий характер відносно прибутку підприємства від торговельної діяльності. Структура роздрібного товарообороту підприємств-юридичних осіб в Україні у 2010–2016 рр. представлена у *табл. 1*.

Показники *табл. 1* свідчать про зростання роздрібного товарообороту ПРТ (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) в Україні протягом 2010–2016 рр. у 2.3 раза. Аналогічну тенденцію можна спостерігати з показником товарообороту в магазинах, що торгують переважно продовольчими та непродовольчими товарами. Значно підвищився товарооборот поза магазинами (майже у 4 рази).

Таблиця 1

Динаміка товарообороту підприємств роздрібно торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) в Україні у 2010, 2014–2016 рр. (млн грн)

Товарооборот	2010	2014	2015	2016	2016 до 2010, %
Усього: у тому числі підприємств, що торгують переважно:	188837.8	322073.6	376279.0	430602.6	228.0
продовольчими товарами у неспеціалізованих магазинах	85619.5	147606.4	177996.2	204168.9	238.5
продовольчими товарами у спеціалізованих магазинах	4574.6	6805.1	6673.1	7319.1	160.0
непродовольчими товарами у неспеціалізованих магазинах	7973.2	12972.6	14856.8	18315.	229.7
непродовольчими товарами у спеціалізованих магазинах	90002.0	153562.7	175525.8	198306.6	220.3
поза магазинами	668.5	1126.8	1227.1	2492.3	372.8

Джерело: [6, с. 24–25; 7, с. 19; 8, с. 19].

Разом з тим, значно зріс показник роздрібного товарообороту у міських поселеннях та сільській місцевості, продовольчих та непродовольчих товарів на 1 особу протягом досліджуваного періоду – більше ніж у два рази (рис. 1).

Однак темп зростання роздрібного товарообороту продовольчих товарів випереджає аналогічний показник по непродовольчих товарах, що свідчить про зменшення доходів українських споживачів. Це також підтверджує той факт, що індекс споживчих цін в Україні у 2015 р. становив 148.7 % [9, с. 231].

За даними Державної служби статистики України, індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту продовольчих товарів у 2010 р. становив 105.8 % до попереднього року (у порівняних цінах), у 2014 р. – 96.8 %, у 2015 р. – 82.4 % і у 2016 р. – 101.5 %. Тобто цей показник у 2016 р. знизився приблизно на 14 % порівняно з 2010 р. Аналогічна ситуація спостерігається також і з індексом фізичного обсягу роздрібного товарообороту непродовольчих товарів. Так, якщо у 2010 р. він становив 112.9 %, то вже у 2015 р. знизився до 78.7 %. Таким чином, можна констатувати зниження цього показника за досліджуваний період майже на 19 % [8, с. 16].

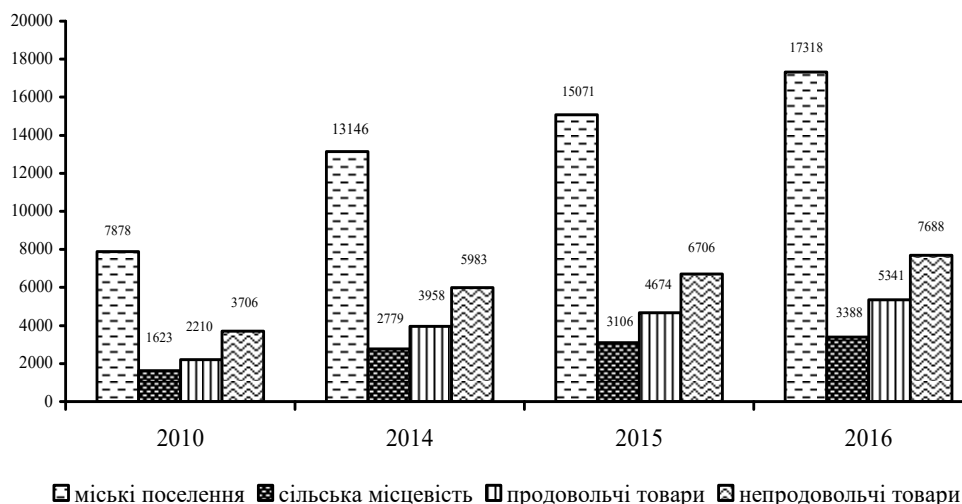

Рис. 1. Роздрібний товарооборот на 1 особу у 2010, 2014–2016 рр. за місцем розташування і структурою, грн

Джерело: [8, с. 13–14].

Важливий індикатор, що характеризує розвиток роздрібної торгівлі – стан товарних запасів (табл. 2), адже вони є необхідною умовою ефективного функціонування підприємства торгівлі.

Таблиця 2

**Товарні запаси у роздрібній мережі підприємств
в Україні у 2010, 2014–2016 рр.**

Показник	2010	2014	2015	2016	2016 до 2010, %
Обсяг товарних запасів, млн грн	31152.2	45870.5	53028.9	63649.8	204.3
Забезпечено днів торгівлі	37	39	38	42	113.5

Джерело: [8, с. 63].

Показники *табл. 2* свідчать про суттєве збільшення вартості товарних запасів в Україні протягом досліджуваного періоду – більше ніж у два рази, а також про зростання товарних запасів у днях торгівлі, що негативно впливає на оборотні активи підприємств торгівлі та ускладнює планування надходження товарних запасів.

Основним об'єктом роздрібної торговельної мережі є магазин. Динаміку розвитку магазинів роздрібної торговельної мережі підприємств-юридичних осіб в Україні у 2010, 2014–2016 рр. характеризують показники, наведені у *табл. 3*, при аналізі яких визначено, що протягом досліджуваного періоду кількість магазинів в Україні зменшилась майже на 20 %. Про це свідчить зниження кількості магазинів у міських поселеннях на 11.6 % та значне зменшення їх кількості у сільській місцевості – на 41.3 %.

Таблиця 3

Магазини підприємств-юридичних осіб в Україні у 2010, 2014–2016 рр.

Показники	2010	2014	2015	2016	2016 до 2010, %
Кількість магазинів, од.	48000	38621	38481	38439	80.1
у міських поселеннях, од.	34640	29817	30198	30604	88.4
їх частка, %	72.2	77.2	78.5	79.6	-7.4
у сільській місцевості, од.	13360	8804	8283	7835	58.7
Торговельна площа магазинів, тис. м ²	8431	7753	7720	7698	91.3
у міських поселеннях, тис. м ²	7480	7021	6983	6999	93.6
їх частка, %	88.7	90.6	90.5	90.9	+2.2
у сільській місцевості, тис. м ²	951	732	737	699	73.5
Забезпеченість населення торговельною площею магазинів, м ² на 10 000 осіб	1842	1806	1805	1808	98.2
у міських поселеннях	2379	2366	2360	2374	99.8
у сільській місцевості	663	552	559	533	80.4
Торговельна площа на 1 магазин, м ²	176	201	201	200	113.6
у міських поселеннях	216	235	231	229	106.0
у сільській місцевості	71	83	89	89	125.4
Навантаження на 1 магазин	954	1111	1112	1108	116.1
у міських поселеннях	909	996	1974	964	106.0
у сільській місцевості	1070	1499	1594	1672	156.2

Джерело: [8, с. 82; 9, с. 29].

Забезпеченість населення торговельною площею магазинів на 10 тис. осіб у міських поселеннях знизилась на 1.8 %, хоча показник торговельної площі на 1 магазин зріс за досліджуваний період на 13.6 %. Середня торговельна площа одного магазину у сільській місцевості при цьому зросла на чверть. Також спостерігається суттєве збільшення показника навантаження на один магазин, який у сільській місцевості зріс майже на половину.

Досліджуючи тенденції розвитку роздрібної торговельної мережі України, варто окремо проаналізувати показники діяльності підприємств, що торгують продовольчими і непродовольчими товарами (табл. 4).

Таблиця 4

Мережа магазинів підприємств-юридичних осіб в Україні у 2010, 2014–2016 рр.

Магазини	2010	2014	2015	2016	2016 до 2010, %
Продовольчі					
Неспеціалізовані, од.	19407	13662	13535	13170	67.9
їх торговельна площа, тис. м ²	1624	1238	1235	1231	75.8
Супермаркети й універсами (від 400 до 2 499 м ²), од.	1422	1451	1485	1533	107.8
їх торговельна площа, тис. м ²	1284	1286	1273	1311	102.1
Гіпермаркети (від 2 500 м ² і більше), од.	202	152	167	160	79.2
їх торговельна площа, тис. м ²	1107	792	843	818	73.9
Спеціалізовані продовольчі магазини, од.	3161	2702	2749	2841	89.9
їх торговельна площа, тис. м ²	246	197	184	192	72.0
Разом продовольчі магазини, од.	24192	17967	17936	17704	73.2
їх торговельна площа, тис. м ²	4261	3495	3535	3552	83.4
Непродовольчі					
Неспеціалізовані магазини, од.	1228	744	639	580	47.2
їх торговельна площа, тис. м ²	226	135	121	112	49.6
Універмаги (від 2500 м ² і більше), од.	13	26	56	57	438.5
їх торговельна площа, тис. м ²	111	495	1089	1097	988.3
Будинки торгівлі (від 1000 до 2499 м ²), од.	41	60	64	54	131.7
їх торговельна площа, тис. м ²	63	84	91	7	122.2
Спеціалізовані непродовольчі магазини, од.	22526	19824	19786	20044	89.0
їх торговельна площа, тис. м ²	3770	3544	2885	2860	75.9
Разом непродовольчі магазини, од.	23808	20654	20545	2035	87.1
їх торговельна площа, тис. м ²	4170	4252	4186	4146	99.4

Джерело: [6; 7, с. 108–109, 112–117].

Показники табл. 4 свідчать про зменшення загальної кількості магазинів, що реалізують продовольчі товари, протягом 2010–2016 рр. на 26.8 %. Разом з тим, спостерігається зменшення кількості неспеціалізованих магазинів, що реалізують продовольчі товари, на 12.1 % протягом досліджуваного періоду та зменшення їх торговельної площі на 24.2 %.

На противагу цій ситуації, зросла кількість супермаркетів та універсамів, їх торговельна площа. Це свідчить про зміну структури об'єктів роздрібної торговельної мережі магазинів України протягом аналізованого періоду.

З табл. 4 випливає, що кількість неспеціалізованих магазинів, які реалізують переважно непродовольчі товари, знизилась більше ніж удвічі, зменшилась їх торговельна площа.

З появою нових універмагів протягом 2010–2016 рр. їх торговельна площа збільшилась майже у десять разів. Кількість спеціалізованих непродовольчих магазинів знизилась на 12.9 %, хоча їх торговельна площа залишилась незмінною, що свідчить про їх укрупнення.

Висновки. Останніми роками торгівля стала однією з провідних галузей економіки, що динамічно розвивається під впливом низки чинників, зокрема купівельної спроможності населення, стану товарозабезпечення, розвитку матеріально-технічної бази. З кожним роком зростають обсяги товарообороту ПРТ, запаси товарів у роздрібній торгівлі, обсяги товарообороту на душу населення.

Проте кількість магазинів щороку зменшується. Тобто на фоні високих темпів збільшення обсягів продажу відбуваються структурні зміни. Структура роздрібно-торговельної мережі значно покращується, зменшується частка неорганізованих спеціалізованих непродовольчих магазинів, мереж невеликих зручних магазинів, розташованих у межах пішохідної доступності й торгуючих широким асортиментом товарів, розвивається мережа дискаунтерів та гіпермаркетів, з'являються представники іноземних роздрібних торговельних мереж.

Крім того, у великих підприємств сучасних торговельних форматів нижче витрати й більше можливостей впливати на виробників і постачальників товарів. Найбільш активно розвиваються такі структури, як торговельні мережі "МЕТРО *Cash & Carry*", "Фуршет", "Велика кишеня", "АТБ", "МегаМакс", "Епіцентр", "Нова Лінія".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазаракі А., Лагутін В., Герасименко А. [та ін.]. Внутрішня торгівля України : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 864 с.
2. Мазаракі А., Лагутін В. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. Економіка України. 2016. № 4. С. 4–18.
3. Анопій В., Криган Р., Процишин О. Глобалізаційні процеси і нові тенденції розвитку внутрішньої торгівлі України. Торгівля, комерція, підприємництво. 2014. Вип. 16. С. 7–13.
4. Барна М. Концепція розвитку системи внутрішньої торгівлі України в сучасних умовах трансформації. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 10. С. 63–70.
5. Корнілова О., Писанко Є. Роздрібна торгівля в Україні: особливості функціонування. Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 2016. С. 151–155.
6. Роздрібна торгівля України у 2014 році. Київ : Держ. служба статистики України. 2015. 152 с.
7. Роздрібна торгівля України у 2015 році. Київ : Держ. служба статистики України. 2016. 126 с.

8. Роздрібна торгівля України у 2016 році. Київ : Держ. служба статистики України. 2017. 123 с.
9. Статистичний щорічник України за 2016 році. Київ : Держ. служба статистики України. 2017. 610 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2018.

Beglarashvili O., Kulik A. Retail trade in Ukraine: dynamics of change.

Background. Trade is an important type of economic activity, one of the budget-creating spheres, which ensures the quality of life of the population, the development of the economy as a whole and in fact plays the role of the economic regulator. Its development is a prerequisite for improving the production process: it forces domestic producers to take into account the demands of society. With the help of trade, there is a more or less optimal balance between production and consumption, which also determines the relevance of the analysis of the dynamics of indicators of the state of retail trade network of Ukraine.

An analysis of recent studies and publications shows that the development of retail trade in Ukraine is being studied by many domestic and foreign scientists, but many aspects remain unclear.

The aim of the study is to analyze the current state and problems of the organization of retail trade in stores and identify the main trends in their development by analyzing indicators such as retail turnover, inventories, average store retail space and the number of trade enterprises.

Materials and methods. Data of the State Statistics Service of Ukraine were the materials of the research. Methods of deduction, induction, comparison, statistical analysis, systematization, graphical, tabular, etc. were used in the process of work on the article.

Results. Retail trade turnover indicators of enterprises of retail trade (except for cars, motorcycles and fuel) in Ukraine, retail turnover in urban and rural areas, food and non-food products per 1 person, inventory in retail network of enterprises, number of shops of enterprises-legal entities in Ukraine, their area and specialization were analysed. The dynamics of such indicators was calculated and analyzed: the population's provision with retail space², 10,000 people; retail space for 1 shop, m²; load on 1 store in urban and rural areas. We proposed the following measures: a complex of institutional reforms (further administrative reform, protection of entrepreneurial rights, elimination of baseless administrative barriers); ordering the distribution of the retail network, eliminating unauthorized trading; protection of consumer rights; assuring the quality and safety of consumer goods and services; strengthening of interaction with consumer organizations.

Conclusion. The trade dynamically develops under the influence of a number of factors, in particular the purchasing power of the population, the provision of goods, the development of the material and technical base. Every year the volumes of goods turnover of RTE, volumes of goods turnover per capita, stocks of goods in retail trade are increasing. However, the number of stores decreases each year.

Against the background of high growth rates of sales, there are structural changes. The structure of the retail chain is significantly improving, the share of unorganized specialized non-food stores, small retail outlets located within pedestrian availability and trading in a wide range of goods decreases, a network of discounters and hypermarkets, and representatives of foreign retail chains appear.

Keywords: retail trade network, shop, retail trade turnover.

REFERENCES

1. Mazaraki A., Lagutin V., Gerasymenko A. [ta in.]. Vnutrishnja torgivlja Ukrai'ny : monografija. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2016. 864 s.
2. Mazaraki A., Lagutin V. Vnutrishnij rynek Ukrai'ny v umovah dysbalansiv mizh vyrobnyctvom i spozhyvanjam. Ekonomika Ukrai'ny. 2016. № 4. S. 4–18.

3. *Апопій В., Крюган Р., Процюшин О.* Globalizacijni procesy i novi tendencii' rozvytku vnutrishn'oi' torgivli Ukrainy. Torgivlja, komercija, pidpryjemnyctvo. 2014. Vyp. 16. S. 7–13.
4. *Барна М.* Konceptija rozvytku systemy vnutrishn'oi' torgivli Ukrainy v suchasnyh umovah transformacii'. Investycii': praktyka ta dosvid. 2015. № 10. S. 63–70.
5. *Корнілова О., Писанко Є.* Rozdribna torgivlja v Ukraini: osoblyvosti funkcionuvannja. Social'no-ekonomichnyj potencial transkordonnogo spivrobotnyctva : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. L'viv, 2016. S. 151–155.
6. *Rozdribna torgivlja Ukrainy u 2014 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2015. 152 s.
7. *Rozdribna torgivlja Ukrainy u 2015 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2016. 126 s.
8. *Rozdribna torgivlja Ukrainy u 2016 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2017. 123 s.
9. *Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2016 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2017. 610 s.

УДК 339.5:330.13

ЧЕРКАС Наталія, к. е. н., доцент, докторант кафедри міжнародної економіки ДВНЗ Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТА ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Досліджено сутність, передумови, етапи створення і значення функціонування глобальних мереж та ланцюгів вартості у процесі виходу економічних суб'єктів на зовнішній ринок. Систематизовано ознаки і критичні ресурси ланцюгів доданої вартості та мереж виробництва. Розглянуто еволюцію наукових підходів до вивчення процесів формування глобальних виробничих мереж та представлено візуалізацію глобальних мереж світової торгівлі.

Ключові слова: глобальні виробничі мережі, глобальні ланцюги вартості, глобалізація, міжнародний ринок.

Черкас Н. Концепции глобальных сетей и цепочек создания стоимости. Исследованы сущность, предпосылки, этапы создания и значение функционирования глобальных сетей и цепочек стоимости в процессе выхода экономических субъектов на внешний рынок. Систематизированы признаки и критические ресурсы цепочек добавленной стоимости и сетей производства. Рассмотрена эволюция научных подходов к изучению процессов формирования глобальных производственных сетей и представлена визуализация глобальных сетей мировой торговли.

Ключевые слова: глобальные производственные сети, глобальные цепочки стоимости, глобализация, международный рынок.

Постановка проблеми. Активізація процесів глобалізації наприкінці ХХ ст. посилила економічну незалежність більшості країн

© Черкас Н., 2018

3. *Апопій В., Крюган Р., Процюшин О.* Globalizacijni procesy i novi tendencii' rozvytku vnutrishn'oi' torgivli Ukrainy. Torgivlja, komercija, pidpryjemnyctvo. 2014. Vyp. 16. S. 7–13.
4. *Барна М.* Konceptija rozvytku systemy vnutrishn'oi' torgivli Ukrainy v suchasnyh umovah transformacii'. Investycii': praktyka ta dosvid. 2015. № 10. S. 63–70.
5. *Корнілова О., Писанко Є.* Rozdribna torgivlja v Ukraini: osoblyvosti funkcionuvannja. Social'no-ekonomichnyj potencial transkordonnogo spivrobotnyctva : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. L'viv, 2016. S. 151–155.
6. *Rozdribna torgivlja Ukrainy u 2014 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2015. 152 s.
7. *Rozdribna torgivlja Ukrainy u 2015 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2016. 126 s.
8. *Rozdribna torgivlja Ukrainy u 2016 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2017. 123 s.
9. *Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2016 roci.* Kyi'v : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. 2017. 610 s.

УДК 339.5:330.13

ЧЕРКАС Наталія, к. е. н., доцент, докторант кафедри міжнародної економіки ДВНЗ Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТА ЛАНЦЮГІВ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Досліджено сутність, передумови, етапи створення і значення функціонування глобальних мереж та ланцюгів вартості у процесі виходу економічних суб'єктів на зовнішній ринок. Систематизовано ознаки і критичні ресурси ланцюгів доданої вартості та мереж виробництва. Розглянуто еволюцію наукових підходів до вивчення процесів формування глобальних виробничих мереж та представлено візуалізацію глобальних мереж світової торгівлі.

Ключові слова: глобальні виробничі мережі, глобальні ланцюги вартості, глобалізація, міжнародний ринок.

Черкас Н. Концепции глобальных сетей и цепочек создания стоимости. Исследованы сущность, предпосылки, этапы создания и значение функционирования глобальных сетей и цепочек стоимости в процессе выхода экономических субъектов на внешний рынок. Систематизированы признаки и критические ресурсы цепочек добавленной стоимости и сетей производства. Рассмотрена эволюция научных подходов к изучению процессов формирования глобальных производственных сетей и представлена визуализация глобальных сетей мировой торговли.

Ключевые слова: глобальные производственные сети, глобальные цепочки стоимости, глобализация, международный рынок.

Постановка проблеми. Активізація процесів глобалізації наприкінці ХХ ст. посилила економічну незалежність більшості країн

© Черкас Н., 2018

унаслідок зростання потоків товарів, послуг та фінансового капіталу і, відповідно, їх радикальної диверсифікації. Для багатьох країн політика експортно орієнтованої індустріалізації та інтеграція у глобальну економіку були визначальними для економічного розвитку. Розширення виробничих систем за межі національних кордонів через прямі іноземні інвестиції (ПІІ) та міжнародні субконтракти поглибило взаємозалежність та функціональну інтеграцію світової економіки. Це сприяло стрімкому економічному зростанню багатьох країн та цілих регіонів, зокрема Південно-Східної Азії. Проте одночасно існує усвідомлення, що прибутки і вигоди від глобалізації розподілені нерівномірно у глобальному та суспільному вимірах. За таких умов зростає актуальність і необхідність розвитку та практичного втілення концепцій і моделей розвитку міжнародної торгівлі, що базуються на ефективному використанні переваг участі економічних суб'єктів у глобальних мережах та ланцюгах створення вартості. Тому, вже починаючи з 2000-х років, концепція глобальних ланцюгів вартості (ГЛВ) у структурі глобальних мереж береться до уваги при розробці стратегій розвитку багатьма міжнародними організаціями, зокрема: СОТ, ОЕСР, Світовий банк, Міжамериканський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Азійський банк розвитку, МОП, ЮНКТАД, ЮНІДО, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців різноманітні аспекти розвитку глобальних мереж та ланцюгів створення вартості предметно опрацьовано у дослідженнях І. Гладій та І. Зварич (проаналізовано міжнародні виробничі мережі в Європі та мережеві позиції країн ЄС у глобальних ланцюгах; виявлено можливості участі України у міжнародних мережах виробництва) [1]; Г. Дугінець (методологія дослідження доданої вартості та ГЛВ) [2; 3]; Т. Мельник та Ю. Конрад (проаналізовано можливість залучення національних підприємств у ГЛВ) [4]; О. Бородіної (досліджено агропродовольчі ланцюги доданої вартості) [5]; І. Гужви та В. Онищенко (аналіз інтеграції України до ГЛВ) [6]; Є. Крикавського (оцінювання результативності промислових ланцюгів поставок) [7] та ін. У попередніх дослідженнях розглядалися індикатори виміру ГЛВ та досліджено структуру індексу участі у ГЛВ для різних країн та окремих секторів економіки із зазначенням ролі і вкладу окремих країн у глобальний процес виробництва [8], а також проаналізовано вплив інновацій на глобальні виробничі мережі (ГВМ) та розроблено матрицю мережевої готовності та доданої вартості у промисловості країн Європи [9].

Незважаючи на значну кількість досліджень, обґрунтованих концепцій та моделей, які розроблялись різними дослідниками здебільшого паралельно, у науковій літературі наразі немає чіткого консенсусу щодо систем управління ГВМ–ГЛВ. Потребують системного аналізу питання забезпечення критичними ресурсами ланцюгів доданої вартості та мереж виробництва, формування факторів конкурентоспроможності компаній у системі глобальних виробничих мереж та

ланцюгів створення вартості. Це обумовлює актуальність і вибір теми даного дослідження.

Метою статті є визначення сутності та проведення системного аналізу передумов створення, критичних ресурсів, організаційної структури та існуючих моделей й концепцій функціонування глобальних виробничих мереж і глобальних ланцюгів вартості в умовах глобалізації.

Матеріали та методи. Інформаційними матеріалами для проведення цього дослідження слугували монографії та публікації у зарубіжних періодичних виданнях, публікації міжнародних інституцій, присвячені концепціям становлення, сучасного функціонування та системам управління ГВМ та ГЛВ. Використано загальнонаукові методи пізнання, зокрема: історико-логічний, аналізу, індукції, дедукції, синтезу, порівняльного та системного аналізу.

Результати дослідження. Концепція ГВМ в економічній літературі базується на системі досліджень стратегій економічного розвитку та ГЛВ. Загалом, можна виокремити чотири впливові напрямки досліджень ГВМ в історичному контексті:

- структура ланцюгів вартості та стратегії конкурентоспроможності (початок 1980-х років) – у працях М. Портера [10];
- мережеві відносини у міжнародному бізнесі (середина 1980-х р.) – у працях М. Грановеттера [11], Дж. Йогансона та Л. Меттссона [12];
- аналіз суб'єктів мереж (початок 1990-х років) – у працях М. Каллона [13];
- глобальні ланцюги вартості (з 2000-х років) – у працях Д. Волтерса і Дж. Ланкастера [14], Д. Ернста [15], Б. Латоура [16], Г. Джереффі, Дж. Гамфрі та Т. Старджеона [17], К. П'єстробеллі, Р. Рабеллотті [18], П. Атукорала [19], Н. Кое, Х. Сонга [20] та ін.

У *табл. 1* подано узагальнення напрямків досліджень, що передували концепції ГВМ.

Для багатьох секторів сучасної економіки доступ до міжнародних ринків не досягається шляхом лише розробки, виробництва та реалізації нової продукції [14], а досить часто передбачає залучення мережі з різнопрофільних компаній, що спеціалізуються на науково-дослідницькій діяльності, сертифікації та питаннях захисту інтелектуальної власності, виробництві, логістиці та маркетингу тощо. Краще розуміння особливостей функціонування глобальних мереж та ланцюгів вартості – надзвичайно важливе, оскільки їх структура є першорядною для визначення можливостей та успішного залучення бізнесу з країн, що розвиваються, як нових учасників мережі [18].

Провідними тенденціями розвитку глобальних мереж на сьогодні є: охоплення ГЛВ понад 80 % світової торгівлі [21, с. 11]; зростання частки торгівлі проміжною продукцією (імпортна складова експорту у 1990 р. становила 20 %, у 2010 р. – 40 %, а у 2030 р. прогнозується зростання до 60 %) [22]; концентрація виробництва та споживання у декількох країнах, що розвиваються (для прикладу, Китай, Індія, Бразилія) [23].

Таблиця 1

Генезис концепції глобальних мереж виробництва

Історичні передумови	Ключові концепції	Автор	Релевантність концепції
Концепція ланцюгів вартості	Етапи виробництва. Стратегії конкурентоспроможності. Конкурентні переваги	М. Портер (1980) [10]	Просторова (ре)організація виробництва. Роль доданої вартості у ГВМ. Промислове виробництво та сектор послуг
Мережі та стратегічний менеджмент	Міжорганізаційні відносини у міжнародному бізнесі. Взаємозв'язок між економічною діяльністю та соціальними структурами	М. Грановеттер (1985) [11], Дж. Йогансон, Л. Меттссон (1987) [12]	Провідні компанії та їх внутрішні мережі. Мережі як відносини, що поширюються у просторі. Створення, нагромадження та збереження доданої вартості у мережах
Постструктуралізм, аналіз суб'єктів мереж	Гетерогенні економічні відносини. Контроль на відстані	М. Каллон (1990) [13], Б. Латоур (2005) [16]	Відносини між учасниками мережі. Розподіл впливу між суб'єктами
Аналіз глобальних товарних ланцюгів	Виробництво продукції як послідовний ланцюжок. Створення доданої вартості в організації ланцюга	Д. Ернст, Л. Кім (2002) [15], Дж. Джереффі, Дж. Гамфрі, Т. Старджеон (2005) [17]	Вплив на економічне зростання просторових конфігурацій глобальних мереж. Вплив інституцій на ГВМ
Управління ГЛВ	Глобальні виробничі мережі (GPN) 1.0 та 2.0	Н. Кое, Х. Сонг (2015) [20]	Конкурентна динаміка. Промислова модернізація кластерів та регіонів. Відносні конфігурації мереж

Джерело: складено автором за [10–13; 15–17; 20].

Поняття сукупного ланцюга виробничої діяльності часто ідентифікується з ланцюгами вартості, товарними ланцюгами, ланцюгом бізнес-процесів, мережею виробництва, мережею вартості тощо. Хоча ці категорії мають багато спільного, важлива відмінність прослідковується у тому, що ланцюг доданої вартості відображає вертикальну послідовність подій, що приводять у кінцевому випадку до виробництва певного товару чи надання послуги, а також може містити, крім саме виробництва, такі елементи, як логістика, маркетинг, роздрібний продаж, аутсорсинг, франчайзинг, споживання та сервісне обслуговування [17]. Мережа ж складається з кількох ланцюгів, які перетинаються на певних етапах. Таким чином, формуються потужні економічні системи, що часто базуються на взаємовигідному співробітництві кількох міжнародних корпорацій, які подекуди є прямими конкурентами, для досягнення певних цілей (для прикладу, корпорація *Samsung* у 2017 р. почала виготовляти дисплеї для моделі *iPhone X* компанії *Apple*). Як ГЛВ, так і мережі характеризуються високою динамічністю і тому часто можуть суттєво реконфігуруватися. Порівняння характеристик ланцюгів доданої вартості та мереж виробництва наведено у *табл. 2*.

Ланцюги доданої вартості значно відрізняються за організаційною структурою, що передбачає наявність окремих сегментів та значної кількості динамічних конфігурацій [14]. При цьому, як зазначають Г. Джереффі, Дж. Гамфрі та Т. Старджеон [17], функціонування

ГЛІВ та глобальних мереж виробництва відбувається у складній матриці інституцій та допоміжних галузей. На кожному етапі створення вартості та у кожному просторовому вимірі глобальної мережі визначальним є сукупність критичних ресурсів, зокрема людський капітал, інфраструктура, капітальне обладнання та сфера послуг. На рис. 1 представлено розширений ланцюг вартості разом з основними факторами, що визначають його діяльність.

Таблиця 2

Ознаки ланцюгів доданої вартості та мереж виробництва

Термін	Визначення	Показники	Інше поняття
Ланцюг доданої вартості	Послідовність виробничих сегментів, що ведуть до виготовлення кінцевого продукту і його реалізації, створюючи на кожному етапі додану вартість	Сукупність бізнес-функцій різних економічних суб'єктів	Ланцюги постачань. Товарні ланцюги. Виробничі ланцюги. Ланки виробництва продукції
Мережа виробництва	Декілька ланцюгів доданої вартості, що перетинаються та об'єднують групи компаній у складну масштабну економічну систему (формування мережевих зв'язків)	Виміри економічних зв'язків між компаніями	Мережа доданої вартості. Мережа постачань. Система доданої вартості

Джерело: адаптовано за [24].

Глобальні ланцюги постачань (англ. *GSC – Global supply chains*), за визначенням Р. Балдвіна [25], складаються з взаємопов'язаних підприємств, ресурсів та процесів у всьому світі, які створюють і постачають продукти та послуги для кінцевих споживачів. Основна увага зосереджувалась на логістиці та оптимізації витрат міжнародної торгівлі. У праці Т. Хопкінса та І. Валлерштайна [26], глобальні товарні ланцюги (англ. *GCC – Global commodity chains*) визначаються як: мережа трудових і виробничих процесів, що у кінцевому результаті створюють готовий продукт. При цьому дослідники поділяють їх на дві групи: орієнтовані на виробника (торгівля та ПП); орієнтовані на споживача (торгівля, глобальні суб-контракти, брендинг).

Рис. 1. Розширений ланцюг створення вартості та його критичні ресурси

Джерело: розроблено автором за [27, с. 4–5].

Паралельно з глобалізацією посиленням фрагментації та мережевізації економічних відносин еволюціонували також і наукові підходи до вивчення цих процесів. З середини 2000-х років у науковій літературі набуває популярності концепція "глобальних виробничих мереж" як вищий рівень організації ГЛВ, щоб підкреслити складність взаємодії світових виробників. При цьому концепція ГВМ визначається як комплекс взаємопов'язаних функцій, операцій та транзакцій, внаслідок яких виробляється, розподіляється та споживається певний товар або послуга [28]. Започаткували цей напрямок досліджень вчені "Манчестерської школи" економічної географії: Дж. Гендерсон, П. Дікен [29], Н. Кое [11; 28] та Х. Сонг [11; 29].

За комплексним визначенням Н. Кое та Х. Сонга [11], ГВМ – це організаційні платформи, за допомогою яких суб'єкти різних регіональних та національних економік конкурують та співпрацюють для створення, трансформації та збереження доданої вартості через географічно розпорошену економічну діяльність. Автори розглядають еволюцію концепції ГВМ 1.0 та її наступного рівня – ГВМ 2.0, що пропонує нові теоретичні основи організації та координації глобальних виробничих мереж для різних секторів економіки [11]. У теорії ГВМ 1.0 основне місце займають три взаємопов'язані концептуальні категорії: додана вартість, вбудованість (англ. *Embeddedness*) та ієрархія управління мережі [29]. Комплексна взаємодія між глобальними компаніями та інституціями впливає на економічний розвиток територій, що пов'язані у межах мережі (рис. 2).

Рис. 2. Основні категорії аналізу ГВМ 1.0

Джерело: побудовано автором за [20; 29].

Теорія ГВМ 2.0 сфокусована на структурній конкурентній динаміці глобальних мереж та пропонує оновлене визначення: ГВМ – це

організаційна структура, що складається із взаємопов'язаних економічних і неекономічних суб'єктів, які координуються глобальною провідною компанією та виробляють товари або послуги у різних географічних регіонах світу для глобальних ринків [20]. Концепція ГВМ 2.0 пояснює взаємодію таких аспектів конкурентоспроможності компаній: оптимізація співвідношення витрат/можливостей; підтримка розвитку ринку; фінансова дисципліна, що взаємодіють з інституціями. Взаємодія потрібна для впровадження чотирьох відмінних стратегій організації ГВМ: внутрішньої координації, контролю, партнерства та обміну між компаніями. Оскільки динаміка конкуренції відрізняється у різних глобальних галузях, відповідно стратегії щодо мереж залежать від географічного розташування.

Виникнення та розвиток глобальних виробничих мереж відбувалися у межах трьох етапів. На початковій стадії розподіл виробництва передбачав розміщення окремих невеликих фрагментів виробничого процесу у країнах з нижчими витратами на виробництво (низькою вартістю оплати праці, нижчими податками тощо) та імпорт відповідних комплектуючих для кінцевого продукту. Надалі, мережі виробництва почали охоплювати багато країн, що брали участь у різних процесах, і це передбачало неодноразові перетини кордону різних складових продукту перед кінцевою комплектацією [10, с. 66].

У табл. 3 підсумовано основні характеристики провідних напрямів досліджень глобальних ланцюгів та мереж. Варто відзначити багато спільних рис, зокрема підхід до структури управління та асиметричну ієрархію у мережах/ланцюгах, що є основним чинником модернізації та регіонального розвитку осередків їх перетину.

Таблиця 3

Основні напрями досліджень глобальних ланцюгів та мереж

Напрямок	Глобальні товарні ланцюги	Глобальні ланцюги вартості	Глобальні виробничі мережі
Дисциплінарна основа	Економічна соціологія	Економіка розвитку	Економічна географія
Об'єкт дослідження	Мережі компаній у глобальних секторах [23]	Секторальна логіка світового виробництва [17]	Конфігурації глобальних мереж та регіональний розвиток [29]
Основні концепції	Структура промисловості Процеси управління Підвищення кваліфікації Промислова модернізація	Ланцюги доданої вартості Моделі управління Вартість транзакцій Рух вгору ланцюгом вартості	Створення та збереження доданої вартості Корпоративне, колективне та інституційне управління Концепція вбудованості (супільна, мережева, територіальна)
Інтелектуальне підґрунтя	Дослідження ТНК Порівняння розвитку різних країн/регіонів	Міжнародний бізнес Економіка торгівлі	Аналіз товарних ланцюгів та ГЛВ Акторно-мережева теорія (англ. Actor-network theory)
Оцінка модернізації	Аналіз потоків міжнародної торгівлі	Оцінка доданої вартості	Оцінка продуктивності, структури зайнятості

Джерело: складено автором за [17; 20; 23; 28; 29].

Для кращого розуміння переміщення продукції у глобальних мережах міжнародної торгівлі розглянемо розташування двосторонніх потоків високотехнологічних товарів. Проілюструємо глобальну мережу експортних потоків електронного обладнання, де розмір точки кожної країни пропорційний частці світового експорту [30].

Позиція у мережі визначається кількістю двосторонніх торговельних потоків з цієї країни. У 1999 р. США здійснювали найбільше двосторонніх торговельних потоків, що позиціонувало країну у центрі глобальної мережі високотехнологічної продукції. У 2015 р. США залишаються на центральних позиціях світової торгівлі, але виразно прослідковується радикальне зростання ролі Китаю. Не дивно, адже країни Східної Азії об'єднані навколо центру, демонструючи високий рівень внутрішньо-регіональних торговельних потоків.

Висновки. ГВМ і ГЛВ – це найважливіші організаційні платформи, завдяки яким відбувається глобальна координація світового виробництва, торгівлі та інвестицій. Про зростання їх значення у глобальній економіці свідчить охоплення ними понад 80 % світової торгівлі. На сьогодні світова торгівля організована навколо трьох потужних регіональних кластерів – Східна Азія з центром у Китаї; Європа, орієнтована на Німеччину; Північна Америка (США). Наукові підходи до вивчення процесів фрагментації та мережевізації економічних відносин еволюціонували паралельно з глобалізацією світової економіки.

За результатами дослідження узагальнено генезис концепції ГВМ, що охоплює ланцюги вартості, менеджмент мереж, аналіз їх суб'єктів та глобальні ланцюги вартості. Для забезпечення процесів створення вартості необхідні такі ресурси: інфраструктура, капітальне обладнання, розвинена сфера послуг та людський капітал, що забезпечують кожен ланку ланцюга вартості. Теорія ГВМ 1.0, що відображає вищий рівень організації ГЛВ, підкреслює складність взаємодії світових виробників, базуючись на аналізі взаємозв'язків трьох категорій: додана вартість, вбудованість та ієрархія управління мереж. Нова теорія ГВМ 2.0 сфокусована на структурній конкурентній динаміці глобальних мереж та дає змогу пояснити взаємодію різноманітних аспектів конкурентоспроможності компаній. Перспективними подальшими розвідками у цьому напрямі є розробка інструментів посилення конкурентоспроможності вітчизняних компаній на глобальному ринку з використанням ефективних механізмів участі у ГВМ і ГЛВ та взаємодії з вітчизняними та іноземними інституціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гладій І. Й., Зварич І. Я. Міжнародні виробничі мережі в Європі : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2011. 292 с.
2. Duginets G. Methodology of researching global value chains. Herald of Kyiv national university of trade and economics. 2016. № 6. С. 17–30.
3. Duginets G. V. Added Value, as a Criterion for Evaluating the Efficiency of Global Production Chains. Механізм регулювання економіки. 2017. № 1. С. 29–36.

4. Мельник Т., Конрад Ю. Національні підприємства у глобальних ланцюгах створення вартості. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2016. № 3. С. 49–66.
5. Бородіна О. М. Інтеграція дрібних сільськогосподарських виробників до агропродовольчих ланцюгів доданої вартості: методологічні підходи та емпіричні дослідження. Економіка і прогнозування. 2014. № 2. С. 73–84.
6. Гужва І. Ю., Онищенко В. П. Глобальні ланцюги доданої вартості та інтеграція до них України. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 3. С. 10–19.
7. Крикавський Є. В. Промислові ланцюги поставок: між ефективністю та відповідальністю. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 5. С. 30–41.
8. Черкас Н. І. Економічний вимір участі країн у глобальних ланцюгах вартості. Економіка розвитку. 2017. № 4 (84). С. 5–16.
9. Черкас Н. І. Трансформаційний вплив Індустрії 4.0 на глобальні мережі виробництва та ланцюги вартості. Економіка промисловості. 2018. № 1(88). С. 5–20.
10. Porter M. E. Industry structure and competitive strategy: Keys to profitability. Financial Analysts Journal. 1980. № 36 (4). P. 30–41.
11. Granovetter M. Economic action and social structure: The problem of embeddedness. American journal of sociology. 1985. № 91(3). P. 481–510.
12. Johanson J., Mattsson L. G. Interorganizational relations in industrial systems: a network approach compared with the transaction-cost approach. International Studies of Management & Organization. 1987. № 17 (1). P. 34–48.
13. Callon M. Techno-economic networks and irreversibility. The Sociological Review. 1990. № 38 (S1). P. 132–161.
14. Walters D., Lancaster G. Implementing value strategy through the value chain. Management Decision. 2000. № 38 (3). P. 160–178.
15. Ernst D., Kim L. Global production networks, knowledge diffusion, and local capability formation. Research policy. 2002. № 31(8). P. 1417–1429.
16. Latour B. Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory. New York : Oxford university press, 2005. 301 p.
17. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains. Review of international political economy. 2005. № 12 (1). P. 78–104.
18. Piorebelli C., Rabelotti R. Global value chains meet innovation systems: are there learning opportunities for developing countries? World development. 2011. № 39 (7). P. 1261–1269.
19. Athukorala P. C. Production networks and trade patterns in East Asia: Regionalization or globalization? Asian Economic Papers. 2011. № 10(1). P. 65–95.
20. Coe N. M., Yeung H. W. C. Global production networks: Theorizing economic development in an interconnected world. New York : Oxford University Press, 2015. 288 p.
21. World investment report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development. URL : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf.
22. Lamy P. The WTO's contribution to global governance. The WTO and Global Governance. New York : United Nations University Press, 2008. P. 39–57.
23. Gereffi G. Global value chains in a post-Washington Consensus world. Review of International Political Economy. 2014. № 21(1). P. 9–37.
24. Sturgeon T. J. How do we define value chains and production networks? IDS bulletin. 2001. № 32 (3). P. 9–18.
25. Baldwin R. Global supply chains: Why they emerged, why they matter, and where they are going. CEPR Discussion Papers. 2012. № 9103. 35 P.
26. Hopkins T. K., Wallerstein I. Patterns of development of the modern world-system. Review (Fernand Braudel Center). 1977. P. 111–145.

27. *Kaplinsky R. A., Morris M. Handbook for value chain research. Ottawa : IDRC, 2001. 109 p.*
28. *Coe N. M., Dicken P., Hess M. Global production networks: realizing the potential. Journal of economic geography. 2008. № 8 (3). P. 271–295.*
29. *Henderson J., Dicken P., Hess M., Coe N., Yeung H. W. C. Global production networks and the analysis of economic development. Review of international political economy. 2002. № 9 (3). P. 436–464.*
30. *Глобальні мережі торгівлі продукцією машинобудування: електронне обладнання, 1998 та 2016 рр. (рисунок автора): <https://drive.google.com/file/d/11AQm81IEEnAK1ija4BwAM1cAsXaTM6Zy9/view?ts=5adefe39>.*

Стаття надійшла до редакції 06.04.2018.

Cherkas N. Concept of global networks and value chains.

Background. *Despite the rapid economic growth observed in many countries and entire regions, the profit and the benefits of globalization are unevenly distributed between the countries and social layers. In such circumstances, the development and practical implementation of concepts of international trade growth, based on the effective use of the advantages of participation in global production networks (GPN) and global value chains (GVC) becomes highly important.*

The aim of the study is to define the basic features of value chains and to analyze their determinants, critical resources, the organization and the structure as well as existing concepts of the functioning of GPN and GVC in conditions of globalization.

Materials and methods. *The information sources used in this review included research journals, monographs, publications of international institutions concerning GVC and GPN. The following methods have been used for the study: historical and logical, induction, deduction, synthesis, comparative and system analysis.*

Results. *The study reveals the basic features, preconditions, stages of development and importance of global networks and value chains. Characteristics and critical resources of GVC and GPN are systematized. The paper reviews the evolution of scientific approaches to the research of global production networks. The visualization of global trade networks is presented. The study generalizes the specifics of the companies' competitiveness development in the system of GPN and GVC, based on the balance of costs/opportunities, market development support and financial discipline.*

Conclusion. *GPN and GVC are the most important organizational platforms, which provide coordination of world production, global trade and investments. The new GPN 2.0 theory focuses on the structural competitive dynamics of global networks and allows to explain the interaction of various aspects of the company's competitiveness. The further research will cover the study of the global competitiveness's factors of domestic companies, based on the effective mechanisms of participation in GPN and GVC.*

Keywords: global production networks, global value chains, globalization, international market.

REFERENCES

1. *Gladij I. J., Zvarych I. Ja. Mizhnarodni vyrobnychi merezhi v Jevropi : monografija. Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2011. 292 s.*
2. *Duginets G. Methodology of researching global value chains. Herald of Kyiv national university of trade and economics. 2016. № 6. С. 17–30.*
3. *Duginets G.V. Added Value, as a Criterion for Evaluating the Efficiency of Global Production Chains. Mehanizm reguljuvannja ekonomiky. 2017. № 1. S. 29–36.*
4. *Mel'nyk T., Konrad Ju. Nacional'ni pidpryjemstva u global'nyh lancjugah stvorennja vartosti. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2016. № 3. S. 49–66.*

5. *Borodina O. M.* Integracija dribnyh sil's'kogospodars'kyh vyrobnykiv do agroproduktivnyh lancjugiv dodanoi' vartosti: metodologichni pidhody ta empirychni doslidzhennja. *Ekonomika i prognozuvannja*. 2014. № 2. S. 73–84.
6. *Guzhva I. Ju., Onyshhenko V. P.* Global'ni lancjudy dodanoi' vartosti ta integracija do nyh Ukrai'ny. *Zovnishnja torgivlja: ekonomika, finansy, pravo*. 2015. № 3. S. 10–19.
7. *Krykavs'kyj Je. V.* Promyslovi lancjudy postavok: mizh efektyvnistju ta vidpovidal'nistju. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. 2016. № 5. S. 30–41.
8. *Cherkas N. I.* Ekonomichnyj vymir uchasti krai'n u global'nyh lancjugah vartosti. *Ekonomika rozvytku*. 2017. № 4 (84). S. 5–16.
9. *Cherkas N. I.* Transformacijnyj vplyv Industrii' 4.0 na global'ni merezhi vyrobnyctva ta lancjudy vartosti. *Ekonomika promyslovosti*. 2018. № 1(88). S. 5–20.
10. *Porter M. E.* Industry structure and competitive strategy: Keys to profitability. *Financial Analysts Journal*. 1980. № 36 (4). P. 30–41.
11. *Granovetter M.* Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American journal of sociology*. 1985. № 91(3). P. 481–510.
12. *Johanson J., Mattsson L. G.* Interorganizational relations in industrial systems: a network approach compared with the transaction-cost approach. *International Studies of Management & Organization*. 1987. № 17 (1). P. 34–48.
13. *Callon M.* Techno-economic networks and irreversibility. *The Sociological Review*. 1990. № 38 (S1). P. 132–161.
14. *Walters D., Lancaster G.* Implementing value strategy through the value chain. *Management Decision*. 2000. № 38 (3). P. 160–178.
15. *Ernst D., Kim L.* Global production networks, knowledge diffusion, and local capability formation. *Research policy*. 2002. № 31(8). P. 1417–1429.
16. *Latour B.* Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory. New York : Oxford university press, 2005. 301 p.
17. *Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T.* The governance of global value chains. *Review of international political economy*. 2005. № 12 (1). P. 78–104.
18. *Pietrobelli C., Rabellotti R.* Global value chains meet innovation systems: are there learning opportunities for developing countries? *World development*. 2011. № 39 (7). P. 1261–1269.
19. *Athukorala P. C.* Production networks and trade patterns in East Asia: Regionalization or globalization? *Asian Economic Papers*. 2011. № 10(1). P. 65–95.
20. *Coe N. M., Yeung H. W. C.* Global production networks: Theorizing economic development in an interconnected world. New York : Oxford University Press, 2015. 288 p.
21. *World investment report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. URL : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf.
22. *Lamy P.* The WTO's contribution to global governance. *The WTO and Global Governance*. New York : United Nations University Press, 2008. P. 39–57.
23. *Gereffi G.* Global value chains in a post-Washington Consensus world. *Review of International Political Economy*. 2014. № 21(1). P. 9–37.
24. *Sturgeon T. J.* How do we define value chains and production networks? *IDS bulletin*. 2001. № 32 (3). P. 9–18.
25. *Baldwin R.* Global supply chains: Why they emerged, why they matter, and where they are going. *CEPR Discussion Papers*. 2012. № 9103. 35 P.
26. *Hopkins T. K., Wallerstein I.* Patterns of development of the modern world-system. *Review (Fernand Braudel Center)*. 1977. P. 111–145.
27. *Kaplinsky R. A., Morris M.* Handbook for value chain research. Ottawa : IDRC, 2001. 109 p.
28. *Coe N. M., Dicken P., Hess M.* Global production networks: realizing the potential. *Journal of economic geography*. 2008. № 8 (3). P. 271–295.
29. *Henderson J., Dicken P., Hess M., Coe N., Yeung H. W. C.* Global production networks and the analysis of economic development. *Review of international political economy*. 2002. № 9 (3). P. 436–464.
30. Global'ni merezhi torgivli produkcijeju mashynobuduvannja: elektronne obladnannja, 1998 ta 2016 rr. (rysunok avtora): <https://drive.google.com/file/d/11AQm81IEEnAK1ija4BwAM1cAsXaTM6Zy9/view?ts=5adef39>.

UDC 005.334=111

JASINSKA Joanna, Doctor of Economics, Professor Dean of the High School of Mazowieckie in Warsaw, Polska Poland

MANAGERIAL COMPETENCIES IN A CRISIS

The aim of the article is to present the managerial competencies in a crisis. Symptoms and causes of the crisis in the organization have been characterized. It was pointed out that a prerequisite for assuring the organization of the effectiveness of functioning is a skilful and effective management of, among other things, a crisis situation.

Keywords: crisis management, efficiency, the role of a manager.

Ясиньская И. Управленческие компетентности в условиях кризиса. Целью статьи является представление управленческих компетенций в условиях кризиса. Охарактеризованы симптомы и причины кризиса в организации. Обосновано, что необходимым условием обеспечения эффективности функционирования организации является умелое и эффективное управление, в частности, кризисной ситуацией.

Ключевые слова: антикризисное управление, эффективность, роль менеджера.

The **aim** of the article is to present the managerial competencies in a crisis. All organizations can face the symptoms of the crisis, regardless of their size and industry. Crisis can have a general organizational dimension, but it can also apply to some functions only in well-functioning organizations. But regardless of the size and scope of the crisis, anti-crisis management must be interdisciplinary. Anti-crisis management is the biggest challenge for managers. Not only formal knowledge but also experience and practical skills in the development and implementation of corrective programs are essential to managing crisis situations. The organization's capacity for anti-crisis measures creates the potential for organizational, human, cultural, information and financial factors. Preventing a crisis in an enterprise depends to a great extent on the identification of crisis areas. Correct identification of crisis areas and appropriate action reduces the risk of occurrence.

It should be stressed that enterprise crisis management should be part of strategic management because the crisis of the enterprise is a strategic

problem for the survival of the organization. The managerial staff is particularly important in counteracting crises. Literature emphasizes that "every organization needs good and wise managers, like capital or modern technology. It needs educated, untrained managers whose prestige is not based on the chair, but on the intellect. A good manager is effective management, and effective management is the right choice of direction, ways and subject matter of the business, is the modern management to take into account the latest achievements of science and practice. Managers must be not only good managers and decision-makers, but also inspirers who can motivate people and engage them in the process of building a strategy to bring the company on the road to a successful development that assures the company's existence and prospects" [1, p. 22].

Crisis management and risk management process in the enterprise. Crisis is an ambiguous notion of the various spheres of business. A. Zelek [2, p. 25] states that the crisis must be understood as the consequence of disturbance in the existence or realization of one or more determinants of the existence and development of an enterprise, both external and internal, dependent on management efficiency. Crisis has a strategic dimension to the survival of the enterprise. J. Walas-Trębacz and J. Ziarko write that the "crisis" contained in the concept points to three aspects of human presence in crisis situations:

1. Expresses the human experience of crisis phenomena, their cognition and understanding, the connection with the world of values and the world of decisions;
2. Expresses humanity, sympathy, participation in crisis situations; there is no man who has not experienced a crisis, has not tried to deal with it;
3. Sets the prospect, opens new horizons for men, shows opportunities, presents a justified optimism for mastering and overcoming the crisis [3, p. 18].

A crisis in the general sense must be interpreted as a point in the course of events, followed by a change. The occurrence of this moment is often accompanied by a difficult situation that prevents the normal functioning of the company and threatens to lose its existence. Tolerating the crisis leads inevitably to its downfall. Lack of ability to perform basic functions and objectives usually translates into relative cost increases and the reduction of new innovations and high risk. The crisis in the enterprise usually develops over a long period of time and is a situation that tolerance leads to bankruptcy of the enterprise. There is a lack of ability to perform basic functions and goals of the company, which in turn causes relative cost increase, deterioration of quality of production and decrease of innovation of the company.

Most of the crisis situations in the company are triggered for several reasons at the same time. Originally, the source of the crisis triggers a chain reaction of the causes and consequences of the crisis. The deteriorating situation of a company is thus a picture of the domino effect – the weake-

ning of one link, e.g. the quality of production in a relatively short time, leads to the weakening of the next link, e.g. decrease in sales volume and decrease in customer loyalty [3, p. 20–24]. Opportunities of the business are primarily management, but must be adapted to specific crisis situations and should be geared to fighting the crisis and possibly at an early stage. Literature emphasizes that "when an organization is in crisis, the rules of collegial leadership must be set aside. There is a need for very consistent leadership. There is not much time to deliberate and endlessly discuss. A leader has to move on and take personal responsibility for what is happening. When the crisis is over, the leader should relieve the reins and allow the power to flow down the hierarchy. This is important for long-term health of the organization. Literature recommends active crisis management, write that "active crisis management is aimed at avoiding crises in the enterprise's internal and / or external management class, which is entrusted to the enterprise. It has an offensive character and is targeted at the phase of the crisis, from which no immediate threat yet arises. Critical methods of crisis prediction are important here" [3, p. 25–26].

Literature emphasizes that the manager's duty is to constantly prepare the organization to cope with the crisis. R. E. Palmer argues that this is achieved by constantly evaluating all types of risk and writes that "corporate America is now putting a lot of effort into moving beyond just a financial risk model. The term "risk" should be extended to the risk of loss of good opinion and legal risk. These extended definitions are really important. You can not predict the future, but you can prepare for many phenomena by systematic analysis of factors that may pose a risk to the organization" [4, p. 30]. The experience of industrially developed countries shows that risk management is an important business function in preventing a crisis. The risk of a crisis arises as a result of the uncertainty of the business conditions and forms of the company [3, p. 253]. The main task of risk management is to identify possible alternatives to the development of events in the business process.

In general, we can say that risk management is involved in all decision-making processes of an entrepreneur or entity taking action in a particular field. Risk management is part of the organization's management process in many areas. In literature, the problem of risk management is mainly considered as a management subsystem. In the global economy the risk has become one of the most important categories. T. Kaczmarek states that "due to ever deeper connections between the different spheres of social and economic life observed in the modern world economy, a new field of Risk Management emerges, which is defined as integrated risk management" [5, p. 45]. Effective and integrated risk management requires integrating the risk management process into the business management process. An analysis risk management shows that there are multi-faceted relationships between the different phases of the company's management and specific risk management activities that allow them to integrate.

By implementing the risk management process, five stages can be presented, namely:

1. Risk identification. The tasks in this phase include defining risk criteria, developing risk identification method, formulating risk classification system.

2. Analysis and risk assessment. Tasks in this phase: formulating a list of possible risk situations, assessing the degree and dimension for each risk situation.

3. Development of risk management projects. The tasks in this phase include developing a risk management approach, organizing a risk management process, defining risk prevention measures.

4. Decisions and actions in the field of risk management. The tasks in this phase are prioritization, choice of tools, use of the optimal combination.

5. Evaluation of the actions taken, control, monitoring.

Overcoming the risks requires many conditions. Most often, they include mutually exclusive opportunities. Decision makers need to know them, and possible solutions must address security issues of a running business, since having a reasonable alternative leads to an optimum one choice. They are characterized by the fact that they can be realized independently of each other, but never together, even when the entrepreneur has enough resources to carry it in parallel. In the risk management process, it is important to formulate a knowledge management system for risk [6, p. 45].

The reasons for the crisis in the enterprise. Literature emphasizes that the crisis in the company induces many causes. The causes of the crisis are divided into external causes. Taking into account theories and empirical research on the identification of organizational crises, it can be concluded that crisis situations in most companies are triggered by the following internal causes:

- misrepresented development goals,
- defective strategic planning,
- poor quality of work and products,
- inadequate change management,
- poorly chosen means of achieving the objectives of the organization,
- low level of management skills,
- wrong development policy of the organization,
- faulty organizational structure,
- disruption to the organization's communication,
- leadership and organizational culture weak in partnership with the client,
- low customer status in the organization's life [6, p. 55].

A. Zelek writes that "within the organization, the decision-making factors are influenced by the decision-making factors, including the competencies and qualifications of the managerial staff, the organizational structure and its effectiveness, strategy and strategic potential" [2, p. 55]. These factors directly affect the quality of decision-making processes and thus determine the company's vulnerability to crisis. External changes in

consumer tastes, introducing restrictive rules restricting market freedom, the collapse of markets due to natural disasters, sudden innovations by competitors. The crisis can be transformed into a chance. Requires rapid action while maintaining peace of mind. At the same time, managing a modern enterprise requires the leader of multilateral skills. The company operates in a complex and changing environment, and the degree of its dependence on the various elements of this environment is increasing.

The role of manager in counteracting crisis phenomena. The prerequisite for providing the company with the necessary efficiency is first and foremost effective management. H. Mintzberg writes that "managerial effectiveness must be assessed in terms of its broader impact, beyond the individual, and even beyond the organization" [7, p. 259]. Management a company in a turbulent environment requires a manager of multilateral skills. Effective management is no longer enough to build lasting relationships between customers, suppliers, employees and stakeholders. You need to be able to anticipate and calculate risk, combine material and non-material resources to create new or old things in a new way and activate employees to work in new, even unknown areas of activity. The new role of a manager requires more entrepreneurship, and the components of this role are improviser, organizer, pragmatic visionary, politician, entrepreneur, integrator and strategist. In addition, it requires a creative manager, and the components of this role are initiative creator, relativist, fantasy, sponsor, selector, advisor. J. Penc writes that contemporary managers should play the following roles [1, p. 27]:

- the initiator and guardian of the assigned tasks and the guard responsible for their implementation;
- defenders of the interests of the enterprise (employee group) on the outside;
- representative of the company to outsiders;
- a personal pattern, a man capable of dealing with any situation;
- leaders who demonstrate understanding for subordinates and are open to all ideas and views, and gathering subordinates around them;
- a teamwork partner who motivates colleagues to look for optimal decisions;
- a division manager who controls the activities and performs a fair reward and promotion.

The emergence of a crisis in an enterprise can be mastered in a variety of ways by managers. Both internal reorganization in the enterprise and the search for certain solutions in the environment can be carried out. The most important thing is to pinpoint the causes of the crisis. Proper diagnosis is the foundation of all neutralizing the crisis. Literature emphasizes that the quality of management by the manager is a key factor in the fight against the crisis [7, p. 291].

An important task of the manager in the area of counteracting crisis phenomena in the company is to introduce appropriate communication system and deep cooperation between the marketing division and the

technology department. It is important to note that there is a "conflict area" between marketing and the remaining divisions, which consists in the lack of effective communication between the technology department and the marketing department. This is necessary to correlate technological work with marketing. In the case of a large "space of conflict," the marketing department, despite receiving various signals from the market, has a difficult and long way to move this information to the technological ground. Attempting to combine the marketing department with the technology department carries a major threat in the form of a shift of "conflict space" to another place. It may be that marketing and technology in the pursuit of full satisfaction of market needs leave far more of the other divisions, including production. It should be emphasized that a new role in the new organizational structure is fulfilled by the technology department, which is a link between marketing and technology.

The role of the manager is to use the crisis as an opportunity to change the key competencies of the company and to properly adjust its development strategy [8, p. 30]. It is important to note the strong influence of the manager on shaping the organizational culture in the company. The literature points out that organizational culture exerts a strong influence on the functioning of the enterprise, and is likely to affect the emergence or crisis situation. Forming an organizational culture has axiological, ethical and moral aspects, and building a company's identity around specific values is a consequence for all its stakeholders.

Crisis conditions make learning organizations flexible to adapt to change, which is a prerequisite for achieving a competitive advantage in the marketplace. W. Łukaszynski writes that "in order to ensure the organization's ability to succeed, its capacity for internal creativity and innovation needs to be developed, the characteristics necessary in organizational processes, the development of which promotes the optimization of working conditions and the creation of organizational culture [9, p. 67] The efficiency and effectiveness of these activities is largely responsible for the leader who should be charismatic and gifted with imagination (visionary), which will allow the organization to change according to its own projections.

Conclusion. Crisis is a complex phenomenon and requires multidirectional corrective actions, and above all preventive actions. There is no way out of the crisis. Each crisis prevention strategy should be a set of integrated activities and efforts of various parts of the enterprise and should be adapted to the causes, symptoms and severity of the crisis. An important undertaking in the anti-crisis activity is to build an effective management system. In order for the anti-crisis system to be effective, it requires appropriate organizational and technological infrastructure, support in the social system of the organization, information and communication channels. One of the main roles of managers is the introduction of changes, especially in an

enterprise that has been weakened by neglect or in which the priorities and lack of response to the changing environment are inappropriate.

Due to the tasks posed by organizations managers, selection of appropriate candidates for these positions is a very important issue. The main competencies of the manager in a crisis is the ability to achieve the set goals, including securing the organization from the crisis. An effective manager should have strategic thinking skills and predict future possible crisis management situations.

REFERENCES

1. *Penc J.* Role i umiejtnosci menedzerskie, Difin, Warszawa 2012.
2. *Zelek A.* Zarzadzanie kryzysem w przedsiebiorstwie – perspektywa strategiczna, Wyd. ORGMASZ, Warszawa, 2016.
3. *Walas-Trebacz J., Ziarko J.* Podstawy zarzadzania kryzysowego. Zarzadzanie kryzysowe w przedsiebiorstwie, Krakowska Akademia im. A. Frycza Modrzewskiego, Krakow, 2015.
4. *Palmer R.E.* Przywodztwo doskonale, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2013.
5. *Kaczmarek T.* Ryzyko i zarzadzanie ryzykiem. Ujecie interdyscyplinarne, Warszawa, 2006.
6. *Skrzypek E.* Integracja zarzadzania w warunkach nowej gospodarki, Problemy Jakosci, 2013, lipiec-sierpien.
7. *Mintzberg H.* Zarzadzanie, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa, 2013.
8. *Stabryla A.* Zarzadzanie w kryzysie, Wyd. Mfiles, Krakow, 2014.
9. *Lukasinski W.* Wplyw kapitalu ludzkiego na proces rozwoju organizacji w warunkach kryzysu, [w:] A. Stabryla (red.), Zarzadzanie w kryzysie, Krakow, 2015.

The article submitted to editor's office on 01.06.2018.

Ясінська Й. Управлінські компетентності в умовах кризи.

Постановка проблеми. Побудова ефективного антикризового управління в організації є важливою проблемою для менеджерів. Криза може мати загальний організаційний вимір, а також стосуватись окремих функцій навіть у добре функціонуючих організаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що попри наявність окремих наукових доробок залишається невирішеною важлива науково-практична проблема забезпечення високої ефективності антикризового менеджменту через реалізацію необхідних управлінських компетенцій керівного персоналу підприємства.

Мета статті – показати кризу як природний момент у життєвому циклі організації, розкрити управлінські компетенції в умовах кризи, оскільки практично всі організації можуть зіткнутися з симптомами кризи, незалежно від їх розміру та масштабів діяльності.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, в тому числі гіпотетико-дедуктивний.

Результати дослідження. Висунуто наукові гіпотези про наявність залежності між ефективністю антикризового управління та управлінськими компетенціями керівного персоналу підприємства, належною організаційно-технологічною інфраструктурою, підтримкою в соціальній системі організації, каналах інформації

та комунікації. З огляду на складність завдань, що постають перед антикризовими менеджерами, підбір відповідних кандидатів на ці посади є дуже важливим питанням. За результатами цього дослідження розроблено перелік вимог до компетенцій менеджера, що здійснює управлінські функції в умовах зародження чи розвитку кризових явищ як на самому підприємстві, так і у зовнішньому середовищі. Визначено, що основними компетенціями менеджера в умовах кризи є здатність до досягнення поставлених цілей, у тому числі забезпечення організації від кризи, володіння навичками стратегічного мислення та спроможність прогнозувати майбутні можливі кризові управлінські ситуації.

Висновки. Криза є складним явищем і вимагає різноспрямованих коригувальних дій, передусім – попереджувальних. Кожна стратегія запобігання кризі повинна бути комплексною діяльністю та зусиллями різних підрозділів підприємства, адаптована до причин, симптомів та ступеня тяжкості кризи. Важливим кроком у антикризовій діяльності є створення ефективної системи управління. В цьому контексті одним з головних завдань менеджерів є впровадження змін, особливо на підприємствах, ослаблених неефективним управлінням, або на яких визначено помилкові пріоритети та відсутня система реагування на зміни навколишнього середовища.

На відміну від існуючих публікацій, вперше сформульовано наукові гіпотези залежності між ефективністю антикризового управління, наявністю необхідних управлінських компетенцій керівного персоналу підприємства, належною організаційно-технологічною інфраструктурою, підтримкою в соціальній системі організації, каналах інформації та комунікації.

Викладені концептуальні положення потребують подальшого наукового дослідження щодо забезпечення наявності та розвитку необхідних управлінських компетенцій антикризового менеджера.

Ключові слова: антикризове управління, ефективність, роль менеджера.

УДК 338.48 (477)

ДУТКА Ганна, д. пед. н., професор, проректор
з навчально-методичної і виховної роботи
Львівського інституту економіки і туризму

РОЗВИТОК РУРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Розроблено методологічний підхід до комплексного оцінювання розвитку рурального (сільського, зеленого) туризму у регіонах України. За результатами розрахунку інтегрального показника регіони України прорейтинговано та згруповано за рівнями розвитку цього виду туризму. Визначено концентрацію ресурсного потенціалу і диференціацію ефективності розвитку рурального туризму за регіонами України та запропоновано заходи щодо підвищення рівня розвитку сільського (зеленого) туризму.

Ключові слова: туризм, руральний туризм, сільський туризм, зелений туризм, сільська місцевість (територія), рейтингування регіонів, групування регіонів.

Дутка А. Развитие рурального туризма в Украине. Разработан методологический подход к комплексной оценке развития рурального (сельского, зеленого) туризма в регионах Украины. По результатам расчета интегрального показателя регионы Украины прорейтингованы и сгруппированы по уровням развития этого вида туризма. Определена концентрация ресурсного потенциала и дифференциация эффективности развития рурального туризма по регионам Украины и предложены меры по повышению уровня развития сельского (зеленого) туризма.

Ключевые слова: туризм, руральный туризм, сельский туризм, зеленый туризм, сельская местность (территория), рейтингование регионов, группирование регионов.

Постановка проблеми. Перманентна криза, яка склалась у соціально-економічній сфері на селі, вимагає новітніх, нестандартних підходів до розв'язання проблем зайнятості сільського населення, активізації підприємницького потенціалу сільської місцевості, підвищення рівня доходів і якості життя населення сільських територій [1, с. 42]. Одним із напрямів вирішення багатьох проблем щодо зростання рівня конкурентоспроможності українського села, збереження його статусу, підвищення іміджу, розвитку інфраструктури, зростання рівня добробуту населення тощо є організація рурального, або сільського (зеленого) туризму (СзТ), який в Україні дедалі збільшує масштаб розвитку.

Руральний туризм є можливістю втримати наявні трудові ресурси та повернути мігрантів до своїх домівок. Соціально-економічна роль сільського (зеленого) туризму також виявляється у тому, що за рахунок становлення та розвитку туристичного підприємництва на селі можна покращити матеріально-фінансове становище родин селян-господарів, які є власниками агроосель [2, с. 139]. Розвиток рурального туризму спонукає до покращання благоустрою сільських садиб, вулиць, загальному селу, стимулює розвиток соціальної інфраструктури, надає можливість не лише врятувати, а й популяризувати історію, фольклор, культуру та традиції України як серед своїх громадян, так і в світовому масштабі [3, с. 231].

За даними Всесвітньої туристської організації, зелений туризм є одним з п'яти ключових стратегічних напрямків розвитку туристичної індустрії у світі до 2020 р. У світі подорожують щороку близько 700 млн осіб, з них 10–30 % обирають сільський туризм. Кількість "зелених" подорожей на внутрішньому ринку в будь-якій країні набагато більше, ніж в інших секторах цієї галузі. Наприклад, у Франції тільки 7 % бізнес-туристів зупиняються в готелях, решта 93 % обирають сільські готелі і кемпінги [4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку та функціонування СзТ присвячені праці таких вітчизняних вчених, як: І. Власенко [6], О. Лиса [7], М. Рутинський [8] і багатьох інших.

Зокрема, певні аспекти статистичного та економіко-математичного аналізу розвитку цього виду туризму розглядаються у працях Л. Гальків, І. Кулиняк [9], М. Ільїна [10], І. Петлін, Г. Цегелик [11] та ін.

Багато науковців присвятили свої дослідження ранжуванню та типізації регіонів України за рівнем розвитку туризму, в тому числі сільського (зеленого), використовуючи методи кластерного аналізу – Ю. Бондаренко [12], А. Дубоделова, І. Кулиняк [12], Л. Забуранна [13], М. Сиротюк, Т. Снежик [14], немережеві методи – М. Барановський та О. Барановська [15], метод комплексного оцінювання шляхом визначення інтегрального показника – І. Петлін [16] тощо.

Проте ряд аспектів цієї проблеми залишаються недостатньо вивченими і потребують додаткових досліджень, особливо в частині статистичного аналізу та формування пропозицій щодо підвищення ефективності розвитку СзТ на регіональному рівні.

Метою статті є розроблення методологічного підходу до комплексного оцінювання розвитку рурального туризму у регіонах України. Рейтингування та групування регіонів дасть змогу визначити концентрацію ресурсного потенціалу і покаже диференціацію ефективності розвитку СзТ за регіонами України.

Матеріали та методи. У ході дослідження використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, індукції та дедукції, а також методи статистичного аналізу, рейтингування та узагальнення.

Результати дослідження. В Україні ведення СзТ регулює Закон України "Про особисте селянське господарство" [17]. Згідно зі ст. 1 цього Закону, господарська діяльність у сфері сільського зеленого туризму проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб. У зв'язку з цим у статистичному бюлетені "Колективні засоби розміщування" Державною службою статистики України подані показники діяльності у сфері СзТ лише фізичних осіб-підприємців.

Оцінювати рівень розвитку СзТ у регіонах України доречно за двома групами показників, числові значення яких подаються у статистичному бюлетені "Колективні засоби розміщування" [18]:

Показники потенціалу розвитку рурального туризму:

- кількість садиб, од. (x_1);
- кількість розміщених, осіб (x_2);
- середня місткість садиб, од. (x_3);
- площа садиб, m^2 (x_4);
- кількість ночівель, од. (x_5);
- середня тривалість перебування розміщених осіб, од. (x_6).

Показники ефективності розвитку рурального туризму:

- доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизного податку і аналогічних платежів), тис. грн (x_7);
- витрати, тис. грн (x_8);
- фактичні витрати на один день перебування, грн (x_9);
- коефіцієнт використання місткості колективних засобів розміщування (КЗР) (x_{10});
- кількість днів роботи (x_{11}).

Значення цих показників за 2016 р. наведено у *табл. 1*, згідно з якою Івано-Франківська область показує значний розрив у значеннях більшості показників серед інших, крім середньої місткості садиб, фактичних витрат на один день перебування, середньої тривалості перебування розміщених осіб та коефіцієнта використання місткості КЗР (низьке значення цього показника зумовлене значною кількістю садиб – 305 од., що на 235 од. (у 4.4 раза) більше, ніж кількість садиб усіх інших регіонів разом взятих). Серед регіонів, де відсутні садиби та не здійснюється діяльність у сфері СзТ, варто зазначити такі: Донецька, Житомирська, Запорізька, Луганська, Рівненська, Сумська, Харківська області, що зумовлено промисловою спрямованістю їх розвитку, а також м. Київ та Київська область.

Прорейтингуємо регіони за значенням інтегрального показника розвитку СзТ (I_{cm}), який пропонуємо визначити у такій послідовності:

1. Формування системи часткових показників оцінювання рівня розвитку рурального туризму (перелік показників та їх значення надано у *табл. 1*).

2. Розподіл показників на стимулятори та дестимулятори (серед запропонованих показників дестимулятором є тільки витрати).

3. Визначення вагомості показників.

Таблиця 1

Показники розвитку сільського (зеленого) туризму за регіонами (фізичні особи-підприємці) [18]

Регіон	Кількість садиб, од.	Кількість розміщених осіб	Середня місткість садиб, од.	Площа садиб, м ²	Доходи від наданих послуг (без ПДВ, акцизного збору і аналогічних платежів), тис. грн	Витрати, тис. грн	Фактичні витрати на один день перебування, грн	Кількість ночівель, од.	Середня тривалість перебування розміщених осіб, днів	Коефіцієнт використання місткості КЗР	Кількість днів роботи
Україна	375	79 891	13.2	90 811.1	41 879.5	25 052.8	197.1	200 709	2.5	0.16	86 610
Вінницька	1	35	12.0	80.0	47.0	1.0	255.4	184	5.3	0.08	184
Волинська	2	2 517	15.0	1 052.1	839.8	750.3	264.5	3 166	1.3	0.46	456
Дніпропетровська	1	46	9.0	126.4	52.7	50.1	340.0	155	3.4	0.05	366
Донецька	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Житомирська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Закарпатська	4	271	14.0	945.3	300.4	137.4	290.8	782	2.9	0.09	656
Запорізька	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Івано-Франківська	305	55 797	12.5	59 828.4	30 463.5	18 758.9	194.6	154 022	2.8	0.15	72 977
Київська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Кіровоградська	2	1 590	11.5	8 350.0	420.1	180.0	231.1	1 590	1.0	0.47	287
Луганська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Львівська	16	2 003	17.6	4 272.1	4 091.8	2 034.7	201.8	12 535	6.3	0.16	3 674
Миколаївська	2	765	18.5	984.0	854.0	643.1	389.1	2 195	2.9	0.61	191
Одеська	3	1 606	8.0	216.7	649.9	368.7	195.1	3 331	2.1	0.64	648
Полтавська	1	50	7.0	98.0	10.0	8.0	150.0	50	1.0	0.02	300
Рівненська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Сумська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Тернопільська	6	2 609	26.5	1 146.0	501.1	333.1	98.5	2 771	1.1	0.12	1 078
Харківська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Херсонська	1	232	31.0	142.4	106.4	51.0	45.9	1 100	4.7	0.47	75
Хмельницька	5	4 114	25.4	1 557.0	627.3	436.7	154.9	5 028	1.2	0.21	1 001
Черкаська	6	303	7.7	519.0	140.0	101.8	126.6	1 128	3.7	0.25	678
Чернівецька	17	7 034	15.2	3 736.7	2 612.4	1 169.1	225.2	11 600	1.6	0.21	3 341
Чернігівська	3	919	13.0	7 757.0	163.1	28.9	151.9	1 072	1.2	0.10	698

Вагомість показників розвитку СзТ визначаємо за формулою:

$$v = \frac{l_j + m_j}{\sum_{i=1}^j l_j + m_j}, \quad (1)$$

де l_j – сукупна частота переваг j -ї групи за рядком;
 m_j – сукупна частота переваг j -ї групи за стовпцем.

Результати визначення вагомості показників розвитку СзТ представимо у вигляді матриць (табл. 2; 3).

Таблиця 2

Матриця вагомості показників потенціалу розвитку рурального туризму

Показники	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	Сукупна частота переваг за рядком (l_j)	Сукупна частота переваг за стовпцем (m_j)	Сума сукупних частот переваг (l_j+m_j)	Ваговий коефіцієнт, (v_{ncm})
X ₁	–	X2	X3	X4	X5	X1	1	–	1	0.07
X ₂	–	–	X2	X2	X2	X2	4	1	5	0.33
X ₃	–	–	–	X3	X5	X6	1	1	2	0.13
X ₄	–	–	–	–	X5	X6	–	1	1	0.07
X ₅	–	–	–	–	–	X5	1	3	4	0.27
X ₆	–	–	–	–	–	–	–	2	2	0.13
Разом							7	8	15	1

Джерело: складено та розраховано автором.

Таблиця 3

Матриця вагомості показників ефективності розвитку рурального туризму

Показники	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	Сукупна частота переваг за рядком (l_j)	Сукупна частота переваг за стовпцем (m_j)	Сума сукупних частот переваг (l_j+m_j)	Ваговий коефіцієнт, (v_{ncm})
X ₇	–	X7	X7	X7	X7	4	–	4	0.40
X ₈	–	–	X8	X10	X11	1	–	1	0.10
X ₉	–	–	–	X10	X9	1	–	1	0.10
X ₁₀	–	–	–	–	X10	1	2	3	0.30
X ₁₁	–	–	–	–	–	–	1	1	0.10
Разом						7	3	10	1

Джерело: складено та розраховано автором.

4. Нормування показників.

Нормування показників пропонується проводити за формулами:

- для показників-стимуляторів:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}, \quad (2)$$

- для показників-дестимуляторів:

$$r_{ij} = \frac{x_{\max} - x_{ij}}{x_{\max} - x_{\min}}, \quad (3)$$

де x_{ij} – значення i -го показника j -го регіону;

x_{\min} – мінімальне значення i -го показника по всіх регіонах;

x_{\max} – максимальне значення i -го показника по всіх регіонах.

5. Розрахунок інтегрального показника розвитку СзТ (I_{cm}) здійснюється за формулою:

$$I_{cm} = \sqrt{I_{ncm} \cdot I_{ecm}}, \quad (4)$$

де I_{cm} – інтегральний показник розвитку СзТ;

I_{ncm} – інтегральний показник потенціалу розвитку СзТ;

I_{ecm} – інтегральний показник ефективності розвитку СзТ.

Інтегральні показники потенціалу (I_{ncm}) та ефективності (I_{ecm}) розвитку СзТ пропонуємо визначати за формулами:

$$I_{ncm} = \sum_{i=1}^n v_{ncmi} \cdot r_{ncmi}, \quad (5)$$

$$I_{ecm} = \sum_{i=1}^n v_{ecmi} \cdot r_{ecmi}, \quad (6)$$

де v_{ncmi} , v_{ecmi} – значення вагомості i -го показника потенціалу та ефективності розвитку рурального туризму відповідно; r_{ncmi} , r_{ecmi} – нормовані значення i -го показника потенціалу та ефективності розвитку рурального туризму відповідно; n – кількість показників у групі.

Значення інтегрального показника розвитку СзТ коливається в межах від 0 до 1: чим вище значення інтегрального показника, тим вищий рівень розвитку рурального туризму і навпаки.

Рейтингування та групування регіонів України за результатами розрахунку інтегрального показника розвитку СзТ наведено у *табл. 4*. Як показують результати рейтингування, трійку лідерів у розвитку СзТ формують Івано-Франківська, Миколаївська та Волинська області. Найнижчі позиції у рейтингу посідають Тернопільська, Чернігівська та Полтавська області.

Таблиця 4

**Рейтингування та групування регіонів України за рівнем розвитку
рурального туризму, 2016 р.**

Регіон	Значення $I_{пст}$	Значення $I_{ест}$	Значення $I_{ст}$	Рейтингова позиція регіону	Рівень розвитку	Тип регіону
Івано-Франківська	0.77	0.47	0.60	1	Високий	Лідери
Миколаївська	0.20	0.72	0.38	2		
Волинська	0.19	0.48	0.30	3		
Львівська	0.23	0.36	0.29	4	Середній	Середняки
Кіровоградська	0.18	0.43	0.28	5		
Чернівецька	0.24	0.32	0.28	6		
Одеська	0.15	0.50	0.27	7		
Херсонська	0.26	0.29	0.27	8		
Закарпатська	0.17	0.36	0.25	9		
Вінницька	0.16	0.35	0.24	10		
Дніпропетровська	0.14	0.40	0.24	11		
Хмельницька	0.26	0.23	0.24	12	Низький	Аутсайтери
Черкаська	0.14	0.26	0.19	13		
Тернопільська	0.26	0.11	0.17	14		
Чернігівська	0.18	0.17	0.17	15		
Полтавська	0.13	0.12	0.13	16		

Примітка: рівень розвитку СзТ регіону:

□ низький □ середній □ високий

Джерело: сформовано автором.

У табл. 5 наведено пропозиції стосовно покращання показників розвитку СзТ.

Таблиця 5

Заходи щодо підвищення рівня розвитку рурального туризму

Тип регіону	Рівень розвитку СзТ	Заходи
Лідери	Високий	Розвиток партнерських відносин між власниками садиб та органами влади. Використання досвіду європейських країн щодо організації сільського відпочинку для туристів. Залучення сільських громад до підтримки розвитку туристичного бізнесу. Проведення наукових досліджень з питань розвитку сільського туризму
Середняки	Середній	Розвиток партнерських відносин між органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями і сільськими господарствами. Формування потенційного та стимулювання фактичного попиту на послуги сільського туризму. Розроблення інноваційних проектів у сфері розвитку сільського туризму
Аутсайтери	Низький	Підготовка та навчання кадрів у сфері сільського туризму; реалізація трудового потенціалу сільських територій. Диверсифікація аграрного підприємництва. Розроблення комплексу заходів щодо підвищення привабливості сільських регіонів та формування їх бренду. Розвиток туристичної інфраструктури в сільській місцевості

Джерело: розроблено автором.

Нині головне завдання державних інституцій на рівні регіонів вбачається у забезпеченні сприятливих умов для розвитку туристичного бізнесу у сільській місцевості на засадах соціальної, економічної та екологічної безпеки. Можливості для фінансово-економічного маневру, свободи вибору пріоритетів, форм і видів діяльності учасникам бізнес-проектів у сфері сільського туризму має створювати не жорстка адміністративна регламентація, а вільний ринок. В умовах нестачі фінансових ресурсів для великих капіталовкладень розвиток сільського туризму слугуватиме важливим чинником виходу з кризи депресивних територій, стимулюючи активізацію підприємництва, сприяючи ширшій капіталізації трудового потенціалу, забезпечуючи покращання рівня життя мешканців, удосконалення інфраструктури та підтримки довкілля. Крім того, розвиток сільського туризму сприяє зниженню втрат культурної спадщини села [19, с. 12].

Висновки. Результати аналізу статистичних даних Державної служби статистики показали, що розвиток СзТ в Україні характеризується сповільненими темпами та низькою ефективністю використання наявного трудового потенціалу сільських жителів та ресурсного потенціалу сільської місцевості. Найвищий рівень розвитку рурального туризму характерний для областей західної України, найнижчий – для промислово орієнтованих областей Сходу та Півдня. Туризм в Україні має усі перспективи для ефективного функціонування [20].

Наявна статистична база не дозволяє адекватно оцінити інфраструктуру та діяльність садиб, які надають послуги СзТ. Державна служба статистики України оперує даними лише щодо зареєстрованих фізичних осіб-підприємців, які надають такі послуги. Водночас непрямі розрахунки дають змогу припустити, що переважна більшість селян працюють у сфері рурального туризму без жодної реєстрації, хоча Закон України "Про особисте селянське господарство" встановлює вимогу здійснення сільськими, селищними, міськими радами всебічного обліку особистих селянських господарств [10, с. 19].

Перспективами подальших досліджень є формування механізмів і методів ефективного управління сферою рурального туризму як за регіонами, так і країною загалом, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного туристичного ринку на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кравчук А. О.* Сільський зелений туризм як перспективний напрям розвитку суб'єктів агробізнесу в регіонах України. Економічний аналіз : зб. наук. праць. 2014. Т. 17. № 3. С. 42–48.
2. *Корчинська О. О.* Оцінка стану підприємництва у сфері сільського зеленого туризму в Україні. Наук. вісн. Міжнар. гум. ун-ту. 2015. Вип. 10. С. 139–143. Серія: Економіка і менеджмент.

3. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Розвиток агротуристичних підприємств-складова збалансованого розвитку сільських територій. Європейська інтеграція та міжнародна безпека туризму. зб. міжнар. наук.-практ. конф. (22 квіт. 2015 р.). 2015. С. 229–237.
4. *World Tourism Barometer*. UNWTO. URL : <http://mkt.unwto.org/ru/barometer>.
5. Панн В. В. Сільський зелений туризм як пріоритетний напрям розвитку сільських територій України. *Агросвіт*. 2015. № 18. С. 17–22.
6. Власенко І. В. Особливості сільського зеленого туризму та перспективи його розвитку в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 37–41.
7. Лиса О. В., Андрушко Р. П. Сільський зелений туризм: стан та перспективи розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 5 (15). С. 158–161.
8. Рутинський М. Й., Зінько Ю. В. *Сільський туризм* : Київ : Знання, 2006. 271 с.
9. Гальків Л. І., Кулиняк І. Я. Статистичне оцінювання розвитку туристичного бізнесу в областях Західної України. *Стратегічні напрями розвитку рекреації у туристичній діяльності та її вплив на соціально-економічний стан західного регіону України : монографія ; за ред. О. І. Скаска*. Львів : Растр-7, 2017. С. 59–94.
10. Львіна М. Проблеми оцінювання економічної діяльності підприємств сільського зеленого туризму. *Економіст*. 2016. № 6. С. 16–20.
11. Цегелик Г. Г., Петлін І. В. Використання економіко-математичних моделей для підтримки прийняття рішень у сфері сільського зеленого туризму. *Наук. вісн. Буковин. держ. фін.-екон. ун-ту. Економічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 384–389.
12. Дубодєлова А. В., Кулиняк І. Я., Бондаренко Ю. Г. Кластерний підхід до аналізу розвитку міжнародного туризму в Україні. *Наук. вісн. Нац. лісотехн. ун-ту України : зб. наук.-техн. праць*. 2014. Вип. 24.6. С. 195–201.
13. Забуранна Л. В. Кластерний аналіз підприємств сфери сільського аграрного туризму. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1718>.
14. Сиротюк М., Снежик Т. Кластерний аналіз гірських сіл Львівської області для оцінки рекреаційного потенціалу сільського туризму. *Вісн. Львів. ун-ту*. 2010. Вип. 38. С. 318–324. Серія: Географічна.
15. Барановський М., Барановська О. Соціально-економічні та природні передумови розвитку сільського зеленого туризму в українському Поліссі. *Вісн. Львів. ун-ту*. 2012. Вип. 29 (2). С. 10–20. Серія: Міжнародні відносини.
16. Петлін І. В. Методика комплексного оцінювання потенціалу розвитку малого підприємництва у сфері сільського зеленого туризму регіону. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.15. С. 303–309.
17. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15 трав. 2003 р. № 742-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
18. *Колективні засоби розміщування в Україні у 2016 році* : стат. бюл. Держ. служби статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/05/bl_kzr2016_pdf.zip.
19. Halkiv L., Kulyniak I. Agrohoteles and rural tourism in the Ukrainian and Polish border regions. *Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics*. 2016. Vol. 5. Is. 4. P. 6–13.

20. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Теоретико-методичні аспекти оцінки конкурентоспроможності суб'єктів туристичної індустрії. Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 76. С.154–163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_26.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2018.

Dutka H. Development of rural tourism in Ukraine.

Background. The permanent crisis, which has developed in the socio-economic sphere in the countryside, requires the most recent non-standard approaches to solving the problems of employment of rural population, increasing the entrepreneurial potential of rural areas, raising the level of incomes and quality of life of the population of rural areas. One of the directions of solving many problems with increasing the competitiveness of the Ukrainian village, preserving its status, improving image, infrastructure development, increasing the welfare of the population, etc. is the organization of rural (green) tourism, which in Ukraine is increasing the scale of development.

An analysis of recent research and publications has shown that the works of many domestic scientists are devoted to the development and functioning of rural (green) tourism. However, some aspects of this problem remain inadequately studied and require additional research, especially in terms of statistical analysis and the formulation of proposals for improving the efficiency of development of rural (green) tourism at the regional level.

The **aim** of the paper is to develop a methodological approach to integrated assessment of the development of rural (green) tourism in the regions of Ukraine. Ranking and grouping of regions will allow to determine the concentration of resource potential and will show the differentiation of the effectiveness of the development of RgT in the regions of Ukraine.

Materials and methods. In the course of the research, methods of analysis, synthesis, comparison, induction and deduction, statistical analysis, rating and generalization were used.

Results. The results of ranking and grouping of regions of Ukraine according to the results of calculating the integral indicator of rural (green) tourism have shown that the three leaders in the development of RgT are formed by Ivano-Frankivsk, Mykolayiv and Volyn regions. Ternopil, Chernihiv and Poltava regions occupy the lowest positions in the ranking.

According to the results of the study, proposals were elaborated, in particular, it was noted that in today's conditions the main task of state institutions at the regional level is to provide favorable conditions for the development of tourism business in the countryside on the basis of social, economic and environmental safety. Possibilities for financial and economic maneuvers, freedom to choose priorities, forms and activities for participants of business projects in the field of rural tourism should be created not by rigid administrative regulation, but by free market.

Conclusion. The results of the analysis of statistical data of the State Statistics Service of Ukraine showed that the development of RgT in Ukraine is characterized by a slow pace and low efficiency of the use of available labor potential of rural residents and resource potential of rural areas. The highest level of development of rural tourism is characteristic for the regions of western Ukraine, the lowest for industrially oriented regions of the East and the South. Tourism in Ukraine has all the prospects for effective functioning.

Prospects for further research are the formation of mechanisms and methods for effective management of the field of rural (green) tourism, both in the regions and in the country as a whole, which will make it possible to increase the competitiveness of the domestic tourism market in the international arena.

Keywords: tourism, rural tourism, green tourism, countryside (rural territory), ranking of regions, grouping of regions.

REFERENCES

1. *Kravchuk A. O.* Sil's'kyj zelenyj turizm jak perspektyvnyj naprjam rozvytku sub'jektiv agrobiznesu v regionah Ukrainy. Ekonomichnyj analiz : zb. nauk. prac'. 2014. T. 17. № 3. S. 42–48.
2. *Korchyns'ka O. O.* Ocinka stanu pidprijemnyctva u sferi sil's'kogo zelenogo turizmu v Ukraini. Nauk. visn. Mizhnar. gum. un-tu. 2015. Vyp. 10. S. 139–143. Serija: Ekonomika i menedzhment.
3. *Savic'ka O. P., Savic'ka N. V.* Rozvytok agroturystychnyh pidprijemstv-skladova zbalansovanogo rozvytku sil's'kyh terytorij. Jevropejs'ka integracija ta mizhnarodna bezpeka turizmu. zb. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (22 kvit. 2015 r.). 2015. S. 229–237.
4. *World Tourism Barometer.* UNWTO. URL : <http://mkt.unwto.org/ru/barometer>.
5. *Papp V. V.* Sil's'kyj zelenyj turizm jak priorityetnyj naprjam rozvytku sil's'kyh terytorij Ukrainy. Agrosvit. 2015. № 18. S. 17–22.
6. *Vlasenko I. V.* Osoblyvosti sil's'kogo zelenogo turizmu ta perspektyvy jogo rozvytku v Ukraini. Zbalansovane pryrodokorystuvannja. 2016. № 1. S. 37–41.
7. *Lysa O. V., Andrushko R. P.* Sil's'kyj zelenyj turizm: stan ta perspektyvy rozvytku. Stalyj rozvytok ekonomiky. 2012. № 5 (15). S. 158–161.
8. *Rutyns'kyj M. J., Zin'ko Ju. V.* Sil's'kyj turizm : Kyi'v : Znannja, 2006. 271 s.
9. *Gal'kiv L. I., Kulynjak I. Ja.* Statystychni ocynjuvannja rozvytku turystychnogo biznesu v oblastjakh Zahidnoi' Ukrainy. Strategichni naprjamy rozvytku rekreacii' u turystychnij dijalnosti ta i'i' vplyv na social'no-ekonomichnyj stan zahidnogo regionu Ukrainy : monografija ; za red. O. I. Skaska. L'viv : Rastr-7, 2017. S. 59–94.
10. *Il'ina M.* Problemy ocynjuvannja ekonomichnoi' dijalnosti pidprijemstv sil's'kogo zelenogo turizmu. Ekonomist. 2016. № 6. S. 16–20.
11. *Cegelyk G. G., Petlin I. V.* Vykorystannja ekonomiko-matematychnyh modelej dlja pidtrymky prynjattja rishen' u sferi sil's'kogo zelenogo turizmu. Nauk. visn. Bukovyn. derzh. fin.-ekon. un-tu. Ekonomichni nauky. 2013. Vyp. 1. S. 384–389.
12. *Dubodjelova A. V., Kulynjak I. Ja., Bondarenko Ju. G.* Klasternyj pidhid do analizu rozvytku mizhnarodnogo turizmu v Ukraini. Nauk. visn. Nac. lisotehn. un-tu Ukrainy : zb. nauk.-tehn. prac'. 2014. Vyp. 24.6. S. 195–201.
13. *Zaburanna L. V.* Klasternyj analiz pidprijemstv sfery sil's'kogo agrarnogo turizmu. Efektyvna ekonomika. 2013. № 1. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1718>.
14. *Syrotyuk M., Snezhyk T.* Klasternyj analiz girs'kyh sil'vivs'koi' oblasti dlja ocinky rekreacijnogo potencialu sil's'kogo turizmu. Visn. L'viv. un-tu. 2010. Vyp. 38. S. 318–324. Serija: Geografichna.
15. *Baranovs'kyj M., Baranovs'ka O.* Social'no-ekonomichni ta pryrodni peredumovy rozvytku sil's'kogo zelenogo turizmu v ukrai'ns'komu Polissi. Visn. L'viv. un-tu. 2012. Vyp. 29 (2). S. 10–20. Serija: Mizhnarodni vidnosyny.
16. *Petlin I. V.* Metodyka kompleksnogo ocynjuvannja potencialu rozvytku malogo pidprijemnyctva u sferi sil's'kogo zelenogo turizmu regionu. Nauk. visn. NLTU Ukrainy. 2012. Vyp. 22.15. S. 303–309.
17. *Pro osobyste seljans'ke gospodarstvo : Zakon Ukrainy vid 15 trav. 2003 r. № 742-IV.* URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
18. *Kolektyvni zasoby rozmishhuvannja v Ukraini u 2016 roci : stat. bjul. Derzh. sluzhby statystyky Ukrainy.* URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/bl/05/bl_kzr2016_pdf.zip.
19. *Halkiv L., Kulyniak I.* Agrohoteles and rural tourism in the Ukrainian and Polish border regions. Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics. 2016. Vol. 5. Is. 4. P. 6–13.
20. *Savic'ka O. P., Savic'ka N. V.* Teoretyko-metodychni aspekty ocinky konkurentospromozhnosti sub'jektiv turystychnoi' industrii'. Visn. Nac. un-tu "L'vivs'ka politehnika". Menedzhment ta pidprijemnyctvo v Ukraini: etapy stanovlennja i problemy rozvytku. 2013. № 76. S.154–163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_26.

УДК 640.412:659.1

ДАНИЛЕНКО Марія, к. е. н., старший викладач кафедри готельно-ресторанного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

ПОШУКОВИЙ МАРКЕТИНГ ГОТЕЛІВ

Розглянуто теоретичну сутність пошукового маркетингу. Визначено складові пошукової оптимізації веб-сайтів та їх вплив на андеїт. Здійснено моніторинг використання пошукового маркетингу підприємствами готельного господарства. Надано пропозиції щодо застосування цього інструменту інтернет-маркетингу в готельному бізнесі.

Ключові слова: пошуковий маркетинг, пошукова оптимізація, готельний бізнес, веб-сайт, інструменти інтернет-маркетингу.

Даниленко М. Поисковый маркетинг отелей. Рассмотрена теоретическая сущность поискового маркетинга. Определены составляющие поисковой оптимизации веб-сайтов и их влияние на андейт. Осуществлен мониторинг использования поискового маркетинга предприятиями гостиничного хозяйства. Даны предложения по применению этого инструмента интернет-маркетинга в гостиничном бизнесе.

Ключевые слова: поисковый маркетинг, поисковая оптимизация, гостиничный бизнес, веб-сайт, инструменты интернет-маркетинга.

Постановка проблеми. Незважаючи на динамічну появу нових інструментів інтернет-маркетингу, центральною ланкою маркетингової політики підприємств готельного господарства (ПГГ) в інтернет-середовищі протягом тривалого часу залишається веб-сайт. З метою підвищення споживчої зручності здійснюється реконструкція веб-сайтів під різні види мобільних пристроїв, створюються інтерактивні форми для спілкування з інтернет-користувачами, покращується функціональність модулів бронювання.

Оскільки понад 70 % переходів на веб-сайти ПГГ відбувається з пошукових систем, а загальна кількість інтернет-сторінок постійно зростає, без ефективного застосування складових пошукового маркетингу всі дії щодо підвищення функціональності веб-сайтів будуть марними. Результати власних досліджень дають змогу констатувати, що позиції веб-сайтів вітчизняних ПГГ у вільному, небрендованому пошуку суттєво поступаються інтернет-системам бронювання. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми обумовлює актуальність визначеного напрямку досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах світової науки питання підвищення релевантності позицій веб-сайтів у пошукових системах привертає дедалі більшу увагу вчених та практиків. Окремі аспекти реалізації пошукового маркетингу висвітлені у працях: А. Булга-

кова, Є. Голишевої, Є. Зварич, В. Кучковського, Д. Лозовика [1–5] та ін. Науковий інтерес становлять дослідження факторів, які впливають на здійснення пошукового маркетингу.

Погоджуючись з вагомістю наукових досліджень, доречно зауважити, що ця тема себе не вичерпала. Можна відзначити брак наукових праць, які відображають як теоретичну, так і практичну сутність пошукового маркетингу. Недостатню кількість публікацій присвячено особливостям застосування пошукового маркетингу у готельному бізнесі.

Метою статі є дослідження теоретичної сутності пошукового маркетингу, визначення складових пошукової оптимізації веб-сайтів та їх вплив на андейт, проведення моніторингу використання пошукового маркетингу підприємствами готельного господарства, формування пропозицій щодо застосування пошукового маркетингу в готельному бізнесі.

Матеріали та методи. Теоретичним та практичним підґрунтям для аналітичного дослідження та представлення результатів у статті слугували наукові праці вчених, офіційні веб-сайти ППГ, дані інтернет-ресурсів статистики. Дослідження у межах запропонованої проблеми проводились на основі загальноприйнятих наукових методів: абстрагування, аналізу і синтезу, індукції і дедукції.

Результати дослідження. Незалежно від сфери діяльності основою позиціонування підприємства у мережі Інтернет є веб-сайт. У зв'язку із збільшенням їх кількості та зростанням конкуренції між інтернет-ресурсами важливого значення набуває дослідження пошукового маркетингу – інструменту інтернет-маркетингу, що спрямований на створення оптимальних форматів взаємодії між веб-сайтом та пошуковими системами. Між веб-сайтами та пошуковим маркетингом існує тісний взаємозв'язок: останній не може бути самостійним інструментом інтернет-маркетингу, а веб-сайти не можуть функціонувати без спрямування зусиль на оптимізацію роботи з пошуковими системами.

При науковому пізнанні поняття пошукового маркетингу часто стає предметом дискусії учених та практиків. Пошуковий маркетинг *SEM* (англ. *Search Engine Marketing* – маркетинг у пошукових системах) ідентифікують як комплексні дії, пов'язані з розміщенням даних про продукт або компанії у пошукових системах для залучення цільових відвідувачів [6]. Подібного погляду дотримується український науковець Л. Іваненко, що трактує це поняття як комплекс заходів із залучення користувачів інтернет-простору до веб-сайту певної компанії [7]. Можна частково погодитись з цим, проте більшу прихильність викликає позиція В. Кучковського, який під пошуковим маркетингом розуміє комплекс заходів, спрямованих на збільшення відвідуваності веб-сайту з пошукових систем [4]. Таке трактування, на відміну від попередніх, більш чітко описує основну мету пошукового маркетингу.

У багатьох джерелах можна зустріти ототожнення понять "пошуковий маркетинг" та "пошукова оптимізація". Із заглибленням у структуру пошукового маркетингу така позиція виявляється хибною. Можна підтримати В. Кучковського, який пошукову оптимізацію окреслює як один з елементів пошукового маркетингу [4].

На думку Д. Лозовика, пошукова оптимізація *SEO* (англ. *Search Engines Optimization* – оптимізація для пошукових систем) націлена на збільшення якісного трафіку на сайтах. Результатом пошукової оптимізації є просування сайту в списку пошукової видачі по конкретних ключових словах і фразах [5]. Учений А. Булгаков трактує пошукову оптимізацію як комплекс заходів, які допомагають налаштувати сайт відповідно до вимог пошукового робота з метою того, щоб він зайняв лідируючу позицію у пошуковій видачі [1]. Науковець В. Кучковський під пошуковою оптимізацією визначає дії зі зміни стану інформаційного ресурсу (просування, розкручування) і елементів зовнішнього середовища для здобуття високих позицій у результатах пошуку [4].

Аналізуючи окремі підходи до визначення поняття "пошукова оптимізація", можна зробити висновок про те, що думки науковців не мають суттєвих суперечностей. Природа здійснення пошукової оптимізації передбачає залучення цільових користувачів з пошукових систем на веб-сайт, організацію контенту сайту таким чином, щоб він повністю індексувався і коректно відображався при кожному пошуковому запиті. Таким чином, основна відмінність між пошуковим маркетингом та пошуковою оптимізацією полягає у тому, що у першому випадку дії спрямовані на максимізацію кількості переходів з пошукових систем на інтернет-ресурс підприємства, а у другому – лише на покращання позицій веб-сайту у пошуковій видачі.

Іншими елементами пошукового маркетингу, які спричиняють дискусію у науковому середовищі, є контекстна та пошукова реклама. У працях багатьох науковців контекстну рекламу прийнято відносити до інтернет-реклами. Проте розвиток як інтернет-реклами, так і пошукового маркетингу дали змогу розмежувати ці поняття. Підтвердженням цього судження є природа контекстної реклами, що безпосередньо пов'язана з пошуковими запитами та аналізом ключових слів. Можна погодитися з В. Кучковським, який поруч із пошуковою оптимізацією до складу пошукового маркетингу долучає пошукову та контекстну рекламу [4]. Такий поділ дещо відрізняється від поглядів багатьох науковців, однак цілком точно відображає сутність цього процесу.

Зважаючи на те, що для підприємств готельного господарства збільшення кількості переходів із пошукових систем на веб-сайт підприємства не є принциповим, найбільша концентрація зусиль у межах здійснення пошукового маркетингу має відбуватися саме на пошуковій оптимізації.

На початкових етапах розвитку пошукової оптимізації формування високих позицій у пошуковій видачі відбувалося за рахунок фіксованої щомісячної плати. Останнім часом пошукова оптимізація перетворилася у складний механізм реалізації окремих маркетингових завдань, які передбачають комплекс заходів, спрямованих на збільшення відвідуваності сайту за допомогою пошукових машин. Цей процес включає як пряме залучення цільового трафіка із менш видимих сайту місць, так і роботу всередині сайту, що підвищує релевантність сайту для своєї цільової аудиторії [8].

Процес формування місця веб-сайту у видачі пошукової системи відбувається безперервно та вимагає постійного докладання зусиль з оптимізації роботи веб-сайту. Механізм полягає у тому, що після створення та наповнення, веб-сайт має бути доданий до пошукових систем. На сьогодні для вітчизняного інтернет-простору достатньо реєстрації в одній пошуковій системі *Google*. Реєстрація в інших пошукових ресурсах відбувається автоматично після перевірки сайту цією системою.

Перевірка сайту пошуковою системою передбачає дослідження структури та технічної якості сайту; контенту; параметрів пошуку; зовнішніх посилань. У зв'язку з цим робота сайту має бути безперебійною, кількість сторінок – оптимальною, а їх послідовність – чіткою і продуманою. У разі позитивної оцінки цих елементів відбувається аналіз унікальності та якості контенту. Чим вищі ці показники, тим більша кількість сторінок сайту буде проіндексована, а відповідно і вищою буде його позиція у пошуковій видачі. Вдосконалення технічної якості дає змогу пошуковим системам виявляти дубльований контент та розробляти для сайтів систему штрафів або відмовляти у реєстрації ресурсу у власному пошуку.

Індикатором у формуванні місця сайту для пошукової системи є кількість якісних зовнішніх посилань на ресурс підприємства. Пошукова система *Google* використовує показник *PR (page rank)*, згідно з яким кожному зареєстрованому сайту присвоюється індекс від 0 до 10 залежно від кількості адекватних посилань.

На основі наведених факторів пошуковими системами проводиться *андейт* – систематична заміна позицій сайтів у пошуковій видачі. Для кожної пошукової системи частота андейту різна. Найбільш динамічно цей процес відбувається на ресурсі *Google*, в якому позиція сайтів змінюється щодня.

Однією з особливостей діяльності підприємств готельного господарства є територіальна віддаленість від споживачів готельних послуг. Тому здійснення пошукової оптимізації ускладнюється необхідністю правильного вибору тих пошукових систем, якими користуються потенційні гості готелю. Нині домінуючою пошуковою системою у світовому пошуку є *Google*, що обробляє 68.7% запитів. Понад 17% запитів інтернет-користувачів проходить через китайську пошукову систему *Baidu*. Популярною також є система *Bing*. Для вітчизняного інтернет-середовища після заборони використання російських ресурсів *Yandex*, *Mail*, *Rambler* найбільша кількість запитів обробляється пошуковою системою *Google*. Проте у країнах близького зарубіжжя ці пошукові системи залишаються актуальними, що вказує на необхідність їх оптимізації.

Узагальнену схему взаємозв'язку елементів, що впливають на пошукову оптимізацію, наведено на *рис. 1*.

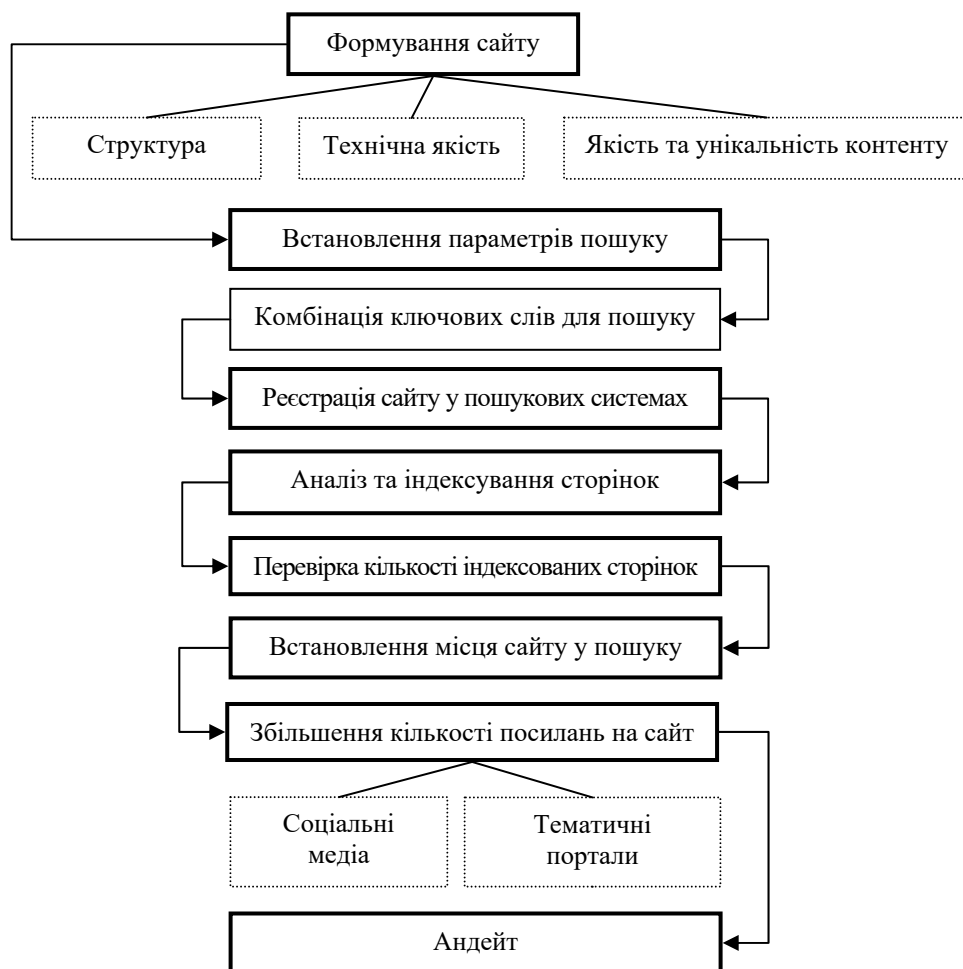

Рис. 1. Складові пошукової оптимізації веб-сайтів та їх вплив на андейт

Джерело: розроблено автором.

Поруч з реалізацією складного пошукового механізму у формуванні пошукової видачі з веб-сайтами ПГГ конкурують інтернет-системи бронювання. Розуміючи прагнення споживачів готельних послуг отримувати інформацію, зосереджену в одному місці, підприємства готельного господарства часто відмовляються від пошукової оптимізації, що негативно позначається як на відвідуванні їх інтернет-ресурсів, так і кількості конверсій на них.

Серед інтернет-систем бронювання найкращу пошукову оптимізацію має ресурс *booking.com*. У ході дослідження пошукової оптимізації сайтів підприємств у пошукових системах *Google* та *Yandex* встановлено, що лише 8% підприємств мають кращу оптимізацію, ніж зазначена система бронювання. Така тенденція простежується навіть при пошуку конкретного готелю із введенням у пошуку його назви та місця розташування підприємства.

Це дало підстави провести бальну оцінку пошукової оптимізації інтернет-систем бронювання у найбільш актуальних пошукових системах. Для цього дослідження у 10 найбільш популярних пошукових системах здійснювався пошук по непрямому запиту "готелі Київ". Після цього проводився аналіз перших 5 сайтів у пошуковій видачі, кожному з яких присвоювалась бальна оцінка: перше місце у пошуковій видачі – 5 балів, п'яте місце – 1 бал відповідно. Результати досліджень наведено у *табл. 1*.

Таблиця 1

**Оцінка пошукової оптимізації інтернет-систем бронювання
у пошукових системах, бали**

Позиція у рейтингу	Система бронювання	Пошукова система										Усього
		Google.com.ua	Yandex.ru	Rambler.ru	Yahoo.com	MNS.com	Ebay.com	Bing.com	AOL.com	Mail.ru	Baidu	
1.	Booking.com	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	49
2.	Hotels.com				4	2		2	3		5	16
3.	Trivago.com				4	3	2	3	4			16
4.	TripAdvisor.com				3	4		4			3	14
5.	Hotels24.ua	3	2	4						2		11
6.	Hiltoneasteugrope.com		4							4		8
7.	Agoda.com		3				1			3		7
8.	Ukraine-hotels.kiev.ua		1		1	1		1				4
9.	HotelsCombined.com	4										4
10.	Hostelworld.com						4					4
11.	Tophotels.ua			3								3
12.	Hostelbookers.com						3					3
13.	Hotels.turizm.ua			2								2
14.	Doroga.ua/hotels	2										2
15.	Hotelreservieguadge.com								2			2

Джерело: складено та розраховано автором.

За результатами досліджень можна зробити висновок, що найкращу пошукову оптимізацію мають такі ресурси: *Booking.com*, *Hotels.com*, *Trivago.com*, *TripAdvisor.com*, *Hotels24.ua*. Слід відмітити також, що аналогічний розподіл позицій дублюється і при брендovanому запиті, в якому присутня назва конкретного готелю. Так, у 60 % брендovаних запитів перше місце у пошуковій видачі відводиться ресурсу *Booking.com* у вигляді контекстної реклами. Можна припустити, що така ситуація простежується внаслідок некоректно використаних ключових слів та недостатньої кількості якісних посилань на веб-сайт підприємства.

Із позитивних зрушень застосування інструментів пошукового маркетингу вітчизняними суб'єктами готельного бізнесу варто відзначити *контекстну рекламу*. У намаганнях збільшити відвідуваність власних веб-сайтів кожне п'яте із досліджуваних підприємств залучає контекстну рекламу до маркетингової діяльності. Достатня видимість таких оголошень простежується тільки при конкретизованому запиті.

Основним критерієм, який виділяють аналітики при дослідженні пошукової оптимізації, можна вважати видимість сайту по пошуковому запиту. Іншими словами, видимість сайту являє собою частку цільової аудиторії сайту (загальна кількість відвідувачів), які перейшли на сайт підприємства за посиланням із пошукової системи. На загальний показник видимості у пошукових системах впливають ряд факторів: популярність пошукової системи; кількість пошукових систем, у яких представлений сайт підприємства; частота запитів; позиції сайту у списку видачі результатів та ін.

Структуру пошукових систем складає значна кількість сторінок, які демонструються інтернет-користувачу у відповідь на пошуковий запит. На основі даних інтернет-статистики, можна зробити висновок, що лише посилання на першій сторінці є видимими для всіх інтернет-відвідувачів. Тож коефіцієнт видимості сайту (Кв) на першій сторінці становить 1 (або 100 %), що є максимумом. Відповідно посилання на сайти, що знаходяться на другій сторінці пошуку, відповідатимуть коефіцієнту 0.5; на третій – 0.1 [8, с. 141].

При дослідженні видимості сайтів визначено, що досягнення максимального показника практично неможливе. Оскільки для цього сайт має знаходитись на першій сторінці всіх пошукових систем, які охоплюють 100 % цільової аудиторії підприємства. Для ПГГ цей процес ускладнений віддаленістю потенційних споживачів готельних послуг від місця їх надання, динамічними змінами туристичного фону та мінливістю попиту.

Сучасні ресурси інтернет-статистики дозволяють достатньо чітко сформулювати уявлення про потенційного споживача для ПГГ за ознаками регіонального розподілу, віку, статі. Тому розрахунок видимості сайту потрібно проводити у сегментах цільової аудиторії сайту, що є специфічною для кожного підприємства та визначається індивідуально.

Найпопулярнішою пошуковою системою в українському інтернет-середовищі є *Google*, яку у повсякденному житті використовують 66.5 % українських інтернет-користувачів. Друге місце за популярністю посідає сервіс *Yandex* (32.9 %). Разом ці пошукові системи охоплюють 99.4 % аудиторії. Очевидно, що наведені пошукові системи мають різний коефіцієнт цінності (Кц) у пошуковій оптимізації: для *Google* прирівняємо її до 0.67, для *Yandex* – 0.33 [8, с. 142].

Таким чином, загальну видимість сайту у пошукових системах (Кзв) визначаємо як суму добутків коефіцієнта видимості і коефіцієнта цінності пошукової системи, виражену у відсотках [8, с. 143]:

$$K_{ЗВ} = (K_{В1} \cdot K_{Ц1}) + (K_{В2} \cdot K_{Ц2}) + \dots (K_{Вn} \cdot K_{Цn}) 100, \% \quad (1)$$

де $K_{В1}, K_{В2}, K_{Вn}$ – коефіцієнт видимості у пошукових системах;
 $K_{Ц1}, K_{Ц2}, K_{Цn}$ – коефіцієнт цінності пошукових систем.

Видимість сайту у пошукових системах є достатньо наочним показником, який демонструє глибину використання пошукових систем, але не показує аудиторію кількісно. Кількісним показником результативності пошукової оптимізації вважається ємність трафіку, що характеризує потенційну кількість переходів на сайт з пошукових систем. Основою для визначення цього показника слугують дані інтернет-статистики: кількості відвідувачів сайту за переходами з пошукової системи та розрахованого загального коефіцієнта видимості сайту у пошукових системах [8]:

$$T_{\epsilon} = K_{Вп} \cdot K_{ЗВ}, \quad (2)$$

де T_{ϵ} – ємність трафіку;
 $K_{Вп}$ – кількість відвідувачів, які здійснили вхід до сайту через пошукові системи, осіб.

Звернемо увагу на те, що цінність цього розрахунку виявляється лише при зіставленні показників з аналогічними показниками підприємств-конкурентів. Для представлення розрахунків якості оптимізації веб-сайтів в українському інтернет-просторі обраний столичний ринок готельних послуг категорії 3*. Такий вибір обумовлюємо тим, що вільний пошук ПГГ у пошукових системах характерний саме для середнього цінового сегмента. Готелі категорії 4–5* більш ефективно використовують власні бренди та мають більшу кількість постійних відвідувачів. При проведенні досліджень використовувався небрендований запит у пошукових системах *Google* та *Yandex*. Результати розрахунків представлено у *табл. 2*.

У результаті проведених розрахунків виявлено, що найвищим загальним коефіцієнтом видимості у визначених пошукових системах відзначається готель "Русь" (70.3 %). Це цілком закономірно, зважаючи на спільні інтернет-ресурси для усіх підприємств мережі "*Premier Hotels & Resorts*". Достатньо високі показники видимості у пошукових системах (50 %) мають готелі "Хрещатик" та "Домус". Аналіз пошукової видимості таких столичних підприємств готельного господарства, як "Либідь", "*Royal Congress Hotel*", "*Royal Olympic*", "Експрес" не може бути коректно представлений через відсутність веб-сайтів цих готелів на перших трьох сторінках пошукової видачі за визначеними запитамі.

**Розрахунок показників пошукової оптимізації
веб-сайтів готелів 3* м. Києва**

Назва готелю	Коефіцієнт видимості*		Загальний коефіцієнт видимості, %	Ємність трафіку**
	Google	Yandex		
Братислава	0.5	0.1	36.8	460
Домус	0.5	0.5	50	827
Дружба	0	0.5	16.5	201.3
Ібіс	0.1	0	6.7	217.75
Козацький	0.5	0.5	50	1280
Мир	0	0.1	3.3	31.61
Оберіг	0.5	0	33.5	343.38
Русь	1	0.1	70.3	2571.57
Салют	0	0.1	3.3	41.38
Славутич	0	0.1	3.3	32.51
Турист	0.1	0.5	23.2	257.52
Хрещатик	0.5	0.5	50	2012.5

* При небрендованому пошуку з використанням ключових слів: "готелі Києва 3*"; "бронювати номер у м. Києві"; "зупинитися в м. Києві недорого".

** Кількість переходів з пошукових систем за місяць.

Джерело: розраховано автором.

Порівняння отриманих результатів з показниками інтернет-систем бронювання ілюструє, що найвищий коефіцієнт загальної видимості у пошукових системах (99 %) має ресурс *Booking.com*. Таким чином, проведені розрахунки підтверджують тезу про неспроможність конкурування з інтернет-системами бронювання у вільному пошуку.

Аналогічним чином можна здійснити розрахунок видимості веб-сайту у мобільному пошуку. Єдина відмінність полягає у тому, що на екрані мобільного пристрою у пошуковій видачі з'являється 3–5 результатів по запиту, що складає половину від посилань на ресурси на екранах стаціонарних ПК. Тому присвоєння одиничного коефіцієнта при різних формах запиту матиме значно менша кількість ПГГ, що знизить показники видимості їх веб-сайтів у пошукових системах.

Дослідження ємності трафіку показує, що цей показник вищий (2571.57) у готелю "Русь". Це пов'язано не тільки із загальним коефіцієнтом видимості, а і з популярністю веб-сайтів підприємств готельного господарства. Незначним показником ємності трафіку відзначаються готелі "Мир" – 31.61, "Славутич" – 32.51, "Салют" – 41.38.

Якщо визначення загального коефіцієнта видимості веб-сайту у пошукових системах може порівнюватись у межах окремих веб-сайтів та пошукових запитів, то ємність трафіку є індивідуальним показником підприємства, що має досліджуватися у динаміці.

Теоретичні та практичні аспекти здійснення пошукової оптимізації у готельному бізнесі ілюструють необхідність перегляду підходів до реалізації цього інструменту інтернет-маркетингу. Основні складові вдосконалення цього процесу представлено на *рис. 2*.

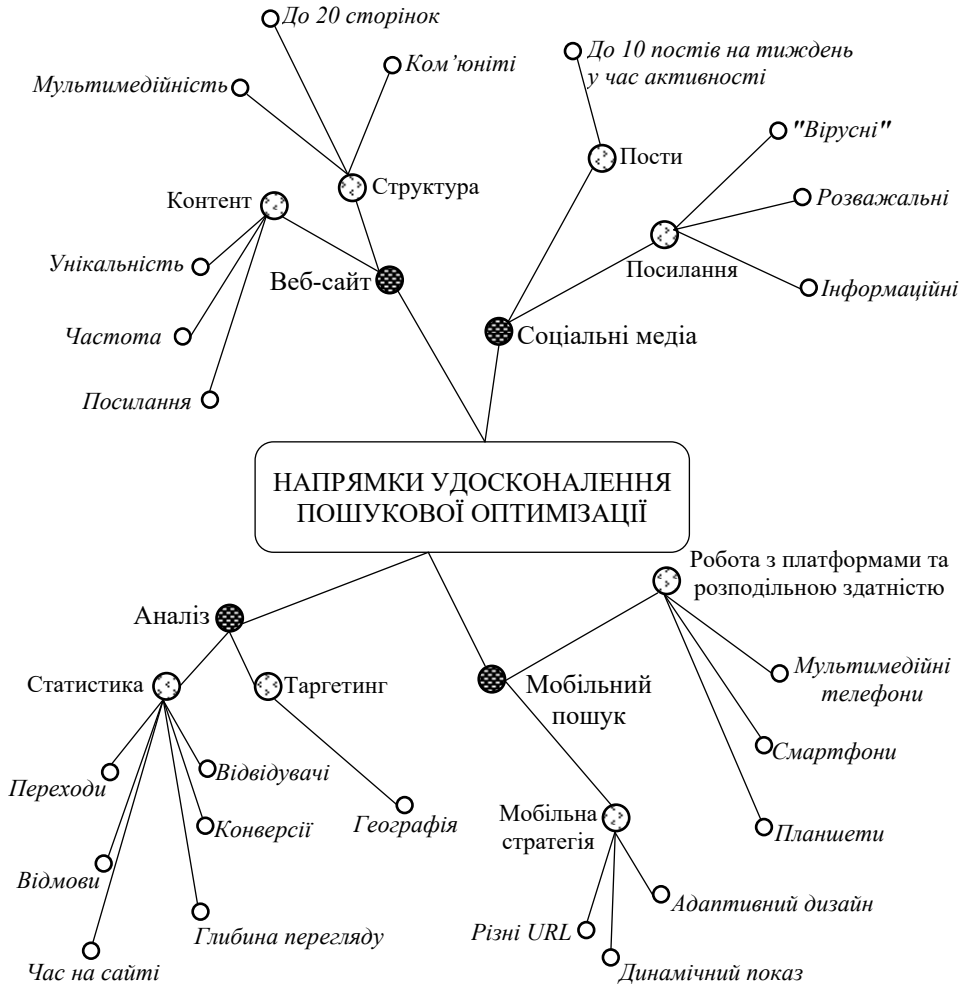

Рис. 2. Напрямки удосконалення пошукової оптимізації веб-сайтів підприємства готельного господарства

Джерело: розроблено автором.

Виділимо декілька основних напрямків удосконалення пошукової оптимізації. Робота з *веб-сайтом* підприємства спрямована на створення оптимальної структури (наявність зручних для споживачів форм спілкування, доречну кількість сторінок, збільшення мультимедійних файлів) та якісного контенту, що має унікальний характер з визначеною частотою оновлення інформації та намаганнями збільшити кількість посилань на цей пост.

Діяльність у *соціальних медіа* напряму не пов'язана зі збільшенням відвідуваності веб-сайту, а є повноцінним інструментом інтернет-

маркетингу для ПГГ. Проте практика здійснення пошукової оптимізації показує, що саме соціальні мережі стають елементом збільшення посилань на веб-сайт підприємства та становлять значну кількість переходів на нього. Тому основними завданнями соціальних медіа, спрямованими на підвищення якості здійснення пошукової оптимізації має бути формування контенту різного типу з наявним посиланням на веб-сайт та стимулюванням його поширення.

Аналіз дає змогу сформувати уявлення про потенційного споживача готельних послуг за географічними особливостями, а отже, і визначити ті пошукові системи, на які потрібно робити акцент при реалізації пошукового маркетингу. Іншим напрямком аналізу є збір статистичних даних, що надають можливість дослідити кількість відвідувачів та конверсій, глибину перегляду та час перебування на інтернет-ресурсі, джерела переходів на веб-сайт та ін.

Одним з найважливіших напрямків пошукової оптимізації для підприємств готельного бізнесу є оптимізація у *мобільному пошуку*. Це обумовлюється постійним збільшенням мобільних інтернет-користувачів та зростанням кількості мобільних запитів у пошукових системах. Для формування адекватного сприйняття інформації мобільними інтернет-користувачами нині найвідоміша пошукова система *Google* ігнорує при формуванні результатів пошукової видачі у мобільному пошуку ті веб-сайти, які неадаптовані до мобільних пристроїв.

При формуванні позицій у мобільному пошуку необхідно враховувати, що веб-сайти мають однаково адекватно відображатися як на різних платформах та пристроях з різною розподільною здатністю. Інший напрям – це вибір самої мобільної стратегії. Практичні дослідження використання мобільного маркетингу ПГГ показують, що переважна більшість з них мають адаптовані до мобільних пристроїв інтернет-ресурси у вигляді динамічного показу чи адаптивного дизайну веб-сайту.

Висновки. Дослідження теоретичної сутності пошукового маркетингу та основних його складових у контексті визначеної сфери дає підстави стверджувати, що для підприємств готельного бізнесу найбільший пріоритет має вдосконалення механізмів здійснення пошукової оптимізації. Практичний аспект застосування пошукової оптимізації показав наявні проблеми вітчизняних готелів у застосуванні цього інструменту інтернет-маркетингу. Зокрема низькі показники загальної видимості веб-сайтів ПГГ у пошукових системах та неспроможність конкурування їх інтернет-ресурсів з інтернет-системами бронювання у небрендованому пошуку. Ці фактори суттєво зменшують показники відвідуваності веб-сайтів підприємств та обумовлюють низький відсоток конверсій на них. Авторське бачення вдосконалення цього процесу полягає у спрямуванні зусиль у чотирьох напрямках: *веб-сайт* (оптимізація структури та контенту); *соціальні медіа* (збільшення відвідуваності веб-сайту за рахунок посилань на нього у соціальних мережах на основі продукування контенту різного характеру); *аналіз* (детальне вивчення дій інтернет-користувачів на веб-сайті та таргетингу для

правильного вибору пошукових систем для оптимізації); *мобільний пошук* (необхідність адаптивності до різних платформ, розподільної здатності та вибору мобільної стратегії).

Перспектива подальших наукових досліджень полягає як у розробленні рекомендацій щодо пошукової оптимізації веб-сайтів підприємств готельного господарства, так і розвитку інтернет-маркетингу загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булгаков А. В., Сидоров В. А. Виды интернет-маркетинга. Концепт. 2016. № S9. URL : <http://e-koncept.ru/2016/76120.htm>.
2. Голишева С. О., Кириченко Т. В. Особливості використання інструментів інтернет-маркетингу на підприємстві Young Scientist. 2014. № 10. URL : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
3. Зварич Е. Відмінності прихованого маркетингу від вірусного та партизанського. Рекламодатель. 2010. № 5. С. 56–61.
4. Кучковський В. В. Застосування методів інтернет-маркетингу для аналізу web-ресурсів у межах регіону. URL : <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/31557/1/11-129-164.pdf>.
5. Лозовик Д. С. Использование инструментов интернет-маркетинга на примере сервиса "YouTube". Сибир. торг-эконом. журн. 2016. № 3 (24). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-instrumentov-internet-marketinga-na-primere-servisa-you-tube>.
6. Ілляшенко Н. С. Seo-оптимізація як сучасний інструмент інтернет-маркетингу. URL : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2012_3_63_74.pdf.
7. Іваненко Л. М. Пошуковий маркетинг як сучасний інструмент інтернет-комерції. URL : <http://jpvvs.donnu.edu.ua/article/viewFile/3734/3767>.
8. Рубель А. В. Экономическая эффективность интернет-сайтов. Предпринимательство. 2014. № 3 (180). С. 140–145.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2018.

Danylenko M. Search Engine Marketing of the hotels.

Background. *The scientific article is devoted to the actual issue of increasing the relevance of the hotel business websites through the Search Engine Marketing elements usage. Research of the theoretical and practical aspects of this process creates the basis for writing a scientific article.*

The review of scientific sources *within the defined problem has shown that foreign and domestic scientists are interested in the theoretical and practical essence of Search Engine Marketing. At the same time, we note that the question of using this tool of Internet marketing in the activities of the hotel industry is not well-researched.*

The aim *of the article is to study the theoretical essence of search engine marketing, the definition of components of website search engine optimization of websites and their impact on the update of the data, monitoring the use of search marketing by enterprises of the hotel industry, the formation of proposals for the use of search marketing in the hotel business.*

Materials and methods. *Scholarly works of scientists, official websites of hotel industry enterprises, data of Internet resources of statistics were theoretical and practical background for analytical research and presentation of the results in the article. Research within the framework of the proposed problem was conducted on the basis of generally accepted methods: abstraction, analysis and synthesis, induction and deduction.*

Results. Modern realities of the development of Internet marketing in the hotel business show that more than 70% of clicks to the company's web sites come from search engines. The research of the theoretical essence of search marketing and its main components in the context of a given sphere gives grounds to assert that improvement of the mechanisms of Search Engine Optimization is the greatest priority for the enterprises of the hotel business. The practical aspect of using search engine optimization has shown the existing problems of domestic hotels in using this internet-marketing tool. In particular, the business websites of hospitality enterprises are not able to compete with the resources of online reservation systems in an unbranded search because of low visibility of their resources in search engines. These factors determine little visits of enterprise web sites and a small percentage of conversions on them.

Conclusion. The prospect of search engine marketing in the hotel business should be focused on four areas: website (structure and content optimization); social media (increase the visits of the website due to the references to it in social networks based on the production of content of different nature); analytics (detailed study of Internet users' actions on a website and targeting for the right choice of search engines for optimization); mobile search (the need for adaptability to different platforms and the resolution and the choice of mobile strategy).

Keywords: Search Engine Marketing, Search Engine Optimization, hotel business, website, internet marketing tools.

REFERENCES

1. *Bulgakov A. V., Sidorov V. A. Vidy internet-marketinga. Koncept. 2016. № S9. URL : <http://e-koncept.ru/2016/76120.htm>.*
2. *Golysheva Je. O., Kyrychenko T. V. Osoblyvosti vykorystannja instrumentiv internet-marketyngu na pidpryjemstvi Young Scientist. 2014. № 10. URL : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.exe.*
3. *Zvarych E. Vidminnosti pryhovanogo marketyngu vid virusnogo ta party-zans'kogo. Reklamodatel'. 2010. № 5. S. 56–61.*
4. *Kuchkovs'kyj V. V. Zastosuvannja metodiv internet-marketyngu dlja analizu web-resursiv u mezhah regionu. URL : <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/31557/1/11-129-164.pdf>.*
5. *Lozovik D. S. Ispol'zovanie instrumentov internet-marketinga na primere servisa "YouTube". Sibir. torg-jekonom. zhurn. 2016. № 3 (24). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-instrumentov-internet-marketinga-na-primere-servisa-you-tube>.*
6. *Illjashenko N. S. Seo-optymizacija jak suchasnyj instrument internet-marketyngu. URL : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2012_3_63_74.pdf.*
7. *Ivanenko L. M. Poshukovyj marketyng jak suchasnyj instrument internet-komercii'. URL : <http://jpvvs.donnu.edu.ua/article/viewFile/3734/3767>.*
8. *Rubel' A. V. Jekonomicheskaja jeffektivnost' internet-sajtov. Predprinimatel'stvo. 2014. № 3 (180). S. 140–145.*

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.143:330.34

ЧУГУНОВ Ігор, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету

СОБЧУК Сергій, к. е. н., асистент кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету

ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Визначено основні засади формування бюджетної політики в системі стимулювання економічного розвитку країни. Узагальнено та систематизовано підходи до функціонування бюджетного механізму в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою. Удосконалено структурно-функціональну модель впливу бюджетної політики на соціально-економічний розвиток країни, положення щодо функціонування системи міжбюджетних відносин у частині визначення фінансової забезпеченості місцевих бюджетів, методологічні підходи до забезпечення довгострокової збалансованості бюджетної системи.

Ключові слова: бюджетна політика, бюджетне регулювання, доходи бюджету, видатки бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, міжбюджетні відносини, економічний розвиток країни.

Чугунов И., Собчук С. Формирование бюджетной политики экономического развития страны. Определены основы формирования бюджетной политики в системе стимулирования экономического развития страны. Обобщены и систематизированы подходы к функционированию бюджетного механизма в странах с развитой и трансформационной экономикой. Усовершенствованы структурно-функциональная модель влияния бюджетной политики на социально-экономическое развитие страны; положение по функционированию системы межбюджетных отношений в части определения финансовой обеспеченности местных бюджетов, методологические подходы по обеспечению долгосрочной сбалансированности бюджетной системы.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетное регулирование, доходы бюджета, расходы бюджета, дефицит бюджета, государственный долг, межбюджетные отношения, экономическое развитие страны.

© Чугунов І., Собчук С., 2018

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2018. № 3 ===== 103

Постановка проблеми. Бюджетна політика є важливою складовою державного фінансового регулювання та ефективним інструментом реалізації економічної політики країни щодо забезпечення макроекономічної рівноваги в умовах інституційних перетворень. Метою бюджетного регулювання є створення відповідного суспільного середовища для стійкого економічного зростання та формування дієвих інституційних взаємовідносин щодо визначення пріоритетів здійснення бюджетної та податкової політики, вдосконалення методологічних засад фінансово-бюджетного планування та прогнозування, розподілу та перерозподілу наявних фінансових ресурсів, ефективного контролю за їх використанням, реалізація основних завдань та стратегічних цілей суспільного розвитку. Важлива також адаптація бюджетної політики до тенденцій циклічного економічного розвитку, що передбачає формування сучасних фінансових інститутів, збалансування фіскального навантаження, утримання індикативних значень дефіциту бюджету та державного боргу при сприятливій інноваційній перебудові економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих досліджень теоретико-методологічних засад формування бюджетної політики зарубіжних вчених слід назвати праці: П. Кругмана, П. Самуельсона, В. Нордхауса, Дж. Стігліца, В. Танзі [1–4].

Питанням розвитку системи бюджетного регулювання в умовах трансформації економіки присвячено праці вітчизняних вчених: Т. Боголіб, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Лютого, А. Мазаракі, А. Максюті, В. Федосова, С. Юрія [5–11] та ін.

Разом з тим, в умовах економічних перетворень важливим є подальший розвиток інституційних засад розробки та реалізації бюджетної політики, забезпечення взаємоузгодженого використання важелів, інструментів та механізмів бюджетного регулювання з метою стимулювання економічного розвитку країни.

Мета статті – розкриття теоретичних засад та удосконалення методологічних положень формування бюджетної політики економічного розвитку країни.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічну базу дослідження становили наукові праці вітчизняних та зарубіжних економістів з питань формування та реалізації бюджетної політики економічного розвитку, її інституційного удосконалення. У роботі застосовано сукупність методів і підходів, що дало змогу реалізувати концептуальну єдність дослідження. Системний, структурний та діалектичний методи використано в процесі визначення економічної сутності бюджетної політики економічного розвитку. З використанням порівняльного, статистичного та факторного методів систематизовано підходи до функціонування бюджетного механізму в країнах з розвиненою і трансформаційною економікою. При аналізі формування дохідної та

видаткової частини бюджету застосовано логічний, економіко-математичний методи. За допомогою методів наукового абстрагування та синтезу визначено пріоритетні напрями бюджетної політики як інструменту державного фінансового регулювання. На основі методів синтезу та узагальнення удосконалено положення щодо функціонування системи міжбюджетних відносин.

Результати дослідження. Бюджетна політика є дієвим інструментом забезпечення макроекономічної стабілізації та подальшої активізації процесів економічного розвитку. Завдання бюджетного регулювання щодо формування ефективного розподілу фінансових ресурсів мають бути скоординовані із стратегічними цілями стійкого зростання економіки країни та підвищення життєвого рівня населення. Важливим є забезпечення макроекономічної стабільності, встановлення оптимальних структурних пропорцій в економіці, удосконалення соціальної політики, формування сучасних фінансових інститутів. Виходячи з мети та завдань стратегії поступального розвитку економіки, пов'язаної з підвищенням рівня ефективності її ендогенної складової, необхідно розвивати інституційні засади бюджетної політики. Бюджетне регулювання визначає обсяги первинного розподілу валового внутрішнього продукту, впливає на структуру заощаджень та динаміку боргових зобов'язань, виступає дієвим засобом вирішення основних завдань суспільного розвитку та має стати інструментом реалізації внутрішнього потенціалу економічного зростання.

На основі дослідження та узагальнення основних трактувань поняття *бюджетна політика* можна виокремити основні підходи: *цільовий* – сукупність цілей, заходів та завдань бюджетного регулювання для забезпечення економічного та соціального розвитку країни; *інституційний* – сукупність інституційних компонентів бюджетного середовища. Таким чином, економічна сутність бюджетної політики розвитку як інструменту державного фінансового регулювання суспільних відносин полягає у взаємодії інституційних, економічних складових бюджетної системи та фінансової архітекτονіки, що в процесі розробки основних напрямів формування та використання бюджетних коштів створює умови для досягнення тактичних та стратегічних цілей держави. До *системи бюджетного регулювання* належать дохідна та видаткова частина бюджету, дефіцит бюджету, прямий та гарантований державний борг, система міжбюджетних відносин, податкова та митна політика, екзогенні та ендогенні фактори економічного середовища та взаємозв'язки між ними.

Доцільним є підвищення ступеня координації між складовими бюджетної політики з метою забезпечення фінансової стабільності та економічного зростання. Активізація структурних змін в економіці передбачає застосування збалансованого підходу до функціонування бюджетної системи. Бюджетна політика має адаптивно реагувати на

економічну циклічність за необхідності утримання індикативних значень дефіциту бюджету та державного боргу. Підвищення ефективності бюджетних видатків потребує узгодження цілей бюджетних програм з пріоритетами соціально-економічного розвитку країни, використання ефектних форм державної фінансової підтримки. Особливого значення набувають питання запровадження системи середньострокового та стратегічного бюджетного планування. Доцільним є проведення інституційних змін фінансового забезпечення соціального захисту, поглиблення страхових принципів пенсійної системи, підвищення дієвості контролю та аудиту використання бюджетних коштів, що обумовлює необхідність подальшого розвитку його методологічних засад, удосконалення критеріїв оцінки ступеня досягнення запланованих цілей та завдань головних розпорядників бюджетних коштів.

Значення бюджетної політики економічного розвитку уособлюється через структурно-функціональну модель, яка ґрунтується на сукупності фінансових взаємозв'язків та інституційному поєднанні складових податкової, митної, боргової політики та системи міжбюджетних відносин, використанні інструментів забезпечення макроекономічної стабільності. Використання цієї моделі дає змогу підвищити ефективність управління фінансовими ресурсами країни та сформулювати стимули для довгострокової збалансованості системи державних фінансів. Цілями бюджетного регулювання виступають згладжування циклічних коливань економіки, зростання показників реального валового внутрішнього продукту та національного доходу, помірні темпи інфляції та повна зайнятість населення [10].

В умовах рецесії та уповільнення темпів зростання світової економіки заходи бюджетної політики, які реалізуються у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою, спрямовані на стимулювання внутрішнього попиту. Пріоритетними заходами бюджетно-податкової політики є: зниження показників структурного дефіциту бюджету та державного боргу, оптимізація бюджетних видатків, підвищення фіскальної ефективності податкової системи, посилення дієвості механізму бюджетного планування та прогнозування, реалізація системних заходів щодо підвищення рівня поточної ліквідності фінансової системи, викупу у фінансових інститутів проблемних активів для поліпшення стану їх балансів та розширення можливостей кредитування економіки, здійснення державних інвестицій у капітал фінансових інституцій. Можливості бюджетної політики щодо стимулювання економіки обмежені, тому одночасно проводяться структурні зміни системи державних фінансів та посилюється вплив дивергентних факторів на економічні процеси.

Фіскальна консолідація в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою проводиться з метою підвищення стійкості державних фінансів та являє собою комплекс заходів, що здійснюються для

збільшення доходів бюджету та оптимізації видатків бюджету шляхом реалізації структурної перебудови бюджетно-податкової системи. Потребує покращання циклічно скоригований баланс бюджету, що в середньостроковій перспективі дасть змогу забезпечити стабільне економічне зростання, підвищити рівень зайнятості населення. Заходи щодо фінансового регулювання бюджетної системи спрямовано на збалансування обсягів доходів і видатків сектора загального державного управління, доходів, що надходять до бюджетної системи, та державних цільових фондів, оптимізацію обсягів та покращання структури бюджетних видатків, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, зменшення навантаження прямого і гарантованого державною боргу на бюджетну систему країни. Більшість країн світу протягом останніх років дотримуються політики жорсткої економії бюджетних коштів, бюджетної дисципліни, прозорості бюджету, що сприяє зменшенню боргових зобов'язань, дефіциту бюджету. Низка країн використовують дієві механізми інтеграції коротко-, середньо- і довгострокового бюджетного планування [12].

Застосування заходів фіскальної консолідації у країнах Євро-союзу надало можливість зменшити бюджетний дефіцит, що включає запозичення консолідованого сектора загального державного управління з 4.18 % валового внутрішнього продукту у 2007–2011 рр. до 2.92 % – у 2012–2016 рр. При цьому відбулося зростання обсягів державного боргу на 14.74 % за 2012–2016 рр. Вагому роль у цьому процесі відіграє коригування величини бюджетного дефіциту й обсягів державного боргу країни, що дає змогу формувати виважену стратегію управління державними фінансами.

Вітчизняна бюджетна політика характеризується структурним удосконаленням інституційної системи та адаптацією до внутрішніх та зовнішніх тенденцій економічного середовища. Важливим у цьому аспекті є використання бюджету як інструменту регулювання суспільного розвитку. Система формування бюджету має бути збалансованою у середньо- та довгостроковому періодах. Доцільно удосконалити інституційне середовище і фінансовий інструментарій планування та прогнозування бюджетних показників. Сучасний етап розвитку потребує переосмислення сутності системи формування бюджету у процесі регулювання економічних процесів з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду формування бюджетної політики як вагомого інструменту впливу на економічне зростання.

За 1996–2016 рр. частка доходів державного бюджету у ВВП становила 21.97 %, у той час як частка доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) була на рівні 7.90 % (табл. 1). Це свідчить про вагоме значення доходів бюджету в процесі формування бюджетної політики країни. Зменшення податкових надходжень бюджету, зумовлене зниженням податкових ставок, збільшенням

податкових пільг та уповільненням економічної активності, що потребує пошуку та використання додаткових фінансових ресурсів. В умовах обмеження фіскального простору та відновлення національної економіки особливої актуальності набувають питання удосконалення системи формування неподаткових доходів державного бюджету. Пріоритетним завданням фінансового регулювання є своєчасне збалансування фінансових ресурсів відповідно до вимог і потреб суспільного розвитку, при цьому доцільно розробити обґрунтований комплекс заходів, спрямованих на підвищення дієвості перерозподільчої функції бюджетної системи.

Таблиця 1

**Частка основних показників бюджетної політики України
у ВВП за 1996–2016 рр., %**

Показники	1996–2000	2001–2005	2006–2010	2011–2016	1996–2016
Доходи зведеного бюджету України, у тому числі:	29.90	27.88	30.50	31.20	29.87
державний бюджет	18.92	20.90	23.49	24.57	21.97
місцеві бюджети (без врахування міжбюджетних трансфертів)	10.98	6.98	7.01	6.63	7.90
Видатки зведеного бюджету України, у тому числі:	32.78	28.72	33.03	34.03	32.14
державний бюджет	21.92	21.78	25.95	27.75	24.35
місцеві бюджети (без врахування міжбюджетних трансфертів)	10.86	6.94	7.08	6.28	7.79
Дефіцит бюджету	2.88	0.84	2.53	2.83	2.27
Державний борг, у тому числі:	42.00	28.60	24.34	57.28	38.05
прямий	33.60	23.90	18.10	47.65	30.81
гарантований	8.40	4.70	6.24	9.63	7.24

Джерело: розраховано авторами на основі даних Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Бюджетна політика у сфері доходів має ґрунтуватися на підходах, спрямованих на досягнення фінансово-економічної збалансованості та дієвості економічних перетворень, що в умовах посилення процесів глобалізації зумовлює трансформації структури та обсягу дохідної частини бюджету. Від ступеня оптимальності співвідношень між складовими бюджетної системи залежить рівень ефективності бюджетного регулювання та його впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни. Середнє значення частки доходів зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті за період 1996–2016 рр. становить 29.87 %, у тому числі у 1996–2000 рр. – 29.90 %, 2001–2005 рр. – 27.88 %, 2006–2010 рр. – 30.5 %, 2011–2016 рр. – 31.2 %. Середній показник частки податкових надходжень у ВВП України у 2002–2016 рр. становив 23.12 %, у загальній структурі доходів зведеного бюджету – 76.5 %, що свідчить про вагомий роль податкової системи в бюджетному регулюванні економічного розвитку. Важливим є удо-

сконалення податкової та митної політики, що передбачає формування прозорої та стабільної системи фінансових відносин, яка забезпечуватиме виконання дохідної частини бюджету в коротко- та середньостроковому періодах.

Спостерігається тенденція до зростання частки видатків зведеного бюджету у ВВП, середнє значення якої за 1996–2016 рр. становить 32.14 %, у тому числі у 1996–2000 рр. – 32.78, 2001–2005 рр. – 28.72, 2006–2010 рр. – 33.03, 2011–2016 рр. – 34.03 %. З метою створення передумов для стійкого економічного зростання, яке базуватиметься на інноваційно-інвестиційній основі, важливим є удосконалення системи середньо- та довгострокового бюджетного планування та прогнозування, визначення раціонального обсягу та структури видатків бюджету, забезпечення ефективного їх впливу на соціально-економічний розвиток країни. Доцільним є збільшення видаткової частини бюджету в періоди економічного спаду з врахуванням використання обґрунтованого показника дефіциту бюджету. Зростає середнє значення частки видатків бюджету на обслуговування державного боргу у ВВП, що у 2012–2016 рр. становив 3.22 %. Зазначене відображає необхідність здійснення виваженої бюджетної політики в системі регулювання бюджетних видатків, у тому числі упорядкування боргової політики щодо збалансування державного бюджету, розроблення середньострокової боргової стратегії з урахуванням впливу фінансово-економічних чинників. В умовах економічних перетворень вагомим є використання бюджетного дефіциту як інструменту стимулювання економічного розвитку з врахуванням економічної циклічності.

Реалізація системних заходів бюджетної політики щодо дохідної та видаткової частин бюджету, реструктуризації боргових зобов'язань дозволили покращити динамічну бюджетну збалансованість. Обсяг дефіциту державного бюджету у ВВП у 2011–2016 рр. становив 2.83 %. Певне збільшення бюджетного дефіциту в умовах відновлення економічного зростання, стимулююча бюджетна політика нададуть можливість підвищити економічну активність в країні.

На сучасному етапі розвитку економічної системи механізм міжбюджетних відносин знаходиться в процесі інституційних перетворень, що зумовлено потребами вирішення основних питань соціального та економічного забезпечення адміністративно-територіальних одиниць та країни в цілому, зменшення ступеню дисбалансів у розвитку територіальних громад через підвищення ефективності системи регулювання фінансовими ресурсами місцевого самоврядування.

Середнє значення частки дохідної частини місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів у ВВП за 1996–2016 рр. становить 13.9 %, у тому числі у 1996–2000 рр. – 13.78, у 2001–2005 рр. – 12.24, у 2006–2010 рр. – 14.58, у 2011–2016 рр. – 15 %. При цьому частка міжбюджетних трансфертів у структурі їх доходів за відповідний

період становить 43.17 % та має тенденцію до зростання. Забезпечення принципів ефективного функціонування бюджетної системи на рівні місцевого самоврядування визначає необхідність збільшення джерел формування доходів місцевих бюджетів та здійснення їх видаткових повноважень відповідно до бюджетних програм економічного розвитку. Важливою є інтенсифікація процесів бюджетної децентралізації та раціональне використання системи вирівнювання податкоспроможності територій, що дозволить підвищити фінансову самостійність місцевих бюджетів.

Для реалізації принципів ефективного функціонування бюджетної системи на місцевому рівні необхідно забезпечити належне фінансування відповідних суспільних потреб, виходячи із основних соціально-економічних завдань територій та країни на основі дієвого бюджетного планування та результативного використання бюджетних коштів. Створення належних фінансових умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень, формування збалансованої системи їх фінансового забезпечення потребує відповідних підходів до визначення пріоритетів бюджетної політики щодо взаємовідносин державного та місцевих бюджетів. Ефективним напрямом розвитку та удосконалення системи бюджетного вирівнювання є використання показників податкоспроможності території. Доцільним є запровадження відповідних стандартів фінансового забезпечення місцевого самоврядування, досягнення оптимального рівня розподілу фінансових ресурсів між державним та місцевими бюджетами з метою підвищення рівня фінансової спроможності, зміцнення податкового потенціалу адміністративно-територіальних одиниць, удосконалення системи планування показників місцевих бюджетів та їх прогнозування на середньострокову перспективу [13].

Досягнення ефективності бюджетного регулювання потребує узгодження цілей, завдань та інструментів фінансово-економічного планування та прогнозування, підвищення якості механізму визначення індикативних значень результативних показників бюджетних програм економічного розвитку. Вагомим інструментом забезпечення стійкості та стабільності функціонування економіки країни є *бюджетна стратегія*, яка дозволяє сформувати умови для сталого економічного зростання, модернізації економіки і соціальної сфери, підвищити рівень і якість життя населення, забезпечити досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни. Важливого значення набуває необхідність формування бюджетної стратегії країни на основі врахування впливу екзогенних та ендогенних факторів економічного розвитку.

Пріоритетними завданнями у бюджетній сфері мають бути підвищення ефективності бюджетної політики, впровадження стимулюючих заходів, спрямованих на активізацію економічної діяльності. Реалізація бюджетної стратегії в умовах економічних перетворень передбачає створення передумов для економічного зростання на основі

розвитку системи фінансово-економічних відносин, ефективного управління державними фінансами, забезпечення узгодженості фіскальної та економічної політики, соціального і економічного розвитку країни на основі середньострокового бюджетного планування, прозорості та реалістичності формування бюджетів всіх рівнів, дієвості контролю та аудиту ефективності використання бюджетних коштів. З метою посилення результативності бюджетної політики важливим є впровадження підходів до забезпечення довгострокової збалансованості бюджетної системи, які ґрунтуються на основі зменшення показників структурного дефіциту бюджету та боргового навантаження на бюджет, підвищення фіскальної ефективності податкової системи, що з урахуванням раціональної політики в системі формування бюджетних видатків дозволить сформувати дієвий інструментарій економічного розвитку країни.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів вагомим завданням бюджетної стратегії є спрямування видатків на пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку країни, обґрунтування цілей, завдань та принципів бюджетної політики, узгодження фінансових можливостей бюджету щодо їх реалізації в межах бюджетних періодів. Динамічна трансформація економічної системи визначає необхідність збалансування бюджетів усіх рівнів з урахуванням циклічних коливань реального валового внутрішнього продукту, індексу споживчих цін, державного боргу, валютного курсу. Доцільно формувати бюджетну політику на засадах стабільності, передбачуваності податкового регулювання, обмеження бюджетного дефіциту та державного боргу, своєчасного прогнозування основних фінансово-економічних показників, що покладені в основу бюджетного планування.

Регулювання дефіциту бюджету необхідно здійснювати з урахуванням динаміки значень показників фінансової та боргової стійкості країни. Важливим є формування прогнозних показників бюджетного дефіциту на засадах макроекономічної стабільності, обґрунтованості обсягу та структури джерел фінансування дефіциту бюджету. В умовах економічних перетворень доцільно використовувати дефіцит бюджету як інструмент стимулювання економічного розвитку. У період економічного зростання важливим є зменшення його рівня або формування бюджету із профіцитом. Рівень дефіциту бюджету впливає на збільшення показника інфляції, стан фінансового ринку, показники державного боргу, тому доцільно застосовувати механізм дефіцитного фінансування, спрямованого на досягнення відповідної результативності економіки та реалізацію довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни [2].

Важливим є встановлення зв'язку річного та середньострокового бюджетного планування, розвиток програмно-цільового методу бюджетування з врахуванням змін прожиткового мінімуму, тарифів на енергоносії, інших показників, необхідних для планування видатків за бюджетними програмами, термін виконання яких більше одного року.

Визначальним у цьому напрямі є підвищення ефективності бюджетних видатків, що відбуватиметься на основі визначення їх пріоритетності та оцінки ступеня досягнення очікуваних результатів. Важливим напрямом формування бюджетів економічного розвитку країни є підтримка інноваційних та енергозберігаючих інвестиційних проєктів, підвищення частки капітальних витрат у державному та приватному секторах економіки.

З метою забезпечення стійкого економічного зростання доцільним є визначення основних засад формування бюджетної політики в системі економічного розвитку країни, які полягають у поєднанні складових адаптивної інституційної архітектури бюджетної системи та інструментів фіскального регулювання, оптимізації структури доходів і видатків бюджету, системи міжбюджетних відносин й середньострокового бюджетного планування та прогнозування на основі встановлення взаємозв'язку між тенденціями фінансової глобалізації та пріоритетами державної фінансової політики.

Вагомим значення набувають питання системного вдосконалення механізмів взаємодії між бюджетною, податковою, митною, борговою та грошово-кредитною політикою. З метою досягнення синергетичного ефекту розвитку фінансових інститутів, які здійснюють бюджетне регулювання, необхідно забезпечити координацію цілей та завдань усіх учасників бюджетного процесу. Дієвим є використання програмно-цільового методу планування бюджету, що дозволить відстежувати ефективність і результативність використання бюджетних коштів шляхом проведення моніторингу та оцінки виконання бюджетних програм. В умовах економічних перетворень доцільним є використання інструментів бюджетно-податкового регулювання, що дасть змогу забезпечити макроекономічну стабілізацію та сформуванню позитивний вплив на економічне зростання. Вагомим є підвищення регуляторного потенціалу податкового механізму в процесі стимулюванні внутрішнього попиту, інвестиційного клімату, інституційних перетворень бюджетної системи. Утримання рівня державного боргу в межах прийнятних для сталого економічного розвитку та забезпечення платоспроможності держави передбачає оптимізацію його обсягів, структури, джерел обслуговування. Доцільним є удосконалення механізму залучення та використання зовнішніх фінансових ресурсів, розробка довгострокової стратегії управління державним боргом.

Пріоритетним завданням державних органів управління та місцевого самоврядування є зміцнення фінансово-економічного потенціалу територій, що потребує запровадження системи ефективного бюджетного регулювання, визначення пріоритетів бюджетної політики у сфері міжбюджетних відносин, оптимального поєднання місцевих та загальнодержавних інтересів. Важливим завданням бюджетного механізму є трансформація бюджетних ресурсів у чинник економічного зростання.

Бюджетні кошти повинні бути важливим джерелом інвестицій, що сприятиме підвищенню рівня суспільного розвитку. Вагомі підходи до інституційних перетворень системи бюджетного регулювання як складової соціально-економічного розвитку країни сприятимуть підвищенню ефективності функціонування державних і місцевих фінансів. Бюджетна політика є одним з дієвих інструментів впливу на динаміку та якісний рівень соціально-економічного розвитку країни. Використання інструментів та важелів бюджетного механізму має здійснюватись з урахуванням впливу сукупності економічних, інституційних та соціальних факторів.

Висновки. Бюджетна політика як інструмент державного регулювання економічного розвитку полягає в реалізації низки фінансових заходів з метою досягнення відповідних соціально-економічних цілей розвитку країни, з врахуванням необхідності оптимізації управління державними фінансами, зменшення рівня дефіциту бюджету й темпів зростання державного боргу, підвищення ефективності фіскального регулювання, розробки планів та прогнозів основних бюджетних показників, забезпечення інноваційного спрямування наявних бюджетних коштів та проведення контролю за їх використанням. Важливим є удосконалення механізму бюджетного регулювання для стимулювання зайнятості населення, сукупного попиту, підвищення дієвості системи державного інвестування, проведення відповідної соціальної політики, виходячи з трансформаційних перетворень економіки.

За умов структурних економічних перетворень та посилення інтеграційних процесів, інституційна модернізація бюджетної політики передбачає необхідність формування розвиненої архітекtonіки фінансових відносин. Важливе місце в моделі інституційної архітекtonіки бюджетного процесу посідають адаптивні інструменти реалізації бюджетного регулювання, які є сукупністю заходів, що координують діяльність державних органів управління та визначають пріоритети їх функціонування. Процес інтеграції бюджетних моделей суспільного розвитку визначає необхідність комплексного поєднання інструментів бюджетного планування та прогнозування, бюджетного регулювання, внутрішнього фінансового контролю, моніторингу виконання бюджету. Доцільним є формування інституційних засад транспарентності бюджетного процесу, критеріїв бюджетно-податкової прозорості, що забезпечить належний рівень державного фінансового контролю та аудиту за ефективністю здійснення бюджетних видатків.

Довгострокова збалансованість бюджету характеризує показники виконання дохідної та видаткової частини бюджету, частку дебіторської та кредиторської заборгованості зведеного, державного та місцевих бюджетів у загальній сумі видаткової частини відповідного бюджету, рівень податкового навантаження на економічну систему, фінансування дефіциту бюджету та державного боргу. Рівень збалан-

сованості бюджетного регулювання впливає як одночасно, так і з лагами у часі на інтегрований показник запасу стійкості бюджетної системи, що відображає можливість своєчасного виконання фінансових зобов'язань державними органами управління та місцевого самоврядування. Важливим є розробка обґрунтованих засад перерозподілу валового внутрішнього продукту через бюджетну систему, визначення пріоритетних напрямів використання бюджетних коштів та реалізація низки заходів щодо досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Krugman P. R.* The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. WW Norton, 2008. 224 p.
2. *Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д.* Экономика. 18-е изд. ; пер.с англ. М. : Вильямс, 2010. 1360 с.
3. *Stiglitz J., Ocampo J. A., Spiegel S., et.al.* Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development. Oxford : Oxford University Press, 2006. 352 p.
4. *Tanzi V.* Fiscal policies in economies in transition. Washington DC : International Monetary Fund, 2004. 359 p.
5. *Боголіб Т. М.* Бюджетна система України: нова реальність та глобальні виклики. Економічний часопис-XXI. 2016. № 1–2. С. 41–43.
6. *Лисяк Л. В., Гриценко О. В., Качула С. В. та ін.* Бюджетна складова реалізації домінуючих напрямів суспільного розвитку : монографія ; за ред. Л. В. Лисяк. Д. : ДДФА, 2015. 396 с.
7. *Лук'яненко І., Сидорович М.* Бюджетно-податкова політика України: нові виклики : монографія. Київ : НаУКМА, 2014. 229 с.
8. *Лютій І. О., Мороз П. А.* Суперечності процесів фінансіалізації та їх вплив на економічне зростання в Україні. Економіка України. 2014. № 4. С. 29–39.
9. *Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін.* Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
10. *Максюта А. А., Чугунов І. Я.* Бюджетна складова суспільного розвитку. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2012. № 3. С. 45–54.
11. *Теорія фінансів ; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія.* Київ : Центр учбов. л-ри, 2010. 576 с.
12. *Павелко А. В., Чугунов І. Я.* Бюджетна політика економічного розвитку. Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2015. № 2. С. 64–73.
13. *Chuginov I. Y., Makogon V. D.* Budget policy under economic transformation. Economic Annals-XXI. 2016. № 3–4 (2). P. 66–69.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2018.

Chuginov I., Sobchuk S. Formation of budget policy for the economic development of the country.

Background. Budget policy is an important component of state financial regulation and an effective instrument for realizing the country's economic policy to ensure macroeconomic equilibrium in the context of institutional transformations. Adaptation of the fiscal policy to trends of cyclical economic development, which involves the formation of modern financial institutions, the balancing of fiscal burden, the maintenance of indicative values of the budget deficit and public debt, while contributing to the innovative restructuring of the economy, is an extremely important task.

The **aim** of the paper is to reveal the theoretical foundations and improve the methodological provisions for the formation of the budget policy of the country's economic development.

Materials and methods. In the paper, a set of methods and approaches has been implemented, which allowed to realize the conceptual unity of the research, in particular system and structural, comparative and factor analysis, historical and logical, methods of scientific abstraction, synthesis and functional analysis.

Results. The basic principles of fiscal policy formation in the system of stimulating economic development of the country have been determined. Approaches to the functioning of the budget mechanism in countries with a developed and transformational economy have been generalized and systematized. The structural and functional model of the impact of fiscal policy on the country's socio-economic development, the situation regarding the functioning of the system of intergovernmental fiscal relations in determining the financial security of local budgets, methodological approaches to ensuring long-term balance of the budget system have been improved.

Based on the goals and objectives of the strategy of steady economic development associated with increasing the level of its endogenous component, it is necessary to develop the institutional foundations of fiscal policy. Budget regulation determines the volume of primary distribution of GDP, affects the structure of savings and the dynamics of debt obligations, acts as an effective means of solving the main tasks of social development and should become an instrument for realizing the internal potential of economic growth.

It is important to develop the substantiated principles for the redistribution of GDP through the budget system, the definition of priority areas for the use of budget funds and the implementation of a number of measures to achieve the strategic goals of socio-economic development of the country.

Conclusion. In the context of structural economic reforms and strengthening of integration processes, the institutional modernization of fiscal policy implies the need for a well-developed architectural structure of financial relations. Adaptive tools for the implementation of budget regulation, which are a set of measures that coordinate the activities of government bodies and determine the priorities of their functioning, occupy an important place in the model of the institutional architectonics of the budget process. The process of integration of budget models of social development determines the need for an integrated combination of budget planning and forecasting tools, budget regulation, internal financial control, and monitoring of budget execution. It is advisable to form the institutional framework for the transparency of the budget process, the criteria for fiscal transparency, which will ensure an adequate level of public financial control and audit on the efficiency of budget expenditures.

Keywords: fiscal policy, budgetary regulation, budget revenues, budget expenditures, budget deficit, state debt, intergovernmental relations, economic development of the country.

REFERENCES

1. *Krugman P. R.* The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. WW Norton, 2008. 224 p.
2. Samujel'son Pol Je., Nordhaus Vil'jam D. *Jekonomika*. 18-e izd. ; per.s angl. M. : Vil'jams, 2010. 1360 s.
3. *Stiglitz J., Ocampo J. A., Spiegel S., et.al.* Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development. Oxford : Oxford University Press, 2006. 352 p.
4. *Tanzi V.* Fiscal policies in economies in transition. Washington DC : International Monetary Fund, 2004. 359 p.

5. *Bogolib T. M.* Bjudzhetna systema Ukrainy: nova real'nist' ta global'ni vyklyky. Ekonomichnyj chasopys-HHI. 2016. № 1–2. S. 41–43.
6. *Lysjak L. V., Grycenko O. V., Kachula S. V.* ta in. Bjudzhetna skladova realizacii' dominantnyh naprtjamiv suspil'nogo rozvytku : monografija ; za red. L. V. Lysjak. D. : DDFA, 2015. 396 s.
7. *Luk'janenko I., Sydorovych M.* Bjudzhetno-podatкова polityka Ukrainy: novi vyklyky : monografija. Kyi'v : NaUKMA, 2014. 229 s.
8. *Ljutyj I. O., Moroz P. A.* Superechnosti procesiv finansializacii' ta i'h vplyv na ekonomichne zrostantnja v Ukraini. Ekonomika Ukrainy. 2014. № 4. S. 29–39.
9. *Chugunov I. Y., Pavelko A. V., Kanjeva T. V.* ta in. Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' : monografija ; za zag. red. A. A. Mazaraki. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2015. 376 s.
10. *Maksjuta A. A., Chugunov I. Ja.* Bjudzhetna skladova suspil'nogo rozvytku. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2012. № 3. S. 45–54.
11. *Teorija finansiv ;* za red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija. Kyi'v : Centr uchbov. l-ry, 2010. 576 s.
12. *Pavelko A. V., Chugunov I. Ja.* Bjudzhetna polityka ekonomichnogo rozvytku. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2015. № 2. S. 64–73.
13. *Chugunov I. Y., Makogon V. D.* Budget policy under economic transformation. Economic Annals-XXI. 2016. № 3–4 (2). P. 66–69.

УДК 336.143:336.22(477)

ПАСІЧНИЙ Микола, к. е. н., доцент кафедри фінансів
Київського національного
торгівельно-економічного університету

ФІСКАЛЬНА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ*

Висвітлено та розвинуто теоретико-методологічні підходи до визначення фіскальної результативності та ефективності податкової системи. Проведено оцінювання податкового навантаження на працю та споживання у 2001–2017 рр., здійснено компаративний аналіз значень відповідних показників в Україні та країнах-членах ЄС. Ідентифіковано основні фактори, які впливають на фіскальну значимість ПДВ, акцизного податку, податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб.

Ключові слова: фіскальна ефективність, податкова система, податкова політика, податки на споживання, податки на працю, імпліцитні ставки, тіньова економіка.

Пасечный Н. Фискальная результативность налоговой системы Украины. Раскрыты и развиты теоретико-методологические подходы к определению фискальной результативности и эффективности налоговой системы. Проведена оценка

*Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Стратегія управління державними фінансами в умовах економічних перетворень" (номер державної реєстрації 0117U000505)

5. *Bogolib T. M.* Bjudzhetna systema Ukrainy: nova realnist' ta global'ni vyklyky. Ekonomichnyj chasopys-HHI. 2016. № 1–2. S. 41–43.
6. *Lysjak L. V., Grycenko O. V., Kachula S. V.* ta in. Bjudzhetna skladova realizacii' dominantnyh naprtjamiv suspil'nogo rozvytku : monografija ; za red. L. V. Lysjak. D. : DDFA, 2015. 396 s.
7. *Luk'janenko I., Sydorovych M.* Bjudzhetno-podatкова polityka Ukrainy: novi vyklyky : monografija. Kyi'v : NaUKMA, 2014. 229 s.
8. *Ljutij I. O., Moroz P. A.* Superechnosti procesiv finansializacii' ta i'h vplyv na ekonomichne zrostantnja v Ukraini. Ekonomika Ukrainy. 2014. № 4. S. 29–39.
9. *Chugunov I. Y., Pavelko A. V., Kanjeva T. V.* ta in. Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' : monografija ; za zag. red. A. A. Mazaraki. Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2015. 376 s.
10. *Maksjuta A. A., Chugunov I. Ja.* Bjudzhetna skladova suspil'nogo rozvytku. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2012. № 3. S. 45–54.
11. *Teorija finansiv* ; za red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija. Kyi'v : Centr uchbov. l-ry, 2010. 576 s.
12. *Pavelko A. V., Chugunov I. Ja.* Bjudzhetna polityka ekonomichnogo rozvytku. Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. 2015. № 2. S. 64–73.
13. *Chugunov I. Y., Makogon V. D.* Budget policy under economic transformation. Economic Annals-XXI. 2016. № 3–4 (2). P. 66–69.

УДК 336.143:336.22(477)

ПАСІЧНИЙ Микола, к. е. н., доцент кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету

ФІСКАЛЬНА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ*

Висвітлено та розвинуто теоретико-методологічні підходи до визначення фіскальної результативності та ефективності податкової системи. Проведено оцінювання податкового навантаження на працю та споживання у 2001–2017 рр., здійснено компаративний аналіз значень відповідних показників в Україні та країнах-членах ЄС. Ідентифіковано основні фактори, які впливають на фіскальну значимість ПДВ, акцизного податку, податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб.

Ключові слова: фіскальна ефективність, податкова система, податкова політика, податки на споживання, податки на працю, імпліцитні ставки, тіньова економіка.

Пасечный Н. Фискальная результативность налоговой системы Украины. Раскрыты и развиты теоретико-методологические подходы к определению фискальной результативности и эффективности налоговой системы. Проведена оценка

*Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Стратегія управління державними фінансами в умовах економічних перетворень" (номер державної реєстрації 0117U000505)

© Пасічний М., 2018

налоговой нагрузки на труд и потребление в 2001–2017 гг., осуществлен компаративный анализ значений соответствующих показателей в Украине и странах-членах ЕС. Идентифицированы основные факторы, влияющие на фискальную значимость НДС, акцизного налога, налога на прибыль, налога на доходы физических лиц.

Ключевые слова: фискальная эффективность, налоговая система, налоговая политика, налоги на потребление, налоги на труд, имплицитные ставки, теневая экономика.

Постановка проблеми. Податкова політика країни передусім спрямована на забезпечення достатніх надходжень до бюджету для виконання державою своїх функцій та завдань. Використання фіскального механізму має відбуватись у спосіб, що не знижує довіру економічних агентів до податкової системи, уповноважених владних органів та держави як суспільного інституту. Практика "добровільної" авансової сплати податків, несвоєчасного бюджетного відшкодування чи високого рівня податкового навантаження, що стримує ділову та інвестиційну активність підприємництва, може забезпечити виконання поставленого індикативного плану бюджетних надходжень, однак суперечить принципу ефективності. Проблематика підвищення результативності державної податкової політики є актуальною для представників різних наукових шкіл, практиків та суспільства в цілому. Доцільним є визначення фіскальної ефективності податкової системи з урахуванням структури оподаткування, оцінки впливу інструментів податкового регулювання на рівень тіньової економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні та практичні аспекти визначення критеріїв ефективності оподаткування ґрунтовно досліджені М. Вайнцірлем, Н. Менк'ю, Д. Яганом, Д. Слемродом, Дж. Стігліцом, Т. Пікетті, Е. Сайзом, С. Стентчевою [1–4]. Питанням формування і реалізації податкової політики країни присвячено праці українських учених: Ю. Іванова, А. Крисоватого, В. Мельника, А. Соколовської, І. Чугунова, К. Швабія [5–10]. Оцінювання фіскальної ефективності податків знайшли своє відображення у працях Т. Коляди, А. Чуркіної, Л. Сідельникової, Д. Серебрянського, А. Скрипника, Г. Римар [11–14].

Водночас, на сучасному етапі розвитку важливим та актуальним є підвищення рівня обґрунтованості формування державної податкової політики в контексті забезпечення умов для зростання обсягів податкових надходжень та мінімізації деструктивного впливу на ділову активність. Питання визначення рівня фіскальної результативності та ефективності податкової системи для реалізації наведених завдань є недостатньо висвітленими. Пропонується розглянути підходи до оцінювання фіскальної результативності податків з урахуванням особливостей структури оподаткування національної економіки.

Метою статті є дослідження та поглиблення підходів до оцінки фіскальної результативності вітчизняної податкової системи в контексті розвитку податкових взаємовідносин економічних агентів та держави.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблеми, що розглядається. Її багатоаспектний характер обумовив застосування сукупності методів і підходів, що дало змогу забезпечити концептуальну єдність дослідження. Застосовано діалектичний, системний та структурний підходи, методи факторного аналізу, аналітичної оцінки, економіко-математичного моделювання, узагальнення, наукового абстрагування.

Результати дослідження. Фіскальна ефективність може бути визначена як відношення абсолютного обсягу надходжень податків до витрат на їх адміністрування. Економічний зміст отриманого результату показує, яку суму коштів витрачає держава на забезпечення надходжень одиниці грошових ресурсів до бюджету у вигляді податків [14, с. 225]. Таким чином, ефективність фіскальної функції податкової системи полягає в максимізації податкових надходжень та мінімізації витрат на їх одержання. Виходячи з наведеного, цей підхід не враховує циклічну компоненту економічного розвитку, на стадії піднесення фіскальна ефективність постійно зростатиме навіть без відчутних інституційних змін адміністрування податків та високого рівня тіньової економіки. Зазначений факт стане приводом для владних інституцій наголошувати на відчутному покращанні ситуації у бюджетній сфері та вдосконаленні фіскального механізму без реальних на це підстав. Існує також думка [15], що одним з критеріїв фіскальної ефективності є рівень фактичного виконання плану податкових надходжень до бюджету. Разом з тим, доцільною є оцінка впливу інфляційного чинника на формування бюджетних доходів. Адже з перевищенням фактичного значення інфляції над плановим надходження від податків на споживання будуть вищими, ніж прогнозувалося, і формально буде одержано позитивний результат щодо ефективності. Крім того, існують ризики певного заниження планових показників дохідної частини бюджету з метою їх перевиконання. Порівняння фактичного обсягу сплачених податкових надходжень до бюджету із потенційно можливим з урахуванням комплексу наукових методів є більш достовірним критерієм оцінки фіскальної ефективності, що відображено за допомогою *формули*. Відхилення між цими показниками відобразатиме вплив таких інституційних факторів, як обсяг тіньової економіки, ухилення від оподаткування, стан дотримання податкового законодавства, дієвість системи адміністрування податків.

Є. Балацький виділяє два основних аспекти аналізу фіскальної ефективності – з точки зору впливу інструментів податкової політики на виробничу активність економічної системи та наповнення дохідної частини державного бюджету [15]. Дослідник наголошує, що часто результати зазначених оцінок вступають у певне протиріччя, коли при

високій фіскальній ефективності за першим критерієм можуть бути одержані діаметрально відмінні значення наведеного показника за другим, що ускладнює процес формування загального висновку оцінювання.

$$\begin{cases} TP_j = \frac{FT_j}{PT_j} \\ PT_j = tr_j \cdot b_j \end{cases},$$

де TP_j – індекс податкового потенціалу j -го податку;
 FT_j – фактичні надходження j -го податку до бюджету;
 PT_j – потенційні надходження j -го податку до бюджету;
 tr_j – середня ставка j -го податку;
 b_j – база оподаткування j -го податку.

Ефективність фіскальної функції податкової системи є багатоаспектною категорією, яка поєднує критерії обсягу мобілізованих податкових надходжень до бюджету (в абсолютних та відносних показниках) та частки прихованої бази оподаткування, що є складовою тіньової економіки. Як наслідок відбувається завищення відношення сплачених податків до ВВП. Тіньова економіка знижує ефективність фіскальної політики країни, здійснює перерозподіл податкового навантаження, що уповільнює темпи економічного зростання та стримує зростання зайнятості. Рівень оподаткування багато в чому залежить від задіяної державними інституціями податкової бази, а ефективність податкової системи – від сформованої структури оподаткування в контексті оподаткування факторів виробництва (праця та капітал) і споживання з урахуванням деструктивних ефектів оподаткування та часового лагу дії. Для країн з диферентною моделлю економіки та залежно від ступеня розвитку інститутів фіскальна ефективність ідентичної структури оподаткування значно відрізнятиметься. Міжнародні фінансові інституції для країн з трансформаційною економікою рекомендують використовувати податки з широкою податковою базою та помірними ставками, оскільки це має найбільш нейтральний ефект впливу на економічне зростання, а також знижує можливості для ухилення від сплати податків. Циклічність, особливо для відкритої моделі економіки, на кшталт вітчизняної, також є фактором, який вносить корективи у структуру оподаткування на етапах рецесії та економічного відновлення, що впливає на загальний рівень фіскальної ефективності.

Загальна фіскальна ефективність податкової системи може бути визначена як сума фіскальної ефективності кожного податку та збору. Важливими індикаторами виміру фіскальної ефективності у міжнародній практиці є ефективні ставки оподаткування, які розраховуються шляхом співвідношення податкових надходжень до податкової бази,

обрахованої за інформацією системи національних рахунків. У світовій практиці прийнято розраховувати імпліцитні ставки податків за класифікацією оподаткування факторів виробництва, що надає можливість оцінити чистий ефект впливу функціонування податків на працю, капітал і споживання з урахуванням діючих податкових пільг, кредитів. Ця ставка для категорії податків на споживання розрахована за методологією Європейської комісії як співвідношення податків на споживання до кінцевого споживання домогосподарств для адекватної компаративної оцінки зазначеного показника з країнами-членами ЄС (табл. 1). До податків на споживання віднесено ПДВ, акцизний податок, ввізне мито, інші податки та збори відповідно до діючої методики (енергетичні збори, за забруднення навколишнього середовища, додаткові збори на виплату пенсій тощо). Аналогічної позиції щодо складу групи податків на споживання дотримується Ю. Іванов та О. Чумакова [16].

Таблиця 1

Імпліцитна ставка податків на споживання в Україні та країнах ЄС, %

Період, рік	Україна	Країни ЄС-27	Країни Балтії	Польща
2001–2005	17.7	19.1	18.5	19.0
2006	22.4	19.3	19.4	20.8
2007	20.5	19.5	20.2	21.6
2008	21.4	19.1	18.9	21.1
2009	20.2	18.6	19.8	18.8
2010	19.9	19.4	20.1	20.4
2006–2010	20.9	19.2	19.7	20.5
2011	21.5	19.8	20.5	20.4
2012	20.4	19.8	20.6	19.1
2013	18.4	20.0	20.4	18.9
2014	19.4	20.2	21.2	19.2
2015	22.7	20.4	21.9	19.6
2011–2015	20.5	20.0	20.9	19.4
2016	23.8	20.6	22.4	20.0
2017	24.5	20.7	22.1	20.1

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України та Європейської комісії.

Аналіз даних свідчить про поступове зростання податкового навантаження на споживання, у 2001–2005 рр. значення імпліцитної ставки для цієї групи податків становило 17.7 %, у 2016–2017 рр. – 24.0 %. Тобто в першій п'ятирічці податкове навантаження в Україні було дещо нижчим порівняно з країнами Європейського Союзу, в 2006–2015 – майже ідентичним, а у 2016–2017 рр. – вищим. Основними причинами збільшення середньої ефективної ставки стали суттєве скорочення податкових пільг зі сплати ПДВ та покращання якісного рівня його адміністрування, зростання ставок акцизного податку за групами підакцизних товарів (у тому числі в рамках податкової гармонізації).

Для підтвердження наведених фактів щодо податку на додану вартість доцільно здійснити аналіз значень ефективної ставки, яка розраховується як співвідношення фактично сплаченого податку до бюджету (з урахуванням бюджетного відшкодування) до кінцевого споживання, до складу яких входять споживчі витрати домогосподарств, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, та сектора загального державного управління. Середнє значення ефективної ставки податку за 2001–2017 рр. становить 9.9 %, у тому числі в 2001–2005 – 7.5 %, 2006–2010 – 10.9, 2011–2015 – 10.3, 2016–2017 рр. – 12 %. Поетапне розширення бази оподаткування ПДВ, у тому числі в рамках політики відходу від спеціальних режимів оподаткування, позитивно вплинуло на надходження до бюджету. В 2001 р. співвідношення обсягу надходжень податку до ВВП склало 5.2 %, а у 2017 р. – 10.2, по періодах (роки): 2001–2005 – 5.67, 2006–2010 – 8.89, 2011–2015 – 9.31, 2016–2017 – 10.20 %. У процесі аналізу значень цього показника виявлено різкі відхилення (понад 1 %) – 8 разів, що свідчить про суттєві зміни в механізмі справляння ПДВ.

У 2003 р. зменшення аналізованого вагового показника обумовлено різким зростанням податкових пільг, які позначились на втраті бюджетних надходжень. Крім того, частка бюджетного відшкодування в загальному обсягу сплаченого податку до бюджету зросла до максимального значення – 81.2 % або на 37.4 в. п. за рахунок нарощування обсягу заявок на його здійснення; ПДВ у структурі доходів зведеного бюджету перемістився на 3-тє місце. У 2005–2006 рр. сумарно частка податку у ВВП майже подвоїлась, а саме зросла на 4.41 в. п, у тому числі до бюджету надійшло додаткового фінансового ресурсу за рахунок оподаткування імпорتنих операцій – 2.91 в. п. У зазначеному періоді розпочато оподаткування податком операцій із ввезення на митну територію країни нафти та газу, скасовано пільги зі сплати ПДВ у вільних економічних зонах та територіях пріоритетного розвитку, вдосконалено порядок бюджетного відшкодування податку. Останній крок суттєво покращив фіскальну дисципліну платників та запустив у дію превентивний механізм протидії ухиленню від оподаткування. У 2008 р., незважаючи на зниження частки ПДВ з вироблених у країні товарів і послуг на 1.33 в. п., відбулось зростання вагового коефіцієнта податку від оподаткування ввезених товарів на 2.81 в. п. Однією з важливих причин цього була імплементація норми щодо заборони сплати податку із ввезених товарів податковим векселем, виключно у грошовій формі, що мало відчутний позитивний вплив на динаміку його сплати до державного бюджету [17]. В 2011 р. з прийняттям Податкового кодексу значно мінімізовано кількість податкових пільг та модифіковано механізм відшкодування податку, що забезпечило приріст надходжень податку з вироблених у країні товарів, робіт і послуг на 1.36 % відносно ВВП.

Крім того, в процесі оцінки фіскальної ефективності податку використовується коефіцієнт результативності, який за міжнародною практикою розраховується як співвідношення ефективної та номінальної ставки. За 2001–2017 рр. значення наведеного показника збільшилось з 0.34 до 0.62, середнє значення становить 0.49. Наступним індикатором фіскальної результативності є продуктивність ПДВ, що розраховується як відношення частки податку у ВВП до номінальної ставки. Середнє значення цього показника у 2001–2005 рр. становило 0.28, у 2006–2010 – 0.44, 2011–2015 – 0.47, 2016–2017 рр. – 0.50.

Ваговий коефіцієнт ПДВ у структурі дохідної частини бюджету збільшився в аналізованих періодах на 10.31 в. п. до 30.48 %. Фіскальна значимість акцизного податку зросла з 1.77 % ВВП у 2001–2005 рр. до 4.17 % у 2016–2017 рр., аналогічно відбулось збільшення вагової частки податку в бюджетних доходах з 6.65 % до 12.47 %. Найбільш сталими ваговими показниками характеризуються надходження ввізного мита, проте у 2016–2017 рр. все ж таки зафіксовано низхідну тенденцію аналізованих показників – на 0.27 в. п. знизилась частка мита у ВВП та на 1.02 в. п. – частка у доходах зведеного бюджету (табл. 2).

Таблиця 2

Фіскальна значимість податків на споживання в Україні, %

Платіж	2001–2005		2006–2010		2011–2015		2016–2017	
	Відсоток у:							
	ВВП	доходах	ВВП	доходах	ВВП	доходах	ВВП	доходах
Податки на споживання, в тому числі:	9.58	34.35	12.97	42.57	14.02	45.36	15.60	46.65
ПДВ	5.67	20.17	8.89	29.14	9.31	30.13	10.20	30.48
- з вироблених в країні товарів (робіт, послуг)	1.95	3.99	1.78	5.80	2.28	7.39	2.20	6.57
- з імпортованих у країну товарів (робіт, послуг)	3.72	16.18	7.11	23.34	7.02	22.74	8.00	23.91
Акцизний податок	1.77	6.65	1.88	6.21	2.86	9.23	4.17	12.47
- з вироблених в країні підакцизних товарів	1.57	5.96	1.58	5.21	1.84	6.13	2.51	7.55
- з імпортованих у країну підакцизних товарів	0.19	0.69	0.30	0.99	0.81	2.69	1.65	4.92
Ввізне мито	1.09	3.96	1.07	3.49	1.09	3.47	0.82	2.45

Джерело: складено автором за даними Міністерства фінансів України та Державної казначейської служби України за відповідні роки.

Важливого значення при аналізі фіскальної значимості основної групи податків на споживання набуває питання оцінки структури їх надходжень за походженням товарів, робіт та послуг (внутрішніми та імпортованими). Отриманий результат слугуватиме індикатором стійкості податкової системи до циклічності, девальваційних ризиків, характеризуватиме технологічну спроможність вітчизняної економіки задовольнити споживчий попит економічних агентів. У 2001–2017 рр. за рахунок оподаткування імпортних операцій було забезпечено 69.6 %

надходжень ПДВ, акцизного податку та ввізного мита. В 2016–2017 рр. середнє значення співвідношення обсягу надходжень цих податків до ВВП становило 10.4 %, що перевищує середнє значення показника у 2001–2017 рр. на 2.3 в. п.

Поступове збільшення фіскальної значимості податків на споживання з імпорту та їх вагової участі у формуванні бюджетних доходів є позитивним у контексті залучення додаткового ресурсу для виконання державою своїх функцій та свідченням зростання результативності податкового і митного регулювання. Разом з тим, виявлена тенденція характеризує стан національної економіки, яка є емерджентною та потребує суттєвих інвестицій для модернізації для генерування конкурентних технологій, товарів і послуг. Податки є своєрідним індикатором економічного розвитку країни та одночасно інструментом його регулювання. Трансформація підходу до структури та рівня оподаткування, сумісно з інституційними реформами, здатні поступово підняти рівень технологічності економіки та підвищити роль ендогенних факторів щодо підтримки процесів економічного зростання. Адже посилення залежності бюджетних надходжень від валютного курсу впливає на точність фіскального прогнозування і планування.

Акцизний податок є другим за фіскальною значимістю у категорії податків на споживання. Протягом останніх п'ятнадцяти років державна акцизна політика пройшла кілька етапів свого розвитку, що відображалось на розширенні бази оподаткування, регулюванні податкових ставок, впровадженні акцизного податку з роздрібною торгівлі певними підакцизними товарами. Варто зазначити, що показник співвідношення надходжень акцизу до ВВП у 2001–2017 рр. знаходився у межах від 1.35 % у 2001 р. до 4.27 % у 2016 р., середнє значення цього показника становить 2.4 %. Економічна рецесія актуалізувала діяльність державних фінансових інституцій щодо наповнення дохідної частини бюджету за умов суттєвого падіння ділової активності економічних агентів. Враховуючи ситуацію, важливо було підняти ставки акцизу на тютюнові вироби, алкогольні вироби та паливо. З 2014 р., зважаючи на погіршення економічної ситуації та початок військово-політичного конфлікту, розглядалися питання розширення податкової бази і підняття ставок акцизного податку для підтримки збалансованості та стійкості бюджетної системи. Поетапно підвищувались ставки податку за категоріями оподатковуваних товарів, у зв'язку з девальвацією національної грошової одиниці різко зросли специфічні ставки на нафтопродукти і транспортні засоби, з 2015 р. розпочато оподаткування оптового постачання електроенергії. З 2015 р. уніфіковано розмір специфічних ставок податку та мінімального податкового зобов'язання для всіх типів сигарет (з фільтром та без фільтру). З 2017 р. акцизний податок із роздрібного продажу пального перенесено до основної ставки податку, який сплачується до бюджету виробниками чи імпортерами, що вплинуло на зміну структури надходжень акцизного податку.

Ефективна ставка податку на прибуток може бути визначена як співвідношення надходжень податку до зведеного бюджету та прибутку підприємств до оподаткування. Значення ефективної ставки можуть бути як нижчими, так і перевищувати номінальну ставку податку, закріплену в законодавстві. Зазначена ситуація певною мірою обумовлена диференціацією бухгалтерського та податкового обліку прибутку підприємств, що особливо показово для нашої країни до моменту їх гармонізації, існуванням податкових пільг та частково ухилення від оподаткування. Так, протягом 2001–2017 рр. ефективна ставка перевищувала номінальну в 2003, 2005, 2006, 2013 та 2017 рр., у всі інші роки була нижчою. Найвища амплітуда відхилення значень даних ставок зафіксована у 2014–2015 рр. за умов економічної рецесії. У середньому відхилення ефективної ставки від номінальної за 2001–2017 рр. становить 1.23 в. п. щорічно. Доцільною є оцінка динаміки вагових показників надходжень податку, передусім це стосується частки податку в ВВП. Значення цього показника у 2001–2017 рр. знаходяться у діапазоні 1.97–5.32 %, середня величина становить 3.92 %, у тому числі в 2001–2005 рр. – 4.62 %, 2006–2010 – 4.40, 2011–2015 – 3.30, 2016–2017 рр. – 2.49 %. Очевидно, що фіскальна роль податку поступово знижується, що пов'язано з поетапним зниженням податкової ставки з 30 до 18 %, трансформацією підходів до визначення бази оподаткування та динамікою економічного розвитку. Більш детальний аналіз показника частки податку на прибуток у ВВП за останнє десятиліття за кварталами свідчить про високу чутливість надходжень податку залежно від економічної кон'юнктури та відповідної зміни податкової бази. Зафіксовано суттєве зниження щоквартальних показників кризового 2009 р. відносно 2008 р., які є нижчими на понад 1 в. п. Аналогічно з II кв. 2013 р. по IV кв. 2015 р. прослідковується низхідна тенденція надходжень податку на прибуток, глибина падіння показника частки податку у ВВП перевищила 2 в. п., а порівняно з 2008 р. – понад 3 в. п.

До першої трійки галузей, які забезпечують найбільший обсяг сплати податку до бюджету, належать промисловість, торгівля, транспорт та зв'язок (сумарно близько 75 %). Натомість у вказаному періоді частка прибутку цих галузей у його загальній структурі становила 42.5 %, а відповідний середньозважений показник для сільського господарства – 20.8 %, хоча підприємства цієї галузі сплачували до бюджету лише близько 1 % сумарного обсягу надходжень податку на прибуток підприємств. У процесі аналізу надходжень податку на прибуток підприємств важливе місце посідає такий показник, як рентабельність діяльності підприємств по економіці, який щільно корелює з надходженням податку до бюджету. Для підвищення точності прогнозування податку держава має ретельно аналізувати тенденції за основними видами діяльності підприємств з деталізацією по специфічних складових та динаміку зміни податкової бази.

За сучасних умов група податків на працю в Україні представлена податком на доходи фізичних осіб у частині оподаткування доходів від оплати праці, військовим збором та єдиним соціальним внеском. Динаміка податкового навантаження на працю представлена у *табл. 3*.

Таблиця 3

Імпліцитна ставка податків на працю в Україні та країнах ЄС, %

Період, рік	Україна	Країни ЄС-27	Країни Балтії	Польща
2001–2005	32.7	34.8	33.9	32.8
2006	32.6	35.2	33.3	33.1
2007	34.4	35.3	32.4	31.3
2008	34.3	35.4	31.6	29.7
2009	35.1	35.0	32.6	29.4
2010	34.7	35.0	33.8	29.0
2006–2010	34.2	35.2	32.7	30.5
2011	33.7	35.5	33.9	30.2
2012	32.9	35.7	33.5	31.4
2013	34.8	35.9	33.1	31.3
2014	34.7	35.9	32.7	31.6
2015	35.7	35.7	32.1	32.7
2011–2015	34.4	35.7	33.1	31.4
2016	28.0	35.9	32.0	32.6
2017	30.6	35.5	32.7	32.2

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України, Державної статистичної служби України та Європейської комісії.

Таким чином, в Україні податкове навантаження на працю у 2001–2015 рр. було вищим, ніж у країнах Балтії та Польщі, та в цілому відповідало рівню оподаткування у країнах ЄС з розвиненою економікою. Високий рівень оподаткування доходів від оплати праці є одним з визначальних факторів їх тінізації та звуження бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску. Зниження ставки ЄСВ у 2016 р. призвело до зменшення рівня податкового навантаження та суттєвого зниження надходжень внеску до фондів соціального страхування, що свідчить про невисоку щільність взаємозв'язку між реакцією економічних агентів на заходи податкової політики країни. Проте модифікація регуляторної політики держави у сфері встановлення мінімальної заробітної плати у 2017 р. дала змогу досягти номінальних значень надходжень соціального внеску у 2015 р. з одночасною легалізацією фонду оплати праці та зростанням надходжень від ПДФО.

Визначення та оцінка ефективної ставки податку на доходи фізичних осіб має певні методологічні особливості, що пов'язано з включенням у базу оподаткування двох диферентних факторів виробництва – праці (доходів від праці) та капіталу (пасивних доходів від його використання). У частині оподаткування оплати праці (основна та додаткова заробітна плата, виплати за цивільно-правовими договорами, грошове утримання військовослужбовців) ця ставка розраховується як відношення частки податку від даної категорії доходів до загальних витрат на оплату праці.

Аналіз динаміки значень показника протягом 2001–2017 рр. свідчить, що найбільші відхилення від номінальної ставки податку зафіксовано у 2009–2010 та 2014–2015 рр. Зниження фіскальної ефективності податку пов'язано з рецесією в економіці, що супроводжувалось суттєвим скороченням зайнятості, зростанням розмірів її тіньового ринку. За офіційними даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, максимальні значення рівня тіньової економіки припадали саме на вказані роки (2009 р. – 41 в. п., 2010 р. – 38 в. п., 2014 р. – 43 в. п., 2015 р. – 40 в. п.) [18].

У 2001–2005 рр. темп зростання оплати праці був дещо вищим порівняно з темпом зростання надходжень податку на доходи фізичних осіб у зв'язку із зниженням ставки податку, у 2006–2010 та 2011–2015 рр. Значення наведених показників були майже тотожними. У 2016–2017 рр. темпи приросту надходження податку випереджали зростання загальних витрат на оплату праці, що пов'язано з двома основними аспектами: по-перше, підвищенням ставки податку на 3 в. п. до 18 %; по-друге, одночасним збільшенням рівня мінімальної заробітної плати у 2 рази, що нівелювало можливість використання податкових пільг (адже граничний рівень доходу, що надає право на її застосування без специфічних категорій встановлюється в розмірі 1.4 прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а зазначена сума наразі є нижчою за обсяг мінімальної заробітної плати). Значення частки податку на доходи фізичних осіб у валовому внутрішньому продукті впродовж 2001–2017 рр. поступово зростали. Середнє значення цього показника у 2001–2005 рр. становило 4.38 %, у 2006–2010 – 4.69, 2011–2015 – 4.85, 2016–2017 рр. – 6.02 %.

Механізм справляння податку зазнавав відчутних змін, до 2003 р. включно діяла прогресивна шкала оподаткування. Від 2004 р. запроваджено єдину ставку податку на трирічний транзитивний період у розмірі 13 %. Можна прослідкувати суттєве зниження фіскальної значимості податку на доходи фізичних осіб у 2004 р. порівняно з 2003 р. Відносно ВВП податкові надходження зменшились на 1.23 в. п., в структурі доходів зведеного бюджету частка податку знизилась на 3.52 в. п. У 2007 р. внаслідок підняття ставки з 13 до 15 % відповідні вагові показники порівняно з 2006 р. зросли на 0.64 та 2.55 в. п. Із набуттям чинності Податкового кодексу України у 2011 р. запроваджено помірну прогресію в оподаткуванні – 17 % доходу, що перевищує 10-кратний розмір державного мінімального соціального стандарту в сфері доходів населення. У 2012 р. прийнято рішення щодо застосування ставки податку у 10 % при оподаткуванні доходу у вигляді заробітної плати шахтарів, визнавши цю категорію працівників соціально значимою, що потребує фінансових преференцій для підняття престижу в суспільстві.

Поступово розширювалась база оподаткування в напрямку оподаткування пасивних доходів та вирівнювання податкового навантаження між різними джерелами одержання доходу фізичними особами. З 2016 р.

запроваджено ставку податку на рівні 18 % до більшості складових оподатковуваного доходу. Починаючи з 2017 р., у зв'язку з диференціацію розмірів державних мінімальних соціальних стандартів і гарантій у сфері доходів населення майже нівельовано існування податкових соціальних пільг. Унаслідок військово-політичного конфлікту введено військовий збір, як тимчасовий, до кінця проведення реформи Збройних сил у розмірі 1.5 % від оподатковуваного доходу. З 2014 р. розпочато оподаткування частини пенсій та довічного грошового утримання, що перевищували 10-кратний розмір прожиткового мінімуму для непрацездатних громадян (це положення законодавства діяло до 1 липня 2017 р.), процентних доходів за банківськими депозитами та вкладками у кредитних спілках. Доцільним є аналіз вагових показників надходжень податку на доходи фізичних осіб у частині оподаткування оплати праці (без урахування військового збору для ідентичної бази порівняння). Абсолютно схожими є тенденції зміни означеного показника із загальним трендом податку за винятком кризових 2014 та 2015 р. Якщо у 2014 р. частка загальних надходжень податку в ВВП зменшилась на 0.16 в. п., то наведений показник для складової податку, сплаченого до бюджету за рахунок оподаткування оплати праці, знизився на 0.43 в. п. У 2015 р. при зростанні частки податку у ВВП на 0.25 в. п. зафіксовано зниження вагового показника податку від оподаткування оплати праці на 0.4 в. п.

Аналіз структури надходжень податку на доходи фізичних осіб за видами економічної діяльності за останнє десятиліття [19] свідчить, що найбільшу частку займає сплачений податок бюджетною сферою – 24.7 %, промисловістю – 17.7 (добувною – 4.2, переробною – 13.5), галуззю транспорту та зв'язку – 7.4, торгівлею – 7.1, фінансовою та страховою діяльністю – 6.2, сільським господарством (включно з лісовим) – 5.5, виробництво, передання та розподіл електроенергії, води та газу – 4.6, будівництва – 2.5, інші види – 24.3 %.

Висновки. Результативність та ефективність податкової системи залежать від сформованої структури оподаткування в контексті оподаткування факторів виробництва і споживання з урахуванням деструктивних ефектів оподаткування та часового лагу дії. Визначено, що в Україні як державі з емерджентною економікою домінуюча фіскальна роль належить податкам на споживання. Збільшення значимості цієї категорії податків обумовлено скороченням податкових пільг зі сплати ПДВ, покращанням якісного рівня його адміністрування, поетапним підвищенням ставок акцизного податку, в тому числі в рамках податкової гармонізації. Відкритий тип національної економіки та рівень її технологічного розвитку обумовили ситуацію, що у 2001–2017 рр. за рахунок оподаткування імпортних операцій забезпечено 69.6 % надходжень ПДВ, акцизного податку та ввізного мита. Наведений показник є індикатором невисокої стійкості вітчизняної податкової системи до циклічних коливань економіки, наявності значних валютних ризиків у процесі виконання бюджету. З метою підвищення

фіскальної ефективності податку на прибуток підприємств важливим є вирівнювання податкового навантаження між видами економічної діяльності. Високий рівень оподаткування доходів від оплати праці є одним з визначальних факторів їх тінізації, звуження бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску.

Зменшення податкового навантаження не має високого рівня фіскальної ефективності без трансформації підходів до реалізації державної регуляторної політики у сфері встановлення мінімальних соціальних гарантій, про що свідчить емпіричний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Mankiw N. G., Weinzierl M., & Yagan D.* Optimal taxation in theory and practice. *Journal of Economic Perspectives*. 2009. 23(4). P. 147–174.
2. *Slemrod J.* Optimal taxation and optimal tax systems. *Journal of Economic Perspectives*. 1999. 04 (1). P. 157–178.
3. *Stiglitz J. E.* Pareto efficient and optimal taxation and the new new welfare economics. *Handbook of public economics*, 1987. № 2. P. 991–1042.
4. *Piketty T., Saez E. & Stantcheva S.* Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities. *American economic journal: economic policy*. 2014. 6 (1). P. 230–271.
5. *Іванов Ю. Б.* Функції податків та податкове регулювання. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. № 19. С. 36–43.
6. *Крисоватий А. І., Мельник В. М., Кошук Т. В.* Сутність та концептуальні основи формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 35–51.
7. *Соколовська А. М.* Фіскальна політика в Україні та її макроекономічні наслідки. *Фінанси України*. 2014. № 11. С. 17–32.
8. *Чугунов І., Макогон В.* Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-т*. 2014. № 4. С. 79–91.
9. *Chugunov I. Y., Pasichnyi M. D.* Fiscal policy for economic development. *Наук. вісн. Полісся*. 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 54–61. URL : 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-54-61.
10. *Швабій К. І.* Теоретичні підходи до формування та реалізації податкової політики держави. *Фінанси України*. 2015. № 10. С. 90–103.
11. *Коляда Т. А., Чуркіна І. Є.* Особливості фіскальної ефективності оподаткування доходів фізичних осіб в умовах інтеграції. *Фінанси України*. 2008. № 6. С. 70–76.
12. *Сідельникова Л. П.* Фіскальна ефективність податку на додану вартість в Україні. Сталій розвиток економіки. 2012. 17. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_7/265.
13. *Скрипник А. В., Серебрянський Д.* Оцінка фіскальної ефективності пільгового оподаткування прибутку підприємств. *Економіка України*. 2006. № 7. С. 13–27.
14. *Римар О. Г.* Фіскальна ефективність податкової системи в контексті антикризового регулювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 4. С. 224–227.
15. *Балацкий Е. В.* Эффективность фискальной политики государства. *Проблемы прогнозирования*. 2000. № 5. С. 32–45.

16. Іванов Ю., Чумакова О. Підхід до класифікації податків і зборів в контексті розрахунку імпліцитних ставок в Україні. зб. наук. праць: Теоретичні та прикладні питання економіки. 2010. № 21. С. 106–112.
17. Зварич О. В. Податкові надходження: методологія прогнозування : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 444 с.
18. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
19. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL : <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-pokazniki-roboti/narahuvannya-podatktiv-i-zboriv>.

Pasichnyi M. Fiscal efficiency of the Ukrainian tax system.

Background. *The state should provide an appropriate tax policy, aiming to ensure the sufficient level of budget revenues and to fulfill its own functions and tasks as well. The fiscal mechanism should be used in a manner that does not reduce the economic agents' confidence in the tax system.*

The aim of this paper is to investigate and to deepen the methodological approaches to assess the domestic taxation system's fiscal efficiency regarding the development level of the tax relations between the state and the economic agents.

Materials and methods. *The theoretical and methodological basis of this research is presented by domestic and foreign economists' scientific works devoted to the problem under consideration. Dialectical, systemic, and structural approaches, the methods of factor analysis, analytical estimation, economic-mathematical modeling, generalization, and scientific abstraction were applied.*

Results. *The theoretical and methodological approaches needed to determine the fiscal efficiency of the tax system were studied and developed. The tax burden on labor and consumption over the period from 2001 to 2017 was estimated. A comparative analysis of the respective indicators in Ukraine and in the EU member states was carried out. The main factors affecting the fiscal significance of VAT, excise tax, corporate income tax, and personal income tax were identified.*

Conclusion. *The tax system's efficiency depends on the current tax structure, taking into account the taxation of productive resources and consumption as well as the destructive effects of taxation and the time lag effect. It was determined that in Ukraine, as a country with an emerging economy, the dominant fiscal role belongs to the consumption taxes. In order to increase the fiscal efficiency of corporate tax it is important to equalize the tax burden considering the types of economic activity. The high level of the taxes on wages and salaries income is one of the decisive factors increasing the shadow economy. Empirical experience evidences that the implementation approaches of the government regulatory policy in the area of establishing the minimum social guarantees should be transformed as well.*

Keywords: fiscal efficiency, tax system, tax policy, taxes on consumption, taxes on labor, implicit rates, shadow economy.

REFERENCES

1. Mankiw N. G., Weinzierl M., & Yagan D. Optimal taxation in theory and practice. *Journal of Economic Perspectives*. 2009. 23(4). P. 147–174.
2. Slemrod J. Optimal taxation and optimal tax systems. *Journal of Economic Perspectives*. 1999. 04 (1). P. 157–178.
3. Stiglitz J. E. Pareto efficient and optimal taxation and the new new welfare economics. *Handbook of public economics*, 1987. № 2. P. 991–1042.

4. *Piketty T., Saez E. & Stantcheva S.* Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities. *American economic journal: economic policy*. 2014. 6 (1). P. 230–271.
5. *Ivanov Ju. B.* Funkcii' podatkov ta podatkovye reguljuvannja. Formuvannja rynkovoï ekonomiky v Ukraïni. 2009. № 19. S. 36–43.
6. *Krysovatyj A. I., Mel'nyk V. M., Koshhuk T. V.* Sutnist' ta konceptual'ni osnovy formuvannja podatkovoi' polityky v umovah jevrointegracijnyh procesiv. *Ekonomika Ukraïny*. 2016. № 1. S. 35–51.
7. *Sokolovs'ka A. M.* Fiskal'na polityka v Ukraïni ta i'i' makroekonomichni naslidky. *Finansy Ukraïny*. 2014. № 11. S. 17–32.
8. *Chugunov I., Makogon V.* Bjudzhetno-podatkovya polityka v umovah instytucijnyh peretvoren'. *Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t*. 2014. № 4. S. 79–91.
9. *Chugunov I. Y., Pasichnyi M. D.* Fiscal policy for economic development. *Nauk. visn. Polissja*. 2018. № 1 (13). Ch. 1. S. 54–61. URL : 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-54-61.
10. *Shvabij K. I.* Teoretychni pidhody do formuvannja ta realizacii' podatkovoi' polityky derzhavy. *Finansy Ukraïny*. 2015. № 10. S. 90–103.
11. *Koljada T. A., Churkina I. Je.* Osoblyvosti fiskal'noi' efektyvnosti opodatkuvannja dohodiv fizychnyh osib v umovah integracii'. *Finansy Ukraïny*. 2008. № 6. S. 70–76.
12. *Sidel'nykova L. P.* Fiskal'na efektyvnist' podatku na dodanu vartist' v Ukraïni. *Stalyj rozvytok ekonomiky*. 2012. 17. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_7/265.
13. *Skrypnyk A. V., Serebrjans'kyj D.* Ocinka fiskal'noi' efektyvnosti pil'govogo opodatkuvannja prybutku pidpryjemstv. *Ekonomika Ukraïny*. 2006. № 7. S. 13–27.
14. *Rymar O. G.* Fiskal'na efektyvnist' podatkovoi' systemy v konteksti antykryzovogo reguljuvannja. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. 2011. № 4. S. 224–227.
15. *Balackij E. V.* Jeffektivnost' fiskal'noj polityki gosudarstva. *Problemy prognozirovanija*. 2000. № 5. S. 32–45.
16. *Ivanov Ju., Chumakova O.* Pidhid do klasyfikacii' podatkov i zboriv v kon-teksti rozrahunku implicitnyh stavok v Ukraïni. *zb. nauk. prac': Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*. 2010. № 21. S. 106–112.
17. *Zvarych O. V.* Podatkovi nadhodzhennja: metodologija prognozuvannja : monografija. *Kyi'v : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t*, 2013. 444 s.
18. *Zagal'ni tendencii' tin'ovoi' ekonomiky v Ukraïni*. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
19. *Oficijnyj sajt Derzhavnoi' fiskal'noi' sluzhby Ukraïny*. URL : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/narahuvannya-podatkov-i-zboriv>.